

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ

па вучэбных прадметах
для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання

.....

X клас

.....

(базавы ўзровень)

.....

*Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2015

УДК 373.5.091.214
ББК 74.202
В90

ЗМЕСТ

Беларуская мова	3
Беларуская літаратура	13
Русский язык	33
Русская литература	41
Замежныя мовы	50
Матэматыка	74
Інфарматыка	84
Гісторыя Беларусі	92
Сусветная гісторыя	101
Грамадазнаўства	114
Геаграфія	128
Біялогія	149
Фізіка	165
Хімія	178
Фізічная культура і здароўе	194
Дапрызыўная і медыцынская падрыхтоўка	246

ISBN 978-985-559-515-2

© Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь, 2015
© НМУ «Нацыянальны інстытут
адукацыі», 2015

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Адукацыйнае значэнне прадмета «Беларуская мова» на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі акрэсліваецца функцыямі мовы ў грамадстве. Мова выступае асноўным сродкам чалавечых зносін і пазнання рэчаіснасці. Карыстаючыся мовай, асоба засвойвае формы чалавечых узаемаадносін, спазнае маральныя і культурныя каштоўнасці свайго народа. Забяспечваючы моўную адукацыю вучняў, установа адукацыі павінна ствараць умовы для іх інтэлектуальнага, эмацыянальнага і духоўнага развіцця, рыхтаваць да прафесійнай дзейнасці і актыўнага грамадскага жыцця.

Любы вучань — незалежна ад яго гуманітарнай або негуманітарнай схільнасці — у ідэале ўсведамляе мову як нацыянальна-культурную з’яву ў адзінстве яе пазнавальнай, камунікатыўнай і эстэтычнай функцый.

Выкладанне беларускай мовы на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі накіравана на фарміраванне асобы вучня як свядомага носьбіта мовы, развіццё яго інтэлектуальных і творчых здольнасцей. Вучань асэнсоўвае мову як уласную, нацыянальную і агульначалавечую каштоўнасць і мае такі ўзровень падрыхтоўкі, які забяспечвае паўнацэннае выкарыстанне мовы ва ўсіх сферах яе функцыянавання.

Задачы навучання мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі наступныя:

- паглыбляць лінгвістычныя звесткі, цэласнае ўяўленне пра мову як культурна-грамадскую з’яву, як гістарычна зменлівую, шматфункцыянальную сістэму, у значнай ступені залежную ад грамадскай практыкі;
- замацоўваць і паглыбляць веды вучняў пра тэкст, выпрацоўваць уменні аналізаваць, узнаўляць, ствараць і ўдасканалваць тэксты;

- удасканалваць арфаграфічную і пунктуацыйную пісьменнасць вучняў, асноўныя агульнавучэбныя ўменні;
- замацоўваць і паглыбляць веды і ўменні вучняў па фанетыцы і графіцы, лексіцы і фразеалогіі, марфалогіі і сінтаксісе, стылістыцы беларускай мовы;
- фарміраваць навык рэпрадуктыўнай і прадуктыўнай маўленчай дзейнасці: асэнсаванага і свядомага чытання, адэкватнага ўспрымання маўлення на слых, стварэння выказванняў у вуснай і пісьмовай формах;
- выпрацоўваць навык адэкватных камунікатыўных паводзін, адпаведных канкрэтным маўленчым сітуацыям;
- развіваць інтэлектуальныя і творчыя здольнасці вучняў, фарміраваць навыкі самастойнай вучэбнай дзейнасці;
- выходзіць пачуццё адказнасці за слова, адчуванне яго прыгажосці і выразнасці.

Змест навучання беларускай мове ў Х класе ўключае наступныя раздзелы: «Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства», «Маўленне», «Тэкст», «Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія. Культура маўлення», «Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення», «Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Культура маўлення», «Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення».

Спецыфіка выкладання беларускай мовы на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі заключаецца ў тым, што вывучанае на працягу V—IX класаў будзе выступаць асновай для авалодання мовай на больш высокім узроўні — на ўзроўні тэксту, што дазваляе паказаць асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у тэксце і навучыць карыстацца мовай у практычнай маўленчай дзейнасці.

Прыёмы, метады і формы работы вызначаюцца названымі вышэй задачамі курса і яго зместам. Узрастае роля разнастайных відаў самастойнай працы, такіх як складанне плана, тэзісаў, канспекта, падрыхтоўкі рэферата, даклада, самастойны аналіз тэксту, творчыя працы ў жанры эсе, нарыса, апавядання і г. д. Арганізуюцца назіранні над чужым і ўласным маўленнем, збор адпаведнага моўнага матэрыялу з наступным яго выкарыстаннем ва ўласнай практычнай маўленчай дзейнасці.

Перавага аддаецца такім відам працы, якія звязаны з аналізам тэксту, яго перапрацоўкай, а таксама складанне свайго ўлас-

нага тэксту: на аснове прапанаванага (пераказ), на аснове прапанаванага сродкамі іншай мовы (пераклад), на аснове ўласнага вопыту, назіранняў (сачыненне).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(35/53* гадзін на год, 1 / 1/2* гадзіны на тыдзень,
з іх 8/9* гадзін — на пісьмовыя работы)

Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства

(1/1* гадзіна)

Маўленне (1/4* гадзіны,

з іх 1* гадзіна — на пісьмовую работу)

Маўленне як працэс маўленчых зносін. Умовы маўленчых зносін.

Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне, слуханне, чытанне і пісьмо. Формы маўленчай камунікацыі: вусная і пісьмовая, дыялагічная і маналагічная.

**Пісьмовая творчая работа.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Размяжоўваць вуснае і пісьмовае, маналагічнае і дыялагічнае маўленне; даваць характарыстыку маўленчай сітуацыі.

Адэкватна ўспрымаць вуснае і пісьмовае маўленне; валодаць навыкамі чытання тэкстаў розных стыляў усных і самому сабе; весці дыялог у сітуацыі афіцыйных і неафіцыйных маўленчых зносін.

Тэкст

(3/3* гадзіны, з іх 1/1* гадзіна — на пісьмовую работу)

Тэкст як адзінка мовы і маўлення. Прыметы тэксту: сэнсавая цэласнасць і тэматычнае адзінства, разгорнутасць, паслядоўнасць, звязнасць, завершанасць тэксту. Апісанне, апавяданне, разважанне як функцыянальныя тыпы маўлення.

Кантрольны дыктант.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вызначаць адрасата і мэтанакіраванасць тэксту; выяўляць прыметы тэксту, вызначаць тэму і асноўную думку тэксту, даваць загаловак, дзяліць тэкст на часткі (падтэмы і мікратэмы) і абзацы; вызначаць віды і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце, выдзяляць апорныя (ключавыя) словы, словазлучэнні, сказы. Аналізаваць, рэдагаваць і ствараць тэксты розных тыпаў маўлення, складаць іх кампазіцыйныя схемы.

Фанетыка і арфаэпія.

Арфаграфія і культура маўлення

(11/16* гадзін, з іх 2/2* гадзіны — на пісьмовыя работы)

Гукавая абалонка слова. Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні гукаў. Вымаўленне галосных і зычных гукаў, некаторых спалучэнняў зычных. Націск у беларускай мове.

Арфаэпічныя нормы: нормы беларускага літаратурнага вымаўлення. Акцэнталагічныя нормы.

Прынцыпы беларускай арфаграфіі. Напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцыпе; напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе; правапіс мяккага знака і апострафа, вялікай і малой літар; правілы напісання слоў разам, праз злучок і асобна.

Арфаграфічныя нормы: правапіс галосных о, э, а; е, ё, я; спалучэнняў галосных у запазычаных словах; прыстаўных галосных; прыстаўных і ўстаўных зычных; у і ў, д і дз, т і ц; падоўжаных зычных; некаторых спалучэнняў зычных, мяккага знака і апострафа; вялікай і малой літар; правапіс слоў разам, праз злучок і асобна.

Кантрольны падраязны пераказ тэксту.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць і захоўваць арфаэпічныя, акцэнталагічныя і арфаграфічныя нормы.

Знаходзіць і выпраўляць вымаўленчыя і правапісныя парушэнні норм беларускай літаратурнай мовы ў чужым і ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння норм.

Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі фанетыкі.

Валодаць арфаэпічнымі, акцэнталагічнымі і арфаграфічнымі нормамі. Карыстацца арфаграфічнымі слоўнікамі.

Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення
(3/5* гадзін, з іх 1/1* гадзіна — на пісьмовую работу)

Лексічнае і граматычнае значэнні слова. Адназначныя і мнагазначныя словы. Прамое і пераноснае значэнні слова. Амонімы. Сінонімы. Антонімы. Паронімы.

Фразеалагізмы, іх роля ў маўленні.

Лексічныя і фразеалагічныя нормы: ужыванне слова ў адпаведнасці з яго лексічным значэннем; адrozenне мнагазначных слоў і амонімаў; правільнае выкарыстанне сінонімаў, антонімаў, паронімаў; правільнае ўжыванне фразеалагізмаў.

Пісьмовая творчая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць і захоўваць лексічныя нормы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Вызначаць лексічнае значэнне слоў; размяжоўваць адназначныя і мнагазначныя словы, прамае і пераноснае значэнні слоў; падбіраць да слоў сінонімы, антонімы. Выяўляць у сказах, тэкстах фразеалагізмы, разумець іх значэнні, вызначаць сінтаксічную і сэнсава-стылістычную ролю.

Знаходзіць і выпраўляць лексічныя недахопы ў чужым і ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння норм. Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі лексікі і фразеалогіі, правільна выкарыстоўваць фразеалагізмы ў пэўным кантэксце.

Валодаць лексічнымі і фразеалагічнымі нормамі. Карыстацца тлумачальнымі слоўнікамі, слоўнікамі амонімаў, сінонімаў, антонімаў, паронімаў, фразеалагічнымі слоўнікамі.

Марфемная будова слова. Словаўтварэнне і арфаграфія.
Культура маўлення

(3/5* гадзін, з іх 1/1* гадзіна — на пісьмовую работу)

Склад слова. Марфема як мінімальная значымая адзінка мовы.

Праваяпіс прыставак. Праваяпіс **і, ы, й** пасля прыставак.

Спосабы ўтварэння слоў. Утварэнне і праваяпіс складаных і складанаскарочаных слоў.

Словаўтваральныя нормы: утварэнне слоў і іх ужыванне ў адпаведнасці з правіламі словаўтварэння.

Арфаграфічныя нормы: праваяпіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны; і, ы, й пасля прыставак; складаных і складанаскарочаных слоў.

Кантрольны дыктант.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць віды асноў, спосабы ўтварэння слоў.

Вызначаць у словах марфемы, размяжоўваць вытворныя і невытворныя асновы, адрозніваць спосабы ўтварэння слоў.

Валодаць словаўтваральнымі нормаўмі. Карыстацца марфемнымі і словаўтваральнымі слоўнікаўмі.

Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення

(12/16* гадзін, з іх 3/3* гадзіны — на пісьмовыя работы)

Сістэма часцін мовы беларускай мовы.

Назоўнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Лік і род назоўнікаў. Скланенне назоўнікаў, праваяпіс склонавых канчаткаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне назоўнікаў, лік і род якіх не супадае ў беларускай і рускай мовах; назоўнікаў, якія маюць форму толькі адзіночнага ці толькі множнага ліку; назоўнікаў агульнага роду; нескланяльных назоўнікаў і абрэвіятур.

Прыметнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады прыметнікаў паводле значэння. Поўныя і кароткія прыметнікі. Утварэнне ступеней параўнання якасных прыметнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне поўных і кароткіх прыметнікаў; форм ступеней параўнання якасных прыметнікаў; ужыванне прыналежных прыметнікаў.

Лічэбнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады лічэбнікаў паводле будовы, значэння і граматычных прымет. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне колькасных, парадкавых, зборных і дробавых лічэбнікаў; спалучальнасць зборных лічэбнікаў.

Займеннік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады займеннікаў. Скланенне і правапіс займеннікаў.

*Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых займеннікаў, звартнага займенніка **сябе**, прыназоўніка пры адмоўным займенніку; акцэнталагічныя нормы пры скланенні займеннікаў **сам, сама, самы, ніхто, нішто**.*

Дзеяслоў: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Формы дзеяслова. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як асобыя формы дзеяслова. Утварэнне, ужыванне і правапіс дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых канчаткаў дзеясловаў; адрозненне канчаткаў дзеясловаў абвеснага і загаднага ладу; акцэнталагічныя нормы пры ўтварэнні спрагальных форм дзеясловаў; ужыванне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, дзеепрыметнікавых і дзеепрыслоўных зваротаў.

Прыслоўе: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады прыслоўяў па значэнні. Утварэнне форм ступеней параўнання якасных прыслоўяў. Утварэнне і правапіс прыслоўяў.

Марфалагічныя нормы: адрозненне вышэйшай ступені параўнання прыслоўя ад вышэйшай ступені параўнання прыметніка.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Прыназоўнік, злучнік, часціца як службовыя часціны мовы. Разрады прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц. Выклічнік. Правапіс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц, выклічнікаў.

Ужыванне часціц **не** і **ні**. Правапіс **не (ня)**, **ні** з рознымі часціцамі мовы.

Марфалагічныя нормы: ужыванне прыназоўнікаў у словазлучэннях, якія адлюстроўваюць асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

Кантрольная тэставая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць марфалагічныя прыметы часцін мовы, іх сінтаксічную ролю, вызначаць ролю розных часцін мовы ў арганізацыі маўлення, разгортванні і стварэнні тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Распазнаваць часціны мовы і іх формы ў сказах, тэкстах на аснове іх сэнсавых, марфалагічных і сінтаксічных прымет; рабіць марфалагічны разбор часцін мовы. Вызначаць асаблівасці ўжывання часцін мовы ў тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Мэтанакіравана і свядома ўжываць у вусным і пісьмовым маўленні моўныя адзінкі з улікам пэўнай камунікатыўнай задачы; ствараць самастойныя тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці з улікам сэнсава-стылістычнай ролі і тэкстаўтваральных магчымасцей слоў розных часцін мовы.

Валодаць марфалагічнымі нормамаі.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага
(1 гадзіна)

Рэзервовыя гадзіны (2* гадзіны)

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ

Беларуская мова : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009.

Беларуская мова : навучальныя і кантрольныя дыктанты і пераказы : 10—11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Аверсэв, 2012, 2014.

Беларуская мова ў 10 класе : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Валочка, Г. М. Беларуская мова : тэставыя работы : 8—11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і

рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко. — Мінск : Аверсэв, 2013, 2014.

Валочка, Г. М. Беларуская мова. 10—11 класы. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. — Мінск : Аверсэв, 2012.

Валочка, Г. М. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы. 10—11 класы : вучэб.-метад. комплекс / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Зборнік матэрыялаў для выпускнога экзамену па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» за перыяд навучання і выхавання на III ступені агул. сярэд. адукацыі : тэксты для пераказаў / склад. Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі ; Аверсэв, 2013, 2014.

Зелянко, В. У. Навучанне беларускай мове : лінгвакультуралагічны падыход. 10—11 класы : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Зелянко. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Калечыц, А. І. Дыктанты па беларускай мове. 9—11 класы : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Калечыц, А. К. Пекач, Т. Я. Старасценка. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Цыбульская, С. І. Беларуская мова : 5—11 класы : кантрольныя работы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / С. І. Цыбульская. — Мінск : Сэр-Віт, 2012.

Беларуская мова. X клас : электронны адукацыйны рэсурс (adu.by).

СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ

Анисим, Е. Н. Русско-белорусский словарь для школьников / Е. Н. Анисим, О. В. Мицкевич. — Минск : Сучасная школа, 2010.

Беларускі арфаграфічны слоўнік для школьнікаў : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / уклад. : І. У. Кандрацэня, Л. П. Кунцэвіч ; пад рэд. А. А. Лукашанца. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Капылоў, І. Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў. Новыя правілы правапісу / І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Капылоў, І. У. Ялынцава. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Капылоў, І. Л. Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы / І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Малажай, Г. М. Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Малажай, Л. І. Яўдошына. — Мінск : Аверсэв, 2013.

Николаева, О. М. Современный русско-белорусский словарь для школьников / О. М. Николаева, Т. Н. Трухан ; под ред. А. А. Лукашанца. — Минск : Літаратура і Мастацтва, 2009, 2013.

Николаева, О. М. Современный русско-белорусский словарь / О. М. Николаева, Т. Н. Трухан ; под ред. А. А. Лукашанца. — Минск : ТетраСистемс, 2011.

Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Разам, асобна, праз злучок : даведнік : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / склад. : Н. Д. Бандарэнка, І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна ; пад рэд. А. А. Лукашанца. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск : Аверсэв, 2013. — 253 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі распрацавана ў адпаведнасці з агульнымі задачамі ўдасканалення як сістэмы адукацыі ўвогуле, так і літаратурнага навучання ў прыватнасці. Вывучэнне беларускай літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі арыентавана на дасягненне мэт, вызначаных Кодэксам Рэспублікі Беларусь аб адукацыі, і ажыццяўляецца ў адпаведнасці з асноўнымі палажэннямі Канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура».

Вучэбная праграма грунтуецца на прынцыпах дэмакратызацыі і гуманізацыі навучання, якія арыентуюць на засваенне духоўных і маральных каштоўнасцей, на эстэтычны і творчы характар засваення прадмета, улічваюць узростава-інтэлектуальныя асаблівасці вучняў.

Беларуская літаратура — дысцыпліна культуралагічнага цыкла, якая паслядоўна і сістэматычна далучае вучняў да мастацтва. Літаратура ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі — сродак эстэтычнага спасціжэння жыцця, яго маральных норм і вартасцей. Родная літаратура каштоўная сваімі ідэямі і тым асобасным сэнсам, які маюць сюжэт літаратурнага твора, мастацкія вобразы, адносіны і стаўленне самога аўтара да герояў і падзей, да жыцця і свету. Вывучэнне літаратуры дапамагае вучням убачыць разнастайнасць свету, адкрыць таямніцы пісьменніцкага майстэрства, набыць вопыт маўленчай і творчай дзейнасці, авалодаць культурай чытання, з павагай і любоўю ставіцца да мастацкай кнігі. Такім чынам, у арганічнай сувязі з пазнаннем літаратуры як мастацтва ідзе і працэс фарміравання сістэмы каштоўнасцей арыентацый вучня, адносіны яго да жыцця, да людзей, працэс усведамлення сябе асобай. Урок літаратуры — гэта найперш працэс жыццёпазнання, скіраваны на выпрацоўку крытычнага і мадэлюючага тыпаў

мыслення. Асаблівая ўвага пры гэтым надаецца развіццю творчых здольнасцей, навываў і ўменняў самастойнай працы.

Галоўная мэта навучання прадмету — далучэнне вучняў да багацця беларускай мастацкай літаратуры, эстэтычнае спасціжэнне імі свету, складанасці чалавечых узаемаадносін і на гэтай аснове — выхаванне асобы з глыбока гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым, высокакультурным пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, аднаасцю агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здатнай успрыманне прыгажосці (эстэтычнае ўспрыманне) ператварыць у стымул маральнага самаўдасканалення, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця. Яе рэалізацыя прадугледжвае рашэнне шэрага задач навучання:

- фарміраванне ў вучняў ведаў і ўменняў, якія забяспечваюць самастойнае засваенне мастацка-эстэтычных, духоўна-маральных каштоўнасцей;
- фарміраванне літаратурнай кампетэнцыі — сістэматызацыя ведаў пра літаратуру як цэласнасць, прадстаўленую ў выглядзе паняццяў і спосабаў дзейнасці;
- фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі, развіццё ўяўленняў пра літаратуру як сацыякультурны феномен;
- фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі, якая раскрывае камунікатыўную прыроду тэксту, дзе наладжаны дыялог паміж героямі, аўтарам і чытачом, адзінкавым тэкстам і мноствам кантэкстаў;
- фарміраванне культуратворчай кампетэнцыі — сістэмы цэласных аперацыянальных комплексаў розных відаў творчай дзейнасці, г. зн. навучанне дзейнасці праз уключэнне ў гэтую дзейнасць.

Змест літаратурнай адукацыі ў Х класе пабудаваны на гісторыка-храналагічным прынцыпе, што дазваляе працягнуць знаёмства вучняў, распачатае ў ІХ класе, з асаблівасцямі развіцця беларускага мастацтва слова ў розныя перыяды і паспрыяе фарміраванню гістарычнага падыходу да літаратурных з’яў, першапачатковаму разуменню ўзаемасувязей і ўзаемаўплыву ў творчасці розных пісьменнікаў, успрыманню літаратуры як працэсу. На гэтым этапе навучання ў вучняў інтэнсіўна фарміруецца сістэма каштоўнасных арыентацый, ідэалаў і перакананняў, інтарэсаў і

схільнасцей. Таму ў праграму ўключаны творы маральна-этычнай праблематыкі, дзе выяўляюцца канфлікты характараў, ідэй, поглядаў. Мастацкія тэксты размешчаны ў паслядоўнасці, адпаведнай асноўным этапам развіцця літаратуры.

Значным кампанентам зместу літаратурнай адукацыі з'яўляецца сістэма тэарэтыка- і гісторыка-літаратурных паняццяў, звязаных з фарміраваннем уяўленняў аб развіцці і станаўленні мастацтва слова. На III ступені навучання паглыбляюцца веды вучняў пра структуру мастацкага твора, літаратурныя роды і жанры ў гістарычным аспекце, даецца ўяўленне пра асаблівасці творчай манеры, стылю пісьменніка. Асэнсаванне тэарэтычных пытанняў паспрыяе больш глыбокаму ўспрымання літаратуры як мастацтва. У працэсе вывучэння манаграфічных тэм прадугледжана атрыманне вучнямі крытыка-біяграфічных ведаў пра жыццё і творчасць пісьменнікаў.

У X класе вядзецца работа па актуалізацыі, паглыбленні і сістэматызацыі ведаў і ўменняў, атрыманых у папярэдніх класах. На гэта скіраваны розныя віды работы з літаратурным матэрыялам. Акрамя традыцыйных форм урока, шырока практыкуюцца семінары, дыспуты, чытацкія канферэнцыі і г. д. Метады навучання ў сваёй сукупнасці спрыяюць праяўленню ўсіх функцый літаратуры: пазнавальнай, выхаваўчай, эстэтычнай, эўрыстычнай, камунікатыўнай, геданістычнай. Накіраванасць метадыкі на рэалізацыю толькі адной з іх, напрыклад пазнавальнай, аслабляе ўздзеянне літаратуры на асобу вучня. Агульным патрабаваннем для ўсіх метадаў навучання з'яўляецца зарыентаванасць на эстэтычную сутнасць літаратуры, яе мастацкую спецыфіку. Умелае спалучэнне метадаў навучання з задачамі грамадзянскага, патрыятычнага выхавання робіць працэс спасціжэння ведаў яшчэ больш мэтанакіраваным і выніковым. Назапашванне маральных і эстэтычных уражанняў, наступная іх сістэматызацыя і абагульненне, тэарэтычнае асэнсаванне ўзбагачаюць жыццёвы вопыт вучняў, уплываюць на іх духоўна-інтэлектуальнае сталенне.

Развіццё асобы пры вывучэнні літаратуры адбываецца ў двух асноўных напрамках: развіваюцца здольнасці агульныя і ўласна мастацкія. Гэты працэс можа быць паспяховым пры ўмове творчай скіраванасці навучання і рэалізацыі спецыяльнай сістэмы аналітычных і творчых заданняў.

Веданне параметраў развіцця асобы дазваляе рэалізаваць дыферэнцыраваны падыход да навучання літаратуры. Каб развіць здольнасці вучняў з аналітычным тыпам мыслення, мэтазгодна часцей даваць ім заданні творчага характару; вучням з развітым эмацыянальным успрыманнем, наадварот, часцей прапаноўваць аналітычныя ці абагульняльныя пытанні. Важна скарэктываваць першапачатковае суб'ектыўна-індывідуальнае ўспрыманне, каб вучні маглі паступова ўзнімацца ад эмпірычнага ўзроўню засваення матэрыялу да канцэптualaнага. Гэтаму спрыяюць заданні на выяўленне аўтарскай пазіцыі ў творы, знаёмства з рознымі інтэрпрэтацыямі і ацэнкамі твораў у крытыцы і інш.

Навучанне літаратуры ў X класе можа ажыццяўляцца на базавым і павышаным узроўнях.

Базавы ўзровень прадугледжвае знаёмства вучняў з агульнымі тэарэтычнымі асновамі курса, асноўнымі заканамернасцямі і асаблівасцямі развіцця беларускай літаратуры ў пэўны гістарычны перыяд, асэнсаванне знакавых твораў найбольш яркіх прадстаўнікоў мастацтва слова.

На вывучэнне літаратуры ў X класе на базавым узроўні адводзіцца 53 гадзіны, з іх 49 гадзін — на вывучэнне і абмеркаванне твораў, 4 гадзіны — на творчыя работы (з іх 2 кантрольныя сацыяльныя). Праграмай не прадугледжаны час на ўрокі па творах для дадатковага чытання, але настаўнік рэгулярна цікавіцца самастойным чытаннем вучняў і можа, па-свойму перапамеркаваўшы вучэбную нагрузку, правесці на працягу навучальнага года некалькі ўрокаў па абраных творах для дадатковага чытання.

Прапанаваныя праграмай анатацыі да аглядавых і манаграфічных тэм маюць арыентацыйны характар: у іх акрэсліваецца кола праблем, ключавыя моманты, на якія мэтазгодна звярнуць увагу пры вывучэнні і абмеркаванні твораў. Настаўнік засяроджвае ўвагу на асобных пазіцыях, найбольш актуальных у канкрэтных класах.

Са спіса твораў, прапанаваных для дадатковага чытання, настаўнік выбірае тыя, выкарыстанне якіх ён лічыць больш дарэчным на пэўным уроку, улічваючы індывідуальныя магчымасці вучняў і наяўнасць тэкстаў у бібліятэчным фондзе.

Гадзіны, адведзеныя на творчыя работы, настаўнік размяркоўвае ў адпаведнасці з уласным каляндарным планам.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(53 гадзіны)

Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя

(16 гадзін)

Беларуская літаратура першай трэці XX ст. (1 гадзіна).

Актывізацыя літаратурна-грамадскага руху і ўздым культурнага будаўніцтва ў 1920-я гады, пераемнасць у развіцці літаратуры з «нашаніўскім» перыядам.

Літаратурныя аб'яднанні «Маладняк», «Узвышша», «Полымя», іх роля ў гісторыі айчыннага пісьменства. Творчыя здабыткі і пошукі 1920-х гадоў і іх спад у 1930-я гады пад уплывам ідэалагізацыі літаратурнага жыцця. Становішча, у якім апынуліся беларускія пісьменнікі ў 1930-я гады. Утварэнне Саюза пісьменнікаў СССР (1934).

Літаратура Заходняй Беларусі, яе сувязь з агульнанацыянальнай літаратурай.

Тэорыя літаратуры. Літаратурны працэс.

Мастацтва

М у з ы к а: *М. Равенскі.* Песня «Моладзь» (сл. М. Чарота); *А. Туранкоў.* Опера «Кветка шчасця» (п'еса М. Чарота «На Купалле»); *М. Равенскі.* Песня «Месячыку-Месяц» (сл. У. Жылкі).

Ж ы в а п і с: *А. Лісіцкі.* Плакат «Клінам чырвоным бі белых»; *В. Волкаў.* «Маладняковец»; *М. Гусеў.* «Партрэт М. Чарота»; *Я. Драздовіч.* Афармленне часопіса «Рунь»; *М. Станюта.* «Смутак», «Будаўніцтва Універсітэцкага гарадка»; *М. Філіповіч.* «Супрэматычнае кола», «Супрэматызм»; *Т. Ціхаў.* «Вогненны анёл»; *М. Шагал.* «Мір хацінам, вайна палацам».

Літаратура

Гісторыя беларускай літаратуры : XX стагоддзе : 20—50-я гг. / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. — 2-е выд. — Мінск : Выш. шк., 2000. — 510, [1] с.

Максімовіч, В. А. Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя : вучэб. дапам. / В. А. Максімовіч. — Мінск : Беларус. навука, 2006.

М а к с і м Г а р э ц к і. Апавяданні «Роднае карэнне», «Літоўскі хутарок» (3 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Роднае карэнне». Тэма вернасці роднай зямлі, служэння інтэлігенцыі народу. Вобраз Архіпа Лінкевіча — вясковага інтэлігента з абуджаным сумленнем, пачуццём абавязку перад людзьмі, які імкнецца пазнаць жыццё, знайсці «першапрычыну ўсякае істоты». Жыццёвая мудрасць дзеда Яхіма, яго завет маладому пакаленню.

«Літоўскі хутарок». Суровая праўда пра Першую сусветную вайну, выкрыццё яе антынароднай, антычалавечай сутнасці. Аўтабіяграфічнасць апавядання. Рэалістычная праўдзівасць адлюстравання трагедыйнасці народнага жыцця. Гуманістычная канцэпцыя пісьменніка. Вобраз Яна Шымкунаса — бескарыслівага, высакароднага, гуманнага чалавека.

Тэорыя літаратуры. Вобраз апавядальніка (паглыбленне паняцця).

Мастацтва

С к у л ь п т у р а: Э. Астаф'еў. Рэльефны партрэт М. Гарэцкага для мемарыяльнай дошкі.

Т э а т р а л ь н а е м а с т а ц т в а: спектакль «Атрута» (рэж. М. Стрыжоў).

Літаратура

Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі : жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / Міхась Мушынскі. — Мінск : Беларус. навука, 2013.

Бугаёў, Д. Максім Гарэцкі / Д. Бугаёў. — Мінск : Беларус. навука, 2004.

З м і т р о к Б я д у л я. Апавяданне «Бондар» (2 гадзіны). Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

«Бондар». Вырашэнне тэмы мастака і мастацтва ў кантэксце сацыяльных праблем. Вобраз майстра-працаўніка. Асуджэнне эстэтычнай неразвітасці, чэрствасці і абьякавасці. Мастацкія адметнасці твора: спісласць, драматызм, псіхалагізм, народная вобразнасць мовы.

Літаратура

Навуменка, І. Змітрок Бядуля / *І. Навуменка.* — Мінск : Беларус. навука, 2005.

У л а д з і м і р Д у б о ў к а. Вершы «Залатая асенняя раніца», «О Беларусь, мая шпышына...», «Пальцы жоўтых кляновых лістоў», «Родная мова, цудоўная мова...» (2 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Асноўныя матывы лірыкі. Услаўленне сілы народа, духоўнасці, вольналюбства чалавека, паэтызацыя красы прыроды, кахання. Высокая культура верша, шчыры лірызм, асацыятыўная вобразнасць, багацце жанравых форм. Сувязь лірыкі з традыцыямі фальклору, паэзіяй Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча.

Мастацтва

М у з ы к а: *М. Равенскі.* Опера «Браніслава» (лібр. У. Дубоўкі, 1930); песні: «На прасторах сініх», «Нас спавівалі», «Ліпнёвы гімн» (сл. У. Дубоўкі), *М. Шчаглоў (Куліковіч).* Рамансы: «О Беларусь, мая шпышына», «А вясна ідзе на Беларусі» (сл. У. Дубоўкі).

Ж ы в а п і с: жывапіс імпрэсіяністаў; *П. Драчоў.* Ілюстрацыі да кнігі «Выбраныя творы» У. Дубоўкі (Т. 1—2, 1965); *Н. Шчасная.* «Пісьменнік У. М. Дубоўка».

Літаратура

Багдановіч, І. Авангард і традыцыя : беларус. паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / *І. Багдановіч.* — Мінск : Беларус. навука, 2001.

Бугаёў, Д. Уладзімір Дубоўка : кніга пра паэта / *Д. Бугаёў.* — Мінск : Беларус. навука, 2005.

К а н д р а т К р а п і в а. Байкі «Дыпламаваны Баран», «Махальнік Іваноў»; камедыя «Хто смяецца апошнім» (4 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

Байкі. Выкрыццё бескультур'я, амаральнасці, некампетэнтнасці, бяздушнага стаўлення да сумленных працаўнікоў, высмейванне самаўпэўненасці, нахабства, тупасці, падхалімства і іншых чалавечых заганаў.

«Хто смяецца апошнім». Час напісання твора. Актуальнасць праблем, узятых у камедыі. Сюжэтная аснова камедыі. Канфлікт у п'есе. Маштабнасць сатырычных вобразаў Гарлахвацкага і Зёлкіна. Эвалюцыя характару Тулягі. Вобразы — носьбіты аўтарскай пазіцыі: Чарнавус, Левановіч, Вера. Сродкі і прыёмы сатырычнай тыпізацыі і індывідуалізацыі. Мова персанажаў як сродак раскрыцця іх характараў. Сцэнічнае жыццё камедыі. Значэнне творчасці Кандрата Крапівы ў развіцці беларускай драматургіі.

Тэорыя літаратуры. Жанрава-тэматычная разнастайнасць байкі. Камічнае ў мастацкай літаратуры. Сатырычная камедыя. Канфлікт у драматычным творы (паглыбленне паняцця).

Мастацтва

Тэатральнае мастацтва: спектакль «Хто смяецца апошнім» (рэж. А. Кірзеў).

Кінамастацтва: тэлефільм «Хто смяецца апошнім» (рэж. У. Корж-Саблін).

Літаратура

Бугаёў, Д. Зброяй сатыры, зброяй праўды / Д. Бугаёў. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2004.

Лаўшук, С. С. Кандрат Крапіва і беларуская драматургія / С. С. Лаўшук. — 2-е выд. — Мінск, 2002.

Ляшук, В. Я. Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы ў школе : дапаможнік для настаўнікаў / В. Я. Ляшук, М. І. Яніцкі. — Мінск : Аверсэв, 2007. — 190, [2] с. — (Бібліятэка настаўніка).

Міхась Зарэцкі. Апавяданне «**Ворагі**» (2 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

Апавяданне «**Ворагі**». Лёс Паўла Гуторскага — змагара за рэвалюцыйныя ідэалы, і Ніны Купрыянавай — дачкі памешчыка. Грамадскае і асабістае ў апавяданні. Тэма кахання.

М. Зарэцкі — майстар вострага сюжэта, мастацкай дэталі, глыбокі псіхолаг.

Тэорыя літаратуры. Мастацкая дэталі.

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: спектаклі «Сымон Карызна» (рэж. У. Кумельскі, паводле рамана М. Зарэцкага «Вязьмо»), «Ная» (рэж. М. Кавязін).

Літаратура

Мушынскі, М. Нескароны талент : Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага / М. Мушынскі. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

К у з ь м а Ч о р н ы. Апавяданне «**Макаркавых Волька**» (2 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«**Макаркавых Волька**». Канкрэтна-гістарычны змест твора. Адлюстраванне характэрнай для 30-х гадоў XX ст. атмасферы падазронасці, недаверу да чалавека.

Супрацьпастаўленне гуманістычнай жыццёвай пазіцыі Волькі і агіднай паклёпніцкай дзейнасці Сафрона Дзядзюлі. Асуджэнне ў апавяданні праяў шальмоўства і прыніжэння чалавечай годнасці. Агульначалавечае значэнне праблем, узнятых у творы.

Тэорыя літаратуры. Псіхалагізм у літаратуры.

Мастацтва

С к у л ь п т у р а: *Э. Азгур.* «Пісьменнік Кузьма Чорны»; *Э. Астаф'еў.* Рэльефны партрэт К. Чорнага для мемарыяльнай дошкі.

Ж ы в а п і с: *І. Ахрэмчык.* «Партрэт К. Чорнага»; *М. Гуцееў.* Ілюстрацыі да кнігі К. Чорнага «Люба Лук'янская»; *Х. Ліўшыц.* «Янка Купала і Кузьма Чорны ў Печышчах у 1942 годзе».

Літаратура

Тычына, М. Кузьма Чорны : эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Беларуская літаратура сярэдзіны XX стагоддзя (1940-я — сярэдзіна 1960-х гадоў) (32 гадзіны)

Беларуская літаратура ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945 гг.) (1 гадзіна).

Антываенны пафас і вызваленчыя матывы беларускай паэзіі і публіцыстыкі. Тэма Радзімы, яе будучыні. Паказ суровай праўды вайны, услаўленне мужнасці і гераізму народа-змагаара, асуджэнне

зрады Радзіме. Выкрыццё ідэалогіі фашызму. Адлюстраванне трагедыі чалавека на вайне. Перавага лірыкі, публіцыстыкі, сатыры.

Мастацтва

М у з ы к а: *І. Лучанок*. Раманс-песня «Ёсць у горада слава гордая» (сл. А. Вярцінскага); *К. Цесакоў*. Раманс-песня «Было ў салдата два полі» (сл. А. Вярцінскага).

С к у л ь п т у р а: *М. Кандрацьеў*. «Загінуўшых чакаюць вечна (удовы вайны)».

Ж ы в а п і с: *В. Грамыка*. «Балада пра ваенную маладосць», «Салдаты», «Балада пра апошнюю кулю», «Жанчынам Вялікай Айчыннай прысвячаецца»; *І. Рэй*. «Дзякуй, мама!», «З вогненнай вёскі», «Боль вогненных гадоў. Год 41-ы», «Беларуская восень», «Поры года»; *М. Савіцкі*. «Партызаны»; серыя карцін «Лічбы на сэрцы»; *М. Тарасікаў*. «Брацкія магілы».

П я т р у с ь Б р о ў к а. Вершы «Будзем сеяць, беларусы!», «Надзя-Надзейка», «Родныя словы», «Александрына», «А ты ідзі» (2 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Патрыятычны, вызваленчы пафас твораў паэта перыяду Вялікай Айчыннай вайны, сцвярджанне няскоранасці беларускага народа, выяўленне палымянай веры ў перамогу.

Пашырэнне ідэйна-тэматычнага і жанравага дыяпазону паэзіі П. Броўкі ў 1960—1970-я гады, узмацненне яе гуманістычнага пафасу, увагі да маральна-этычных і агульначалавечых праблем. Народна-песенная аснова вершаў П. Броўкі, іх мілагучнасць.

Мастацтва

М у з ы к а: *У. Мулявін*. Песня «Александрына» (сл. П. Броўкі).

Ж ы в а п і с: *У. Гардзеенка*. «Думы пра былое (П. Броўка)»; *С. Геўрус*. «Партрэт Петруся Броўкі»; *І. Пратасеня*. «Партрэт П. Броўкі».

Беларуская літаратура пасляваенных дзесяцігоддзяў (1945—1965 гг.) (1 гадзіна).

Умовы развіцця беларускай літаратуры ў пасляваеннае дзесяцігоддзе. Ваенная тэма як цэнтральная ў літаратуры.

Змены ў грамадскай атмасферы сярэдзіны 50-х гадоў ХХ ст. і іх дабратворны ўплыў на развіццё беларускай літаратуры. Ак-

тыўнае і шматграннае развіццё мастацтва слова. Узвышэнне ў літаратуры народных ідэалаў праўды, сумленнасці і справядлівасці, гуманізму. Узмацненне крытычнага пачатку ў літаратурнай творчасці, адмаўленне ад схематызму.

А р к а д з ь К у л я ш о ў. Вершы «Мая Бесядзь», «Над брацкай магілай», «Спакойнага шчасця не зычу нікому...», «Я хаце абавязаны прапіскаю...», «На паўмільярдным кіламетры...» (3 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях паэта.

Лірыка. Глыбіня лірычнага пачуцця паэта ў лепшых творах даваеннага часу. Адметнасць вобразнасці і кампазіцыі верша «Мая Бесядзь».

Ваенная лірыка А. Куляшова. Суровая праўда і гуманізм у паказе народнага подзвігу. Трагічнае і лірычнае, фальклорныя матывы ў баладзе «Над брацкай магілай».

Пашырэнне тэматыкі ў пасляваеннай лірыцы. Зварот да тэм жыцця і смерці, кахання і вернасці, лёсу і абавязку. Услаўленне чалавека, яго духоўных каштоўнасцей. Развіццё і ўзбагачэнне паэтам класічных традыцый лірыкі.

Паэтычнае майстэрства А. Куляшова.

Тэорыя літаратуры. Лірычны герой (паглыбленне паняцця).

Мастацтва

Жы в а п і с: *М. Савіцкі.* «Партызанская Мадонна (Мінская)»; *П. Гаўрыленка.* «Вясна», «Сяўба»; *М. Сяўрук.* «Жніво»; *У. Кожух.* «Новая дарога»; *М. Рагалевіч.* «Беларуская калыханка»; *А. Баранойскі.* «Пара залатых бяроз»; *Г. Вашчанка.* «Крылы»; *Я. Драздовіч.* «Космас», «Артаполіс», «Трывеж», «Панарама месячнага горада».

В ы я ў л е н ч а е м а с т а ц т в а: *Л. Талбузін.* Медаль «Аркадзь Куляшоў».

М у з ы к а: *Э. Наско.* Вакальная музыка «Рамансы на вершы А. Куляшова».

Літаратура

Голуб, Т. Летапіс жыцця і творчасці Аркадзя Куляшова / Тэрэза Голуб ; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. — Мінск : Беларус. навука, 2014. — 346, [1] с., [10] л. іл.

Куляшова, В. А. Аркадзь Куляшоў. Лясному рэчу праўду раскажу...: аповесць-эсэ / Валянціна Куляшова. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. — 260, [2] с., [8] л. іл. — (Жыццё знакамітых людзей Беларусі : ЖЗЛБ).

М а к с і м Т а н к. Вершы «Спатканне», «Родная мова», «Каб ведалі», «Мой хлеб надзённы», «Завушніцы», «Ave Maria», «Працягласць дня і ночы»; паэма «Люцыян Таполя» (*4 гадзіны*).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

Лірыка. Тэмы і вобразы, наватарскі характар танкаўскай паэзіі. Сцвярджэнне нязломнай духоўнай сілы народа. Матыў адзінства пакаленняў. Адметнасць лірыкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Пашырэнне тэматыкі ў пасляваеннай паэзіі. Філасофскі роздум пра чалавека, яго жыццёвае прызначэнне. Увага да духоўнага свету чалавека, агульначалавечых каштоўнасцей. Свабодны верш у паэзіі Максіма Танка.

«Люцыян Таполя». Праблема мастака і мастацтва ў паэме. Увасабленне свабодалюбства, таленавітасці народа ў вобразе Люцыяна Таполі. Спалучэнне эпічнага і лірычнага пачаткаў у творы. Выкарыстанне сродкаў паэтызацыі і гратэску ў паэме.

Тэорыя літаратуры. Верлібр.

Мастацтва

М у з ы к а: *У. Алоўнікаў.* Рамансы «Дуб», «Партызанскія акопы»; *А. Багатыроў.* Рамансы «Вяселле», «Калісьці бура на Карпатах», «Клубамі чорнымі дым віўся», «Нарач»; *Г. Вагнер.* Рамансы «Два арлы», «Плача хмара без жалю»; *Я. Глебай.* Раманс «Нарач»; *І. Лучанок.* Раманс «Два арлы»; *У. Мулявін.* Раманс «Завушніцы»; *П. Падкавырай.* Раманс «Не шкадуйце, хлопцы, пораху»; *Ю. Семяняка.* Рамансы «Нарач», «Ганна», «Ну і вечар вясновы!»; *Д. Смольскі.* Рамансы «Быць чалавекам я рад», «Ля гэтых сосен», «Плача хмара без жалю»; *Ю. Талеснік.* Раманс «Завушніцы»; *А. Туранкоў.* Рамансы «Вясновая навальніца», «Грай жа, музыка», «У навальніцу»; *Э. Тырманд.* Рамансы «А што гэта за даліна», «Каб ведалі», «Мой хлеб надзённы», «Сасна», «Ва ўсім, вядома, вінават», «Тост за дружбу», «Памяць».

С к у л ь п т у р а: *А. Бембель.* «Уз’яднанне Заходняй Беларусі».

Жы в а п і с: *С. Вярсоцкі*. «Возера Нарач»; *С. Герус*. «Партрэт М. Танка»; *Я. Зайцаў*. «Партрэт М. Танка»; *Н. Шчасная*. «Партрэт М. Танка».

Літаратура

Бугаёў, Д. Паэзія Максіма Танка / Д. Бугаёў. — 2-е выд. — Мінск, 2003.

Мікуліч, М. У. Максім Танк. Талент, заручаны з небам / Мікола Мікуліч. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2012. — 332, [2] с., [24] л. іл.

Я н к а Б р ы л ь. Апаবাদанне «*Memento mori*» (1 гадзіна).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

«*Memento mori*». Паказ вайны ў творы. Маральны подзвіг старога селяніна ў творы. Уменне аўтара ўбачыць гераічнае за рамкамі бытавых сцэн. Асуджэнне фашызму ў апаваданні. Глыбокае разуменне народнага гераізму. Урачыстая танальнасць аўтарскага маўлення.

Мастацтва

С к у л ь п т у р а: *С. Вакар*. «Пісьменнік Я. Брыль».

Жы в а п і с: *М. Будавей*. «Партрэт Я. Брыля»; *В. Грамыка*. «Партрэт Я. Брыля».

Літаратура

Ляшук, В. Я. Вывучэнне творчасці Янкі Брыля ў школе : дапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. Я. Ляшук. — Мінск : Аверсэв, 2004. — 220 с.

П і м е н П а н ч а н к а. Вершы «Краіна мая», «Герой», «Родная мова», «Толькі лісцем рабін шалахні...», «Крык сойкі», «Той дзень прапаў і страчаны навекі...», «Спарышы» (2 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях паэта.

Лірыка. Патрыятычны пафас ваеннай паэзіі П. Панчанкі. Гераічнае і трагічнае ў вершах аб Радзіме і яе абаронцах.

Роздум пра сэнс жыцця, гуманныя адносіны паміж людзьмі ў творах 1960-х гадоў. Пашырэнне тэматычнай, жанрава-стылёвай разнастайнасці лірыкі 1970—1980-х гадоў. Духоўная эвалюцыя

лірычнага героя. Вернасць праўдзе жыцця. Спавядальны характар, адкрытасць, шчырасць лірычнага пачуцця. Бескампраміснасць паэтычнага слова. Публіцыстычная завостранасць верша, разнастайнасць рытміка-інтанацыйнага малюнка, багацце сродкаў мастацкага выяўлення.

Тэорыя літаратуры. Выяўленне аўтарскай пазіцыі ў творы. Публіцыстычнасць у паэзіі. Лірычны герой і аўтар.

Мастацтва

М у з ы к а: *П. Падкавыраў.* Фрагменты з вакальнага цыкла «Партызаны» (сл. Янкі Купалы, Максіма Танка, П. Панчанкі); *В. Іваной.* «Тапаліны звон» (сл. П. Панчанкі).

Ж ы в а п і с: *Я. Батальёнак.* «Далягляды»; *М. Будавей.* «Партрэт Пімена Панчанкі»; *С. Каткоў.* «На Бярэзіне»; *В. Шкаруба.* «Світанак».

І в а н М е л е ж. Раман «Людзі на балоце» (6 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Людзі на балоце». Творчая гісторыя, тэматыка і праблематыка «Палескай хронікі». Шматгранныя нацыянальныя характары ў рамане. Майстэрства раскрыцця ўнутранага свету галоўных герояў Васіля Дзятла і Ганны Чарнушкі. Настойлівае імкненне Васіля да самасцвярджэння і незалежнасці, яго сціпласць, цярплівасць, працавітасць, разгубленасць у складаных жыццёвых абставінах. Драматычны лёс Ганны.

Нетрадыцыйны падыход аўтара да раскрыцця псіхалогіі заможных сялян. Розныя адносіны да людзей, да працы, да будучыні ў старога Глушака і яго сыноў. Драматызм становішча Глушака ў час калектывізацыі. Вастрыня драматычнай калізіі.

Чалавек і прырода ў творы. Псіхалагічнае майстэрства Мележа-празаіка. Нацыянальная самабытнасць творчасці І. Мележа і яе агульначалавечая значнасць.

Тэорыя літаратуры. Стыль пісьменніка (паглыбленне паняцця). Традыцыі і наватарства.

Мастацтва

Ж ы в а п і с: *Г. Вашчанка.* «Маё Палессе»; *А. Гарайскі.* «Пінскія балоты»; *Ю. Зайцаў.* «Людзі Палесся»; *Н. Шчасная.* «Партрэт Івана Мележа».

Выяўленчае мастацтва: *Л. Талбузін*. Медаль «Іван Мележ».

Тэатральнае мастацтва: спектакль «Людзі на балоце» (рэж. *А. Гарцыеў*).

Кінамастацтва: кінафільм «Людзі на балоце» (рэж. *В. Тураў*); тэлеспектакль «Завеі, снежань...» (рэж. *У. Забэла*).

Літаратура

Ляшук, В. Я. Іван Мележ у школе : дапаможнік для настаўнікаў агульнаадукацыйных устаноў / В. Я. Ляшук. — Мінск : Аверсэв, 2005. — 191 с. — (Вывучэнне творчасці пісьменніка).

У л а д з і м і р К а р а т к е в і ч. Аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха»; раман «Каласы пад сярпом тваім» (кніга першая «Выйсце крыніц»; з другой кнігі «Сякера пры дрэве» — раздзелы I, II, VII, XII, XVII). (*9 гадзін*).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Дзікае паляванне караля Стаха». Канкрэтна-гістарычная аснова твора. Каларыт, атмасфера мінулае эпохі (80-я гады XIX ст.). Зварот пісьменніка да легенды пра караля Стаха Горскага (пач. XVII ст.), рамантычнае яе асэнсаванне. Асуджэнне сацыяльнага прыгнёту і ўціску. Роздум аб прызначэнні чалавека на зямлі, аб лёсе беларускага народа, узаемасувязі розных гістарычных эпох. Праблемы добра і зла, кахання, мужнасці і гераізму. Вобразы Андрэя Беларэцкага, Андрэя Свеціловіча і Надзеі Яноўскай. Асаблівасці кампазіцыі твора.

«Каласы пад сярпом тваім». Гістарычная аснова рамана. Паказ станаўлення характару будучага кіраўніка сялянскага паўстання Кастуся Каліноўскага. Духоўны воблік галоўнага героя рамана Алеся Загорскага. Прадстаўнікі дваранства ў рамане (Даніла Вежа-Загорскі, Хаданскія, Кроер). Дзеячы шляхецкага руху Яраслаў Раўбіч і Багдан Война. Стыхійны характар антыпрыгонніцкай барацьбы сялян. Праўдзівасць адлюстравання чалавечых характараў. Характэрна кахання Алеся Загорскага і Майкі Раўбіч. Своеасаблівасць мастацкага стылю рамана. Дынамічнасць сюжэта. Сумяшчэнне рэалістычных і рамантычных мастацкіх абагульненняў, гістарычнага і гісторыка-легендарнага ў творы. Месца і роля

лірычных адступленняў і пейзажных малюнкаў. Вобразная сімволіка. Сувязь рамана з паэтыкай народных балад і легенд.

Тэорыя літаратуры. Рамантычнае і рэалістычнае адлюстраванне жыцця ў літаратуры (паглыбленне паняццяў).

Мастацтва

Музыка: *Я. Глебаў.* Раманс «Любы мой»; *Л. Мурашка.* Раманс «Дагарэў за брамай неба край»; *Д. Смольскі.* Опера «Сівая легенда»; *У. Солтан.* Опера «Дзікае паляванне караля Стаха».

Скульптура: *С. Вакар.* «Пісьменнік У. Караткевіч».

Жывапіс: *У. Зінкевіч.* «Партрэт У. Караткевіча»; *М. Будавай.* «Партрэт У. Караткевіча»; *Л. Дударанка.* «Партрэт Васіля Быкава», «Беларускія пісьменнікі Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч, Ніл Гілевіч».

Кіна- і тэлемастацтва: тэлеспектакль «Лісце каштанаў»; фільмы: «Будзь шчасліва, рака» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Быў, ёсць, буду» (сцэн. і рэж. *Ю. Цвяткоў*), «Дзікае паляванне караля Стаха» (рэж. *В. Рубінчык*), «Кніганошы» (рэж. *У. Трацянкуў*), «Ладдзя распачы» (рэж. *Л. Тарасаў*), «Лісце каштанаў» (рэж. *У. Забэла*), «Маці ўрагану» (рэж. *Ю. Марухін*), «Памяць каменя» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Сведкі вечнасці» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Сівая легенда» (рэж. *Б. Парэмта*), «Сіняя-сіняя» (рэж. *Н. Арцімовіч*), «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Чорны замак Альшанскі» (рэж. *М. Пташук*).

Літаратура

Верабей, А. Уладзімір Караткевіч : нарыс жыцця і творчасці / А. Верабей. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Гішчанка, Г. М. Вывучэнне творчасці У. Караткевіча ў школе / Г. М. Гішчанка. — Мінск : Аверсэв, 2003.

Уладзімір Караткевіч : вядомы і невядомы : зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў / [уклад. : А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізнік]. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. — 364, [1] с.

Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : партрэт пісьменніка і чалавека : [літаратуразнаўчае эсэ] / Адам Мальдзіс. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. — 206, [1] с.

Русецкі, А. Уладзімір Караткевіч : праз гісторыю ў сучаснасць / А. Русецкі. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2000.

А н д р э й М а к а ё н а к. «Зацюканы апостал» (3 гадзіны).
Жыццёвы і творчы шлях драматурга.

«Зацюканы апостал». Жанравая адметнасць п'есы. Спалучэнне ў творы камічнага і трагічнага. Умоўнасць часу і месца дзеяння. Характарыстыка персанажаў, іх сімвалічнасць і падкрэсленая абагульненасць. Маральна-этычны змест камедыі, сцвярджанне аўтарам духоўных агульначалавечых каштоўнасцей. Майстэрства А. Макаёнка ў абмалёўцы характараў.

Тэорыя літаратуры. Сатырычная камедыя. Трагікамедыя. Моўная характарыстыка персанажаў (паглыбленне паняцця).

Мастацтва

Жывапіс: *М. Будавей.* «А. Макаёнак».

Тэатральнае мастацтва: спектаклі «Зацюканы апостал» (рэж. *Б. Луцэнка*, па творы А. Макаёнка).

Паўтарэнне і абагульненне вывучанага за год (1 гадзіна)

Усяго: на вывучэнне твораў — 49 гадзін;
на творчыя работы — 4 гадзіны.

РЭКАМЕНДАЦЫЙНЫ СПІС ТВОРАЎ ДЛЯ ЗАВУЧАННЯ НА ПАМЯЦЬ

Кандрат Крапіва. Байка (на выбар вучняў).
Максім Танк. Верш «Родная мова».
А. Куляшоў. Верш (на выбар настаўніка).
П. Панчанка. Верш (на выбар настаўніка).
І. Мележ. Урывак з рамана «Людзі на балоце» (на выбар настаўніка).

ПРЫКЛАДНЫ СПІС ТВОРАЎ ДЛЯ ДАДАТКОВАГА ЧЫТАННЯ

Г. Апалінэр. Зб. «Зямны акіян».
Зб. «Беларуская байка» (уклад. Э. Валасевіч).
Я. Брыль. «Галя», «Муштук і папка».
Г. Бурайкін. Зб. «Чытаю тайнапіс вачэй».

- З. *Бядуля*. «Плач пралескаў», «Нібы рупны араты...».
- А. *Вялюгін*. Вершы.
- М. *Гарэцкі*. «Літоўскі хутарок».
- А. *Грачанікаў*. Зб. «Палесе».
- Г. *Далідовіч*. «Гаспадар-камень».
- Зб. «Душа мая тужлівая» (уклад. В. Шніп).
- А. *Дзялендзік*. «Чатыры крыжы на сонцы».
- А. *Жук*. «Халодная птушка».
- У. *Жылка*. Вершы.
- М. *Зарэцкі*. «Кветка пажоўклая».
- В. *Зуёнак*. «Маўчанне травы».
- Зб. «Іскры вечнага агню» (уклад. А. А. Васілевіч і інш.).
- У. *Караткевіч*. «Чазенія», зб. «Быў. Ёсць. Буду».
- А. *Кулакоўскі*. «Нявестка».
- А. *Куляшоў*. «Маналог».
- Е. *Лось*. Зб. «І каласуе даўгалецце...».
- М. *Лынькоў*. Апавяданні.
- А. *Макаёнак*. «Пагарэльцы».
- З. *Марозаў*. Зб. «Вяртанне да цішыні».
- А. *Маруа*. «Пакаранне золатам».
- І. *Мележ*. «Подых навальніцы».
- А. *Мрый*. «Запіскі Самсона Самасуя».
- І. *Навуменка*. «Сасна пры дарозе».
- А. *Пісьмянкоў*. «Думаць вершы...».
- Я. *Пушча*. Вершы.
- А. *Пысін*. Зб. «Твае далоні», «Ёсць на свеце мой алень».
- А. *Разанаў*. Зб. «Вастрыё стралы».
- Р. М. *Рыльке*. «Санеты Арфею».
- Э. М. *Рэмарк*. «Тры таварышы».
- Б. *Сачанка*. «Вечны кругазварот».
- Я. *Сіпакоў*. Зб. «Веча славянскіх балад».
- М. *Стральцоў*. «Смаленне вепрука».
- С. *Цвэйг*. «Нябачная калекцыя».
- М. *Чарот*. Вершы.
- К. *Чорны*. «Пошукі будучыні».
- А. *дэ Сент-Экзюперы*. «Планета людзей».
- Я. *Янішчыц*. Зб. «Маналог вавёркі».

АСНОЎНЫЯ ВІДЫ ВУСНЫХ І ПІСЬМОВЫХ РАБОТ

Выразнае чытанне мастацкіх твораў.

Складанне простага і разгорнутага плана ўласнага вуснага і пісьмовага паведамлення.

Вусны і пісьмовы пераказ урыўка з эпічнага твора з элементамі аналізу.

Вуснае і пісьмовае сачыненне-апісанне выгляду героя, карціны прыроды і інш. (на падставе вывучаных твораў), сачыненне-разважанне па праблеме, узнятай пісьменнікам.

Даклад або рэферат на літаратурную тэму па адной крыніцы.

Рэцэнзія, тэзісы, канспект літаратурна-крытычнага артыкула або лекцыі настаўніка.

Водгук на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль.

Складанне бібліяграфіі па тэме, прапанаванай настаўнікам.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу навучання беларускай літаратуры вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ шляхі і галоўныя этапы развіцця беларускай літаратуры ў XX стагоддзі;
- ◆ асноўныя эпохі і напрамкі, роды і жанры літаратуры;
- ◆ асноўныя звесткі пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў;
- ◆ змест, праблематыку, сістэму вобразаў вывучанага твора;
- ◆ асноўныя прыкметы рамантычнага, рэалістычнага і мадэрнісцкага тыпаў мастацкай творчасці;
- ◆ псіхалагічныя прыёмы раскрыцця характару ў мастацкім творы;
- ◆ асноўныя тэарэтыка-літаратурныя паняцці, прадугледжаныя праграмай;
- ◆ тэксты, рэкамендаваныя праграмай для завучвання на памяць;

умець:

- ◆ вызначаць асноўныя праблемы літаратурнага твора;
- ◆ характарызаваць літаратурнага героя;

- ◆ аналізаваць прыёмы раскрыцця характару ў мастацкім творы;
- ◆ самастойна ацэньваць вывучаныя творы з улікам іх мастацкай спецыфікі і абгрунтоўваць гэту ацэнку;
- ◆ рыхтаваць вусны (або пісьмовы) разгорнуты адказ на праблемнае пытанне па вывучаным творы, карыстаючыся літаратурнаўчымі крыніцамі;
- ◆ пісаць сачыненне па вывучаным творы;
- ◆ складаць план і канспект літаратурна-крытычнага артыкула;
- ◆ рыхтаваць даклад або рэферат на літаратурную тэму;
- ◆ рыхтаваць вусны і пісьмовы водгук на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль;
- ◆ пісаць рэцэнзію на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль;
- ◆ супастаўляць (на аснове асабістых уражанняў) літаратурны твор з ілюстрацыямі да яго, а таксама з яго кіна- і тэлеэкранізацыямі;
- ◆ карыстацца рознага роду даведачна-інфармацыйнай літаратурай;

валодаць:

- ◆ навыкамі абагульнення, сістэматызацыі і супастаўлення вывучанага, выяўлення адметных рыс характару герояў, тыповага ў іх паводзінах, адносінах да жыцця;
- ◆ умениямі і навыкамі вуснага і пісьмовага маўлення, лагічнага і выразнага выказвання думак, дастатковым запасам маўленчых сродкаў;
- ◆ навыкамі параўнання літаратурных твораў з творамі жывапісу, музыкі, тэатра і інш.;
- ◆ рознымі відамі літаратурна-творчай дзейнасці (напісанне сачынення, даклада, рэферата, рэцэнзіі і інш.);
- ◆ навыкамі працы з навукова-крытычнай і даведачнай літаратурай па вызначанай тэме (літаратурна-крытычныя артыкулы, слоўнікі, даведнікі, энцыклапедыі і інш.).

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Цель обучения русскому языку в X классе — формирование знаний, умений и навыков владения русским языком во всех видах речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо), в избранных сферах применения языка; формирование средствами русского языка интеллектуальной, духовно-нравственной, коммуникативной, гражданской культуры учащихся.

Задачи обучения:

- языковое и речевое развитие учащихся посредством повторения, обобщения, систематизации и расширения знаний о системе русского языка на всех его уровнях (фонетическом, лексическом, морфемном, морфологическом и синтаксическом), нормах русского литературного языка (орфоэпических, акцентологических, лексических (речевых), стилистических, морфологических и синтаксических (грамматических), орфографических, пунктуационных; усвоения правил функционирования языковых средств речи, обогащения словарного запаса и грамматического строя речи учащихся; развитие способностей анализировать и оценивать с прагматической и эстетической точек зрения различные языковые явления; совершенствование умений и навыков пользоваться языком в различных видах речевой деятельности на основе усвоения базовых и дополнительных теоретических сведений об изобразительно-выразительных средствах русского языка; совершенствование правописных умений и навыков (*языковая и речевая компетенции*);
- речевое и коммуникативное развитие учащихся посредством обучения анализу и созданию текстов различных стилей и жанров речи на предложенную и самостоятельно избранную тему, в том числе литературную, созданию вторичных текстов (изложения с грамматическим, стилистическим и твор-

ческим заданием, тезисы, конспекты, рефераты, аннотации, рецензии и т. д.) на основе теоретических сведений и дидактических материалов, данных в соответствующих разделах учебных пособий по русскому языку в X—XI классах и учебно-методических пособиях (*речевая и коммуникативная компетенции*);

- формирование риторического мастерства учащихся на основе усвоения риторических знаний, овладения приемами эффективного речевого общения, подготовки и ведения дискуссии, полемики; усвоения знаний о правилах подготовки и эффективного произнесения разных видов монологической речи (*риторическая компетенция*);
- расширение и углубление знаний учащихся в процессе изучения русского языка о феномене культуры как системе общечеловеческих и национальных для русского и белорусского народов идеалов, традиций, обычаев, ценностей, норм, регулирующих взаимодействие личностей и их поведение в обществе; формирование социальных, духовно-нравственных качеств учащихся и их гражданской позиции (*социокультурная и лингвокультурологическая компетенции*).

Компетентный подход к обучению русскому языку в системе общего среднего образования обеспечивает комплексное параллельное овладение учащимися языковыми знаниями и умениями, речевыми понятиями и умениями, что предполагает в свою очередь и параллельное овладение ими предметными и межпредметными компетенциями (языковой, речевой, коммуникативной, риторической, социокультурной, лингвокультурологической), каждая из которых характеризуется своим учебным содержанием (теоретическим и практическим) обучения русскому языку и речи, а также видами речевой деятельности:

языковая (лингвистическая) компетенция по русскому языку предусматривает владение знаниями, умениями и навыками уровня языковой системы (фонетика, лексика, состав слова и словообразование, морфология, синтаксис) и использование языковых средств в речевой практике, текстах разных стилей и жанров;

речевая компетенция входит в состав языковой компетенции, когда выступает в качестве владения способами формирования и

формулирования мыслей посредством языка и умения пользоваться такими способами в процессе восприятия и порождения речи, а также входит в состав коммуникативной компетенции для решения задач взаимодействия в процессе общения в соответствии с коммуникативными потребностями, обусловленными ситуацией, задачей, условиями общения;

коммуникативная компетенция — это владение учащимися средствами языка и речи для реализации целей общения. Уровень коммуникативной компетенции определяется этапом и целью общения. В структуру коммуникативной компетенции входит несколько компетенций: языковая, речевая, риторическая. Содержательными компонентами коммуникативной компетенции являются: а) сферы деятельности; б) ситуации общения и тактика коммуникации в ситуациях; в) типы текстов и правила их построения;

риторическая компетенция — это знание теории публичной речи и владение разнообразными диалогическими и монологическими формами речевого общения, способами и умениями контролировать и совершенствовать свое речевое поведение и речь в каждой конкретной речевой ситуации, способами оценки аудитории, свободного владения словом, реакциями на реплику собеседника, владение основными способами улучшения взаимопонимания при межкультурных контактах;

социокультурная компетенция — это знание культурного наследия страны, национально-культурной специфики (обычаев, правил, норм, социальных условностей, ритуалов, социальных стереотипов и т. д.), речевого поведения и способность пользоваться элементами социокультурного контекста для порождения и восприятия речи с точки зрения национального языка;

лингвокультурологическая компетенция — это владение безэквивалентной лексикой, невербальными средствами общения, фоновыми знаниями, характерными для говорящих на русском языке, обеспечивающими речевое общение в виде смысловых ассоциаций и коннотаций, языковой афористикой и фразеологией с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта.

Кроме компетентностного подхода к обучению русскому языку определяющими теоретическую и практическую базу обучения языку и речи являются системно-функциональный, коммуни-

кативно-деятельностный, социокультурный и лингвокультурологический подходы.

Системно-функциональный подход предполагает усвоение системы русского языка, единиц разного уровня с точки зрения значения, строения и назначения в речи; отбор и организацию языкового материала для создания различных видов речевой деятельности, *формирования языковой и речевой компетенции учащихся.*

Коммуникативно-деятельностный подход определяет такую организацию и направленность занятий по русскому языку, при которой цель обучения связана с обеспечением максимального приближения учебного процесса к реальному процессу общения. Объектом обучения с позиции этого подхода является речевая деятельность во всех ее видах.

Социокультурный подход к обучению русскому языку также относится к деятельностному типу, реализация которого предполагает не только ознакомление с материальными и духовными ценностями, способами выражения которых являются язык, литература, искусство, история и др., но и овладение умениями пользоваться полученными знаниями о наследии страны, обычаях, правилах, нормах, ритуалов, социальных стереотипов и т. д. в процессе общения.

Лингвокультурологический подход к обучению русскому языку позволяет скоординировать все уровни владения языком на *формирование лингвокультурологической компетенции*, воспитание речевой культуры учащихся на основе освоения языка как средства постижения русской, национальной культуры в контексте общемировой.

Учебный материал базового уровня для изучения в X классе группируется по блокам с учетом системы языка и речи:

- Общие сведения о русском языке.
- Грамматика текста. Функционирование языковых единиц в тексте.
- Культура речи. Коммуникативные качества речи.
- Стилистика как раздел науки о языке.
- Функциональные стили речи, стилистическая норма, стилеобразующие средства языка.

- **Жанры речи:** доклад, дискуссия.
- **Слово как основная единица языка:** звуковая сторона слова, орфоэпическая и акцентологическая норма; смысловая сторона слова, речевая (лексическая) норма, состав слова, образование слов, словообразовательная норма; изменение слова (части речи), морфологическая норма.
- **Текстообразующие функции лексических, словообразовательных, морфологических средств языка.**
- **Орфография как система правил правописания. Орфографическая норма.**

В программе X класса для изучения представлена вся языковая система как перечисление учебных разделов, составляющих основу данного учебного предмета и предъявляемых учащимся в качестве объекта усвоения.

Принципами отбора содержания обучения являются:

- учет функционально-семантических особенностей явлений языковой системы;
- значимость теоретических сведений для речевой деятельности;
- опора на этнокультуру при отборе теоретических сведений и дидактического материала;
- опора на текст как на предмет обучения и как на продукт речевой деятельности.

Виды деятельности по русскому языку:

- составление плана (теоретического материала раздела текста, тезисов, конспекта);
- подготовка реферата, доклада, сообщения по таблице, схеме, алгоритму и т. д. обобщающего и систематизирующего характера;
- написание аннотаций к словарю, рецензии, отзыва о прочитанной научно-популярной статье, публицистическом тексте, художественном произведении;
- проведение анализов различных текстов;
- выявление языковых выразительных средств в текстах различных стилей речи;
- составление аналитического сообщения на языковую тему;
- творческие работы в жанре эссе, рассказа и т. д.

Программа по русскому языку для учащихся X класса учреждений общего среднего образования, изучающих предмет на базовом уровне, состоит из четырех частей:

- 1) пояснительная записка, в которой определены цель, задачи, направления, компетенции, подходы к обучению и принципы отбора содержания обучения;
- 2) виды деятельности;
- 3) содержание обучения;
- 4) учебно-языковые и коммуникативные умения и навыки.

СОДЕРЖАНИЕ ПРОГРАММЫ

35 ч (1 ч в неделю) / 53* ч (1,5 ч в неделю)

Повторение изученного в IX классе (1/2* ч)

Общие сведения о языке (1/2* ч)

Русский язык как развивающееся явление. Русский язык как один из государственных языков Республики Беларусь. Русский язык в международном общении.

Грамматика текста (1/2* ч)

Функционирование языковых единиц в тексте.

Культура речи (1/2* ч)

Коммуникативные качества речи.

Стилистика как раздел науки о языке (1/2* ч)

Функциональные стили, стилеобразующие средства языка.

Жанры речи (2/4* ч)

Доклад. Дискуссия.

Слово как основная единица языка (10/16* ч)

Звуковая сторона слова: произносительная норма, изобразительно-выразительные возможности фонетики.

Смысловая сторона слова: речевая (лексическая) норма, изобразительно-выразительные возможности лексики и фразеологии (синонимия, антонимия, омонимия, метафора, метонимия).

Состав слова. Образование слов: словообразовательная норма, изобразительно-выразительные возможности словообразования.

Изменение слова (части речи): морфологическая норма, изобразительно-выразительные возможности морфологии (экспрессивное употребление собственных имен существительных; олицетворение; эпитеты; употребление форм единственного числа в значении множественного; переносное употребление форм наклонения и времени глагола; роль глагольных форм в создании текстов различных типов речи). Textoобразующие функции лексических, словообразовательных, морфологических средств языка.

Орфография как система правил правописания. Орфографическая норма (10/10* ч)

Проверяемые написания. Фонетические написания. Непроверяемые написания. Правописание **ь** и **ѣ**. Правописание приставок **пре-** и **при-**. Правописание имен существительных. Правописание имен прилагательных.

Правописание глаголов и причастий. Правописание **н** и **ни** в разных частях речи. Правописание суффиксов наречий. Слитные, отдельные и дефисные написания. Правописание **не** и **ни** со словами разных частей речи.

Повторение изученного в X классе (1/3* ч)

Связная устная и письменная речь.

Сочинения-рассуждения на морально-этические и общественно-политические темы; выборочные и сжатые изложения с грамматическими, стилистическими и творческими заданиями.

Контрольные письменные работы: диктанты — 2/2*, изложения — 2 (выборочное, сжатое)/ 2* (выборочное, сжатое или подробное), тестовая работа — 1/1*.

Резервное время — 2/3* ч.

УЧЕБНО-ЯЗЫКОВЫЕ УМЕНИЯ И НАВЫКИ

Совершенствование правописных (орфографических) умений; обнаружение и исправление речевых ошибок в устной и письменной речи; анализ смешиваемых фонетических, лексических, словообразовательных и морфологических явлений; стилистическая дифференциация вариантных норм; распознавание в тексте стилистически окрашенных языковых средств; различение функциональных стилей; определение стиля предложенного текста с аргументацией; выявление текстообразующей роли лексических, словообразовательных и морфологических фактов языка; распознавание изобразительно-выразительных средств языка; комплексный анализ текстов разной жанрово-стилистической принадлежности.

КОММУНИКАТИВНЫЕ УМЕНИЯ И НАВЫКИ

Написание изложений с дополнительным (творческим и языковым) заданием; создание текста определенного функционального стиля с учетом сферы применения, цели, условий общения, содержания, адресата и смыслового типа речи; придание данному тексту определенных стилевых черт; введение подтем для раскрытия темы сочинения; композиционное перестраивание данного текста; редактирование; рецензирование текста; привнесение в текст дополнительных фрагментов с определенным типовым значением (описание внешности человека, повествование о событиях и т. п.), создание текстов дискуссионного характера.

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Программа X класса ориентирует учащихся на освоение разных художественных стилей, на осознание неповторимости писательской индивидуальности. Предполагается обращение к произведениям разных эпох и стран в виде ссылок, сопоставлений, аналогий, ассоциаций.

В курсе X класса представлена реалистическая литература XIX века, преимущественно русская, ибо этот этап ее истории отмечен выдающимися достижениями, пользующимися всемирным признанием. Весь историко-литературный материал в программе систематизирован по разделам, что позволяет точнее выявить его идейно-художественное своеобразие в развитии литературного процесса, рельефнее представить общие закономерности в их сопряжении с творческой индивидуальностью отдельных писателей.

Изучение русской реалистической литературы второй половины XIX века представлено преимущественно монографическими темами, которые включают в себя необходимые элементы обобщения и повторения ранее изученного.

Основные теоретико-литературные задачи, решаемые в X классе, направлены на углубление представлений учащихся о литературном процессе и характере его внутренних закономерностей, об основных творческих методах в литературе XIX века с особым акцентом на реализме, на принципах родовой и жанровой классификации литературных произведений, индивидуальном стиле писателя, основных сторонах художественной формы литературного произведения и ее функциях.

Изучение курса литературы может быть завершено итоговой читательской конференцией, посвященной эволюции реализма в литературном процессе XIX века.

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА

(53 ч, из них на контрольные сочинения — 2 ч)

ЛИТЕРАТУРА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА. РАСЦВЕТ РЕАЛИЗМА

Обзор (1 ч)

Общественно-исторические условия развития русской литературы во второй половине XIX века: Крымская война, отмена крепостного права, обострение социальных противоречий. Появление разночинцев как общественной силы демократического движения.

Развитие общественной мысли: споры о цели, назначении и роли искусства между революционными демократами, либерально настроенными писателями. Раскол в редакции «Современника» как важнейшее событие в литературном процессе второй половины XIX века.

Утверждение реализма в литературе. Поиски нового героя в литературе 1850—60-х годов.

Полемика о предназначении искусства, направления в литературе: «пушкинское», «гоголевское», «чистое искусство».

Литература и искусство. Развитие русской живописи. Гуманистическая направленность картины *А. А. Иванова* «Явление Христа народу», проповедь добра и любви к человеку. Художники-передвижники. Картина *И. Н. Крамского* «Христос в пустыне» как осознание трагических противоречий жизни. Народная судьба как лейтмотив полотен *И. Е. Репина* «Крестный ход на Пасху в Курской губернии» и «Бурлаки на Волге». Философские мотивы в живописи *Н. Н. Ге*. Пейзажная живопись *И. И. Шишкина*, *А. К. Саврасова*, *В. Д. Поленова*, *И. И. Левитана*. История России на полотнах *В. И. Сурикова*. Портреты *В. А. Серова*.

Развитие русской музыкальной культуры. Музыка и литература. Творчество *М. И. Глинки*. «Судьба народная, судьба человеческая» в опере *М. П. Мусоргского* «Борис Годунов». «Могучая кучка», творчество *П. И. Чайковского*, *С. В. Рахманинова*.

А. Н. Островский. «Гроза», «Бесприданница» (по выбору учителя) (4 ч).

Очерк жизни и творчества. Островский как создатель русского национального театра. Новаторство А. Н. Островского-драматурга. Непреходящая актуальность «пьес жизни» Островского.

«Гроза». История создания. Язык драмы (речь, монолог и мизансцена, реплика, ремарка). Образ города Калинова. Мастерство А. Н. Островского в создании характеров Кабанихи, Дикого, Тихона.

Образ Катерины.

«Бесприданница». Русское купечество в новую историческую эпоху: этика и психология. Власть денег и сила человеческих чувств в пьесе. Развитие конфликта и система образов. Карандин и тема «маленького человека» в русской литературе. Образ Ларисы Огудаловой.

Пьесы А. Н. Островского на белорусской сцене.

Теория литературы. Социально-психологическая драма.

Для дополнительного чтения

А. Н. Островский. «Без вины виноватые», «Последняя жертва», «Таланты и поклонники», «Доходное место», «На всякого мудреца довольно простоты».

Ф. И. Тютчев. «Не то, что мните вы, природа...», «Природа-сфинкс. И тем она верней...», «Silentium», «Умом Россию не понять», «О, как убийственно мы любим...», «К. Б.» («Я встретил вас — и все былое...») (2 ч).

Очерк жизни и творчества. Философская глубина лирики. Человек и природа. Тонкость и психологизм в раскрытии человеческих переживаний. Любовная лирика.

И. С. Тургенев. «Отцы и дети» (5 ч).

Очерк жизни и творчества.

«Отцы и дети». Сюжет и композиция романа. Нигилизм и нигилисты. Развенчание теории жизнью. Базаров — герой своего времени. «Поединок» с аристократами. Отношение Базарова к природе, любви, искусству, религии. Базаров и Одинцова. Проблема отцов и детей.

Теория литературы. Роман как эпический жанр.

Для дополнительного чтения
И. С. Тургенев. «Рудин», «Дворянское гнездо».
И. А. Гончаров. «Обломов».

Н. А. Некрасов. Поэма «Кому на Руси жить хорошо» (главы по выбору учителя) (3 ч).

Очерк жизни и творчества.

«Кому на Руси жить хорошо» — поэма о смысле жизни, о народной судьбе. Жанрово-композиционное своеобразие. Угнетатели народа. Многообразие крестьянских типов. Фольклорная основа произведения.

Теория литературы. Народность литературы.

Ф. М. Достоевский. «Преступление и наказание» (6 ч).

Жизненный и творческий путь.

«Преступление и наказание» как социальный и философско-психологический роман. История создания. Смысл названия. Образ Петербурга в романе. Антигуманный смысл теории Раскольникова. Система персонажей (Свидригайлов, Лужин, Мармеладов). Образ Сонечки Мармеладовой.

Экранизация романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание».

Для дополнительного чтения

Ф. М. Достоевский. «Идиот».

Т. Драйзер. «Американская трагедия».

Л. Н. Толстой. «Крейцера соната».

Н. С. Лесков. «Леди Макбет Мценского уезда».

Л. Н. Толстой. «Война и мир» (15 ч).

Жизненный и творческий путь.

«Война и мир» — роман-эпопея. Авторский замысел и история создания. Свообразие композиции. Смысл названия.

Изображение войны в эпосе (Шенграбенское, Аустерлицкое, Бородинское сражения). Образ народа. Нравственная сила русского национального характера. Противопоставление образов Кутузова и Наполеона.

Духовные искания Андрея Болконского и Пьера Безухова. «Мысль семейная» в романе. Образ Наташи Ростовской.

Творчество Толстого как одна из вершин реализма в русской литературе. Его мировое значение.

Экранизация романа Л. Н. Толстого «Война и мир».

Теория литературы. Жанр романа-эпопеи. «Диалектика души» как принцип изображения внутренней жизни героев.

Для дополнительного чтения

Л. Н. Толстой. «Анна Каренина», «Воскресение».

РУССКИЙ РЕАЛИЗМ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX ВЕКА

Обзор (1 ч)

Споры писателей (А. П. Чехова, М. Горького, В. Г. Короленко и др.) о кризисе и «конце» реализма. Продолжение классических традиций и поиски новых возможностей реалистического искусства в творчестве Л. Н. Толстого, А. П. Чехова, И. А. Бунина, И. С. Шмелева, В. В. Вересаева и др. Взаимодействие реализма с другими творческими методами и направлениями.

А. П. Чехов. «Человек в футляре», «Ионыч», «Попрыгунья», «Дама с собачкой» и др. (1—2 рассказа по выбору учителя); пьеса «Вишневый сад» (5 ч).

Очерк жизни и творчества.

Сатирическое обличение человеческих пороков в рассказе «Человек в футляре». Духовная деградация личности и возможности выбора иного жизненного пути в рассказе «Ионыч». Тема любви и женского счастья в рассказах «Попрыгунья», «Дама с собачкой». Лиризм повествования.

«Вишневый сад». Чехов — основоположник «новой драмы». Художественные особенности драмы (скрытый конфликт, внешний и внутренний сюжет, «подводное течение», пауза, умолчание, ремарки). Система образов. Символика названия. Проблема поколений (старые владельцы, сегодняшний хозяин и молодое поколение).

А. П. Чехов и современная ему Беларусь (переписка с белорусской интеллигенцией). М. Богданович, Я. Брыль о Чехове.

Пьесы А. П. Чехова на белорусской сцене.

Теория литературы. Подтекст в литературном произведении. Углубление понятия «художественная деталь».

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

А. П. Чехов. «Дом с мезонином», «Анна на шее», «Душечка»; пьесы «Три сестры», «Чайка», «Дядя Ваня».

Э. Хемингуэй. «Старик и море».

М. Г о р ь к и й. Пьеса «На дне» (3 ч).

Очерк жизни и творчества. Новаторство М. Горького-драматурга.

«На дне». Трагические судьбы людей «дна». Спор о назначении человека. «На дне» как социально-философская драма. Сценическая история пьесы.

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

М. Горький. «Фома Гордеев», «По Руси», «Городок Окуров», «Коновалов».

И. А. Б у н и н. «Антоновские яблоки», «Грамматика любви», «Легкое дыхание», «Господин из Сан-Франциско», цикл «Темные аллеи» и другие произведения (2 рассказа по выбору учителя) (3 ч).

Сведения о жизни и творчестве.

И. А. Бунин — прозаик, лирик.

Рассказ «Антоновские яблоки» — повествование о конце помещичье-крестьянской Руси, о судьбах России и судьбах народных. Живописность, внешняя изобразительность, ритмическая организация как характерные черты бунинского стиля.

Психологизм рассказов о любви («Легкое дыхание» «Грамматика любви», цикл «Темные аллеи» и др.).

Социально-философская проблематика рассказа «Господин из Сан-Франциско».

Теория литературы. Лиризм художественной прозы.

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

И. А. Бунин. «Иван-Рыдалец», «Чистый понедельник», «Жизнь Арсеньева», «Окаянные дни».

Л. Н. Андреев. «Иван Иванович», «Рассказ о семи повешенных», «Большой шлем», «Губернатор».

А. Т. Аверченко. «Молодняк», «Люди-братья», «Неизлечимые» и др.

А. И. Куприн. «Гранатовый браслет» (2 ч).

Очерк жизни и творчества.

«Гранатовый браслет». Любовь как «величайшая тайна в мире». Трагическая история жизни и любви Желткова. Психологизм в изображении героев. Символика детали.

Для дополнительного чтения

А. И. Куприн. «Гамбринус», «Изумруд», «Олеся».

Ги де Мопассан. «Жизнь».

Т. Драйзер. «Сестра Керри».

А. Франс. «Боги жаждут».

Д. Голсуорси. «Сага о Форсайтах».

Повторение (1 ч)

Особенности развития русской литературы в XIX веке. Мировое значение русской литературы XIX века.

ДЛЯ ЗАУЧИВАНИЯ НАИЗУСТЬ

А. Н. Островский. «Гроза» (монолог Катерины).

Н. А. Некрасов. Отрывок из поэмы «Кому на Руси жить хорошо».

Ф. И. Тютчев. 1—2 стихотворения (по выбору учащихся).

Л. Н. Толстой. «Война и мир» (отрывок из романа).

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ УСТНЫХ И ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ

Устный и письменный пересказ художественных произведений или отрывков из них (подробный, краткий, выборочный, художественный, творческий) с элементами анализа.

Устное и письменное сочинение-рассуждение по изученному произведению: формулировка вопроса к изучаемому произведению, развернутый ответ на вопрос, проблемная характеристика (индивидуальная, сравнительная, групповая) героев произведения.

Устный или письменный отзыв о самостоятельно прочитанном произведении, просмотренном кинофильме, телепередаче, спектакле, прослушанной звукозаписи.

Устное или письменное сочинение в жанре рассказа, дневниковых записей, письма, инсценировки (о посещении выставки, музея, об архитектурных памятниках города и т. д.).

Доклад и реферат на литературную тему (по одному или нескольким источникам).

Составление сложного плана прочитанного произведения и собственного высказывания.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны знать / понимать:

- ◆ образную природу словесного искусства;
- ◆ содержание изученных произведений, их тематику, систему образов, композицию, изобразительно-выразительные средства языка, пафос литературного произведения;
- ◆ основные факты жизни и творчества писателей-классиков XIX и XX веков;
- ◆ этапы и закономерности русского и мирового литературного процесса;
- ◆ основные теоретико-литературные понятия, необходимые для самостоятельного анализа и оценки художественных произведений: народность литературы; импрессионизм; роман как эпический жанр, жанр романа-эпопеи, полифонизм романа; отличие драмы как жанра от трагедии, черты «новой драмы»; социально-психологическая драма, философская драма, философская лирика, лиризм художественной прозы, лирический пейзаж;
- ◆ стиль произведения и индивидуальный стиль писателя, подтекст в литературном произведении, углубление понятия «художественная деталь»; средства сатирического изображения (эзопов язык, гипербола, гротеск); виды художественной условности в искусстве; сотворчество автора и читателя; спектакль и экранизация как формы художественного прочтения литературного произведения;
- ◆ традиции и новаторство в русской литературе;
- ◆ взаимодействие русской, белорусской и мировой литератур.

Учащиеся должны уметь:

- ◆ определить проблематику художественного произведения, его художественную и нравственно-философскую ценность;
- ◆ характеризовать произведение с точки зрения эмоционального и смыслового уровней;
- ◆ раскрыть основные художественные достоинства произведения с учетом его специфики;
- ◆ основываться при анализе не только на личном восприятии произведения, но и проявлять знания истории и теории литературы;
- ◆ соотнести творчество писателя с литературным направлением;
- ◆ понимать связь художественного произведения с историко-литературным процессом, временем его написания и с реалиями общественной жизни страны;
- ◆ выразительно читать и владеть всеми видами пересказов;
- ◆ писать сочинения и письменные работы разных жанров;
- ◆ владеть навыками работы со справочной литературой;
- ◆ владеть письменной и устной речью.

ЗАМЕЖНЫЯ МОВЫ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбны прадмет «Замежная мова» выконвае важную ролю ў фарміраванні полікультурнай асобы, здольнай выкарыстоўваць вывучаемую мову ў разнастайных сітуацыях міжкультурнай камунікацыі. Яго змест спрыяе павышэнню ўзроўню гуманітарнай адукацыі вучняў пры дапамозе далучэння да духоўнага багацця іншых народаў, фарміраванню гатоўнасці да ўзаемаразумення, выхаванню ў духу талерантнасці, развіццю здольнасці перадаваць падчас іншамоўных зносін уласныя думкі і пачуцці.

Вывучэнне замежнай мовы як сродку зносін у кантэксце дыялогу нацыянальных культур у спалучэнні з авалоданнем навывамі і ўменнямі самаадукацыйнай і пазнавальнай дзейнасці на ёй абумоўлівае высокую акадэмічную, агульнаінтэлектуальную, культуралагічную і практычную значнасць прадмета.

Мэты і змест навучання замежным мовам арыентаваны на сумеснае вывучэнне моў і культур. Замежная мова выступае як сродак фарміравання і выхавання маральна адказнай асобы, як сродак зносін, пазнання, асэнсавання і інтэрпрэтацыі фактаў іншай культуры, усведамлення сваёй уласнай культуры і азнаямлення з ёй прадстаўнікоў іншых іншамоўных згуртаванняў.

Мэты навучання замежнай мове

Стратэгічны мэтавы арыенцір навучання замежным мовам — фарміраванне полікультурнай асобы вучняў шляхам выкарыстання патэнцыялу вучэбнага прадмета для сацыялізацыі падрастаючага пакалення, з'яўлення ў яго гуманістычных каштоўнасных арыентацый, узбагачэння духоўнага свету падчас авалодання іншамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыяй.

Адукацыйныя мэты — авалоданне асноўнымі відамі маўленчай дзейнасці (успрыманне і разуменне іншамоўнага маўлення на слых, гаварэнне, чытанне, пісьмо і пісьмовае маўленне) і фарміраванне адпаведных моўных ведаў, маўленчых навыкаў і ўменняў; узбагачэнне моўнага, маўленчага і асобаснага вопыту вучняў пры дапамозе пашырэння кругагляду і на аснове засваення культуразнаўчых і лінгвакраіназнаўчых рэалій.

Рэалізацыя адукацыйных мэт накіравана на практычнае авалоданне замежнай мовай як сродкам зносін у адзінстве яе кагнітыўнай, камунікатыўнай і экспрэсіўнай функцый; на фарміраванне ўменняў самастойнай работы з іншамоўным матэрыялам.

Развіццёвыя мэты — кагнітыўнае, камунікатыўнае і эмацыянальнае развіццё вучняў пры дапамозе авалодання спосабамі фарміравання і фармулявання думкі на замежнай мове, умацавання лінгвістычнага кампанента гуманітарнага мыслення, узбагачэння эмацыянальна-пачуццёвай сферы асобы, фарміравання моўнай здольнасці ў адзінстве стварэння і ўспрымання маўлення.

Развіццёвыя мэты рэалізуюцца пры дапамозе развіцця і ўдасканалення маўленчых механізмаў і здольнасцей, што забяспечваюць успрыманне і перадачу інфармацыі з дапамогай моўных сродкаў вывучаемай замежнай мовы на аснове атрыманых ведаў, навыкаў і ўменняў.

Выхаваўчыя мэты — сацыялізацыя асобы пры дапамозе забеспячэння гатоўнасці да міжкультурнай камунікацыі, узбагачэння духоўнага свету вучняў, выхавання ў іх культуры мыслення і маўленчых паводзін; фарміраванне гуманістычных каштоўнасных арыентацый.

Рэалізацыя выхаваўчых мэт спрыяе эфектыўнай адаптацыі асобы да іншага сацыяльнага асяроддзя, забяспечваючы самакантроль і адэкватную самаацэнку.

Дасягненне мэты навучання замежным мовам вучнямі ажыццяўляецца ў працэсе фарміравання ў іх іншамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі ў адзінстве яе складальнікаў (маўленчага, моўнага, сацыякультурнага, кампенсаторнага, вучэбна-пазнавальнага).

Камунікатыўная кампетэнцыя — валоданне сукупнасцю маўленчых, моўных, сацыякультурных норм вывучаемай мовы, а

таксама кампенсаторнымі і вучэбна-пазнавальнымі ўменнямі, якія дазваляюць выпускніку ўстанова агульнай сярэдняй адукацыі ажыццяўляць міжкультурную камунікацыю і вырашаць камунікатыўныя, адукацыйныя, пазнавальныя і іншыя задачы.

Маўленчая кампетэнцыя — сукупнасць навыкаў і ўменняў маўленчай дзейнасці (гаварэнне, успрыманне маўлення на слых, чытанне і пісьмовае маўленне), веданне норм маўленчых паводзін; набыццё на гэтай аснове вопыту іх ужывання для пабудовы лагічнага і звязнага па форме і змесце ўласнага выказвання, а таксама для разумення і інтэрпрэтацыі выказвання іншых людзей.

Моўная кампетэнцыя — сукупнасць ведаў аб правілах функцыянавання моўных (фанетычных, арфаграфічных, лексічных і граматычных) сродкаў у маўленні і навыкаў іх выкарыстання ў камунікатыўных мэтах.

Сацыякультурная кампетэнцыя — сукупнасць ведаў аб нацыянальна-культурнай спецыфіцы краін вывучаемай мовы, уменняў наладжваць свае маўленчыя і немаўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з гэтай спецыфікай, уменняў прадстаўляць на гэтай аснове сваю краіну і яе культуру ва ўмовах іншамоўных міжкультурных зносін.

Кампенсаторная кампетэнцыя — сукупнасць уменняў выкарыстоўваць дадатковыя вербальныя сродкі і невербальныя спосабы вырашэння камунікатыўных задач ва ўмовах дэфіцыту наяўных моўных сродкаў.

Вучэбна-пазнавальная кампетэнцыя — сукупнасць агульных і спецыяльных вучэбных уменняў, неабходных для ажыццяўлення самастойнай дзейнасці па авалоданні замежнай мовай, вопыт іх выкарыстання.

Дасягненню мэт навучання павінны садзейнічаць усе формы адукацыйнага працэсу.

Агульныя патрабаванні да зместу навучання

Змест моўнай адукацыі ўяўляе сабой адзінства прадметнага і эмацыянальна-каштоўнаснага кампанентаў. Авалоданне прадметным і эмацыянальна-каштоўным кампанентамі зместу адукацыі ў іх адзінстве прадугледжвае набыццё вопыту, неабходнага ў міжкультурнай камунікацыі.

Эмацыянальна-каштоўнасны кампанент зместу моўнай адукацыі замежным мовам уключае сукупнасць адносін асобы да светнай моўнай і культурнай спадчыны, а таксама да працэсу авалодання ёй у мэтах асобнага росту. Названы кампанент забяспечвае набыванне вопыту іншамоўных зносін шляхам рэфлексіі, самапазнання, самавызначэння. Працэс авалодання замежнай мовай набывае для вучня асобны сэнс.

Прадметны змест моўнай адукацыі ўключае наступныя кампаненты:

- сферы зносін і прадметна-тэматычны змест маўлення;
- віды маўленчай дзейнасці і моўны матэрыял;
- сацыякультурныя веды: культурознаўчыя, краіназнаўчыя і лінгвакраіназнаўчыя;
- кампенсаторныя і вучэбна-пазнавальныя ўменні і навыкі самастойнай работы з іншамоўным матэрыялам;
- авалоданне замежнай мовай як сродкам зносін, адукацыі і самаадукацыі.

Прадметны кампанент зместу забяспечвае валоданне замежнай мовай як сродкам міжкультурных зносін.

Змест моўнай адукацыі ў адзінстве яе лінгвістычнага і экстралінгвістычнага кампанентаў фарміруецца з улікам псіхалагічных і псіхалінгвістычных асаблівасцей працэсу авалодання замежнай мовай.

Адбор зместу вучэбнага матэрыялу, які падлягае засваенню, ажыццяўляецца на аснове наступных метадалагічных арыенціраў:

- накіраванасць педагагічнага працэсу на падрыхтоўку да міжкультурных зносін;
- усебаковы ўлік узаемасувязей: мова — мысленне — культура;
- прад'яўленне каштоўнасцей пазнавальнай культуры ў дыялогу з роднай;
- інтэграцыя моўнага, сацыякультурнага, аксіялагічнага кампанентаў зместу навучання;
- аўтэнтычнасць і каштоўнасць значнасць іншамоўных матэрыялаў;
- адпаведнасць вучэбнага матэрыялу сучасным гутарковым нормам вывучаемай мовы.

Структураванне вучэбнага матэрыялу ажыццяўляецца на аснове наступных патрабаванняў:

- бесперапыннае канцэнтрычнае прад'яўленне і наапапенне ведаў;
- паэтапнае фарміраванне навыкаў і ўменняў;
- пераемнасць этапаў працэсу авалодання замежнай мовай;
- пастаянная апора на моўны, маўленчы і асобны суб'ектны вопыт вучняў;
- спалучанасць у авалоданні маўленнем і сістэмай мовы;
- улік магчымасцей для фарміравання ўменняў самастойнай работы з іншамоўнымі інфармацыйнымі крыніцамі ў самаадукацыйных мэтах.

Рэалізацыя зместу моўнай адукацыі прадугледжвае паслядоўны ўлік наступных асноўных палажэнняў камунікатыўна арыентаванага навучання:

- мадэліраванне сітуацый зносін, якія стымулююць вучняў да вырашэння камунікатыўных задач падчас вывучэння замежнай мовы;
- сітуацыўна абумоўленае авалоданне лексікай і граматыкай вывучаемай мовы;
- выкарыстанне камунікатыўна арыентаваных заданняў на аснове імітацыйных, гульнявых і свабодных зносін;
- актыўнае ўцягванне вучняў у працэс зносін у якасці маўленчых партнёраў;
- ажыццяўленне адукацыйнага працэсу ва ўмовах, набліжаных да рэальных зносін;
- стварэнне матывацыйнай гатоўнасці і патрэбнасці вучняў ва ўспрыманні і засваенні вучэбнага матэрыялу ва ўмовах, набліжаных да рэальных зносін.

Сферы зносін і прадметна-тэматычны змест маўлення

Сацыяльна-бытавая сфера. Віды жылля.

Вучэбна-працоўная сфера. Адукацыя.

Сацыяльна-культурная сфера. Сродкі масавай інфармацыі. Мастацтва. Моладзь і грамадства.

Сацыяльна-пазнавальная сфера. Навука і тэхніка. Знакамітыя людзі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы.

Маўленчыя ўменні

Успрыманне і разуменне маўлення на слых — уменне разумець іншамоўнае маўленне ў працэсе непасрэдных зносін з суб'яседнікам, уменне разумець разнажанравыя аўдыя- і відэатэксты з рознай паўнатай і дакладнасцю пранікнення ў іх змест.

Гаварэнне — уменне ажыццяўляць дыялагічныя, маналагічныя і полілагічныя зносіны ў адпаведнасці з мэтамі, задачамі і ўмовамі камунікацыі, з захаваннем норм маўленчага і немаўленчага этыкету.

Чытанне — уменне чытаць і разумець разнажанравыя тэксты з рознай паўнатай і дакладнасцю пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання і далейшага выкарыстання інфармацыі.

Пісьмовае маўленне — уменне прадуцыраваць розныя віды пісьмовых тэкстаў у адпаведнасці з нормамаі, прынятымі ў краінах вывучаемай мовы, з улікам камунікатыўных задач і адрасата.

Моўныя веда і навыкі

Веда аб сістэме вывучаемай мовы, правілах функцыянавання моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, граматычных) у маўленні і навыкі іх выкарыстання ў камунікатыўных мэтах.

Сацыякультурныя веда і ўменні

Веданне сацыякультурнага кантэксту сваёй краіны і краін вывучаемай мовы, уменне наладжваць свае маўленчыя і немаўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з іх спецыфікай, уменне прадстаўляць сваю краіну і яе культуру ва ўмовах іншамоўных міжкультурных зносін.

Кампенсаторныя ўменні

Уменні выкарыстоўваць розныя вербальныя і невербальныя сродкі для кампенсацыі прабелаў у камунікацыі ва ўмовах дэфіцыту моўных сродкаў, недахопу маўленчага і сацыяльнага вопыту.

Вучэбна-пазнавальныя ўменні

Агульныя і спецыяльныя вучэбныя ўменні, неабходныя для ажыццяўлення самастойнай пазнавальнай дзейнасці па авало-

данні іншамоўным маўленнем і культурай краін вивучаемай мовы.

* * *

Змест навучання пададзены ў вучэбнай праграме праз прадметна-тэматычны змест зносін, патрабаванні да практычнага валодання відамі маўленчай дзейнасці, моўны матэрыял (фанетыка, лексіка, граматыка).

У прадметна-тэматычным змесце абазначаны асноўныя камунікатыўныя задачы для вивучэння на базавым узроўні (прамы шрыфт) і павышаным узроўні (прамы шрыфт і курсіў).

Патрабаванні да практычнага валодання відамі маўленчай дзейнасці — працягласць гучання тэксту, колькасць рэплік на кожнага субсяседніка ў дыялагічным маўленні, аб'ём выказвання ў маналагічным маўленні, аб'ём тэксту для чытання, аб'ём тэксту для пісьмовага маўлення — задаюць асноўныя параметры для ўсіх відаў маўленчай дзейнасці. Дадзеныя параметры, а таксама аб'ём прадуктыўнага і рэцэптыўнага лексічнага мінімуму абазначаюцца наступным чынам: першая лічба абазначае патрабаванні для базавага ўзроўню, другая — для павышанага ўзроўню. Напрыклад, працягласць гучання тэксту — 2—2,5 мін; прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак; рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак; агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак; агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Граматычны матэрыял, які падлягае вивучэнню, аднолькавы для ўсіх відаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Патрабаванні да валодання граматычным матэрыялам адрозніваюцца аб'ёмам яго прадуктыўнага засваення. Граматычныя з'явы для рэцэптыўнага засваення, адзначаныя зорчкай (*), прызначаны для прадуктыўнага засваення на павышаным узроўні.

Больш высокія патрабаванні да валодання моўным і маўленчым матэрыялам пры вивучэнні замежнай мовы на павышаным узроўні забяспечаць больш высокі ўзровень фарміравання ў вучняў моўных навыкаў і маўленчых уменняў, што будзе праяўляцца ў іх здольнасці больш якасна вырашаць камунікатыўныя задачы.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

105/175 гадзін

ПРАДМЕТНА-ТЭМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ ЗНОСІН

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець
Сацыяльна-бытавая	Віды жылля	• Расказаць пра віды жылля ў Рэспубліцы Беларусь• Распытаць пра віды жылля ў краіне вывучаемай мовы• Параўнаць віды жылля ў розных краінах• Апісаць свой дом/кватэру (сваёй мары)• <i>Параўнаць перавагі і недахопы пражывання ва ўласным і шматкватэрным доме</i>• <i>Выказаць меркаванні аб перспектывах развіцця жылля ў будучыні</i>
Вучэбна-працоўная	Адукацыя	• Расказаць пра сістэму адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь• Распытаць пра сістэму адукацыі ў краіне вывучаемай мовы• Параўнаць сістэмы адукацыі ў краінах свету• <i>Абмеркаваць перавагі і недахопы індывідуальнага навучання</i>• <i>Абмеркаваць актуальныя праблемы сістэмы адукацыі</i>• <i>Выказаць меркаванні аб перспектывах развіцця адукацыі ў будучыні</i>
Сацыяльна-культурная	Сродкі масавай інфармацыі	• Расказаць пра розныя крыніцы інфармацыі (друкаваныя выданні, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт) у Рэспубліцы Беларусь

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець
		• Распытаць пра розныя крыніцы інфармацыі (друкаваныя выданні, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт) у краіне вывучаемай мовы • Абмеркаваць цікавы артыкул/тэлеперадачу • Зрабіць кароткі агляд асноўных навін • <i>Ацаніць вядомыя беларускія і іншамойныя газеты і часопісы</i> • <i>Выказаць меркаванне аб будучым сродкаў масавай інфармацыі</i>
	Мастацтва	• Расказаць пра любімага мастака, скульптара, фатографа і яго творы • Парэкамендаваць наведаць выставу, музей і інш. • Абмяняцца ўражаннямі аб выставе, музеі • Расказаць пра вядомыя помнікі архітэктуры Рэспублікі Беларусь • Распытаць пра вядомыя помнікі архітэктуры краін вывучаемай мовы • <i>Расказаць пра віды мастацтва і свае перавагі</i> • <i>Абмеркаваць ролю мастацтва ў жыцці чалавека</i>
	Моладзё і грамадства	• Расказаць пра маладзёжныя арганізацыі ў Рэспубліцы Беларусь і іх дзейнасць • Распытаць пра маладзёжныя арганізацыі ў краіне вывучаемай мовы і іх дзейнасць • Параўнаць маладзёжныя арганізацыі ў Рэспубліцы Беларусь і краіне вывучаемай мовы

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець
		• Ацаніць асабісты ўдзел у працы маладзёжнай арганізацыі/саюза/аб'яднання • <i>Выказаць меркаванне аб праблемах моладзі ў сучасным грамадстве</i> • <i>Даказаць важнасць удзелу моладзі ў грамадскім жыцці</i> • <i>Пераканаць прыняць удзел у акцыі/валанцёрскім руху</i>
Сацыяльна-пазнавальная	Навука і тэхніка	• Расказаць пра сучасныя навуковыя дасягненні/адкрыцці • Абмеркаваць станоччы і адмоўныя бакі навуковага прагрэсу • Расказаць пра знакамiтых вучоных Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы/свету • <i>Абмеркаваць магчымасці супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь з краінамі вывучаемай мовы/свету ў сферы навукі і тэхнікі</i> • <i>Выказаць меркаванне аб прыярытэтных напрамках развіцця навукі і тэхнікі ў XXI стагоддзі</i> • <i>Даказаць важнасць развіцця навукі і тэхнікі для сучаснага грамадства</i>
	Знакамiттыя людзі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы	• Паведаміць пра знакамiтых людзей Рэспублікі Беларусь • Распытаць пра знакамiтых людзей краіны вывучаемай мовы • Апісаць уклад знакамiтай асобы ў развіццё грамадства/навукі/культуры • <i>Пракаменціраваць выказванні знакамiтых людзей</i> • <i>Выказаць меркаванне наконт ролі асобы ў развіцці грамадства</i>

ПАТРАБАВАННІ ДА ПРАКТЫЧНАГА ВАЛОДАННЯ ВІДАМІ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Успрыманне і разуменне маўлення на слых

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь на слых пры непасрэдных зносінах і ў гуказапісе/відэазапісе:

- ♦ асноўны змест аўдыя- і відэатэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 3—4 % незнаёмых слоў, значэнне якіх можна зразумець з дапамогай моўнай або кантэкстуальнай здагадкі;
- ♦ адносна поўна разумец змест тэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 2—3 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца.

Віды тэкстаў: апавяданне, біяграфія, інтэрв’ю, аб’ява, размова па тэлефоне, фрагмент радыёпраграмы, відэафільма, тэленавіны. Працягласць гучання тэксту — 2—2,5 мін.

Гаварэнне

Дыялагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь:

- ♦ запытваць і паведамляць інфармацыю, вызначаную прадметна-тэматычным зместам зносін;
- ♦ выказаць свае адносіны і даведвацца пра меркаванне суб’ядседніка наконт атрыманай інфармацыі, даваць эмацыянальную ацэнку;
- ♦ аргументаваць сваё меркаванне ў дыскусіі.

Віды дыялогу: дыялог-распытванне, дыялог — абмен думкамі, інтэрв’ю, дыялог-разважанне.

Колькасць рэплік на кожнага суб’ядседніка — 7—8.

Маналагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь рабіць падрыхтаваныя і непадрыхтаваныя паведамленні па тэме/праблеме/сітуацыі:

- ♦ апісваць і параўноўваць прадметы, факты, з’явы;
- ♦ расказваць аб пачутым/прачытаным/убачаным з выкарыстаннем эмацыянальна-ацэначных меркаванняў;
- ♦ спалучаць апісанне і апавяданне з разважаннем і выказваннем асабістай ацэнкі.

Віды маналагічнага выказвання: апісанне, апавяданне, разважанне, ацэначнае меркаванне.

Аб'ём выказвання — 12—16 фраз.

Чытанне

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь тэксты з рознай паўнатою, дакладнасцю і глыбінёй пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання:

- ◆ разумець асноўны змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх, навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстаў (азнаямленчае чытанне);
- ◆ поўна і дакладна разумець змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх і навукова-папулярных тэкстаў (вывучальнае чытанне);
- ◆ знаходзіць неабходную/значную інфармацыю ў тэкстах публіцыстычнага і прагматычнага характару (праглядальнае/пошукавае чытанне);
- ◆ ацэньваць важнасць і навізну выбранай інфармацыі і выказваць свае адносіны да яе;
- ◆ вызначаць галоўную ідэю і задуму аўтара.

Тэксты, прызначаныя для азнаямленчага чытання, могуць уключаць да 4—5 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца. Аб'ём тэксту — прыкладна 3000—4000 друкаваных знакаў з прабеламі.

Тэксты для вывучальнага чытання могуць уключаць да 3—4 % незнаёмых слоў, раскрыццё значэння якіх магчыма пры выкарыстанні двухмоўнага слоўніка. Аб'ём тэксту — прыкладна 2500—3500 друкаваных знакаў з прабеламі.

Для навучання праглядальнаму/пошукаваму чытання мэтазгодна выкарыстоўваць адзін або некалькі разнажанравых тэкстаў.

Віды тэкстаў: апавяданне, артыкул у газеце/часопісе, праграма спектакля, аб'ява, рэклама.

Письмовае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь прадуцыраваць нескладаныя віды тэкстаў у адпаведнасці з нормамі, прынятымі ў краіне вывучаемай мовы:

- ◆ пісаць віншаванні, запрашэнні, прыватныя пісьмы;
 - ◆ пісаць кароткую аўтабіяграфію, запаўняць анкету;
 - ◆ каратка выкладаць змест праслуханага/прачытанага тэксту;
 - ◆ пісаць міні-сачыненне па прапанаванай тэме/праблеме.
- Аб'ём тэксту — 100—150 слоў.

МОЎНЫ МАТЭРЫЯЛ

АНГЛІЙСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: складаныя прыметнікі і назоўнікі. Суфіксы назоўнікаў *-ment, -ist*; прыметнікаў — *-(ic)al, -ive*; дзеясловаў — *-en, -fu*. Прыстаўкі *ir-, im-, il-*.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Назоўнік: сістэматызацыя ўтварэння множнага ліку.

Артыкль: ужыванне артыкля з назвамі газет, часопісаў, маладзёжных арганізацый; ужыванне/адсутнасць артыкля ва ўстойлівых словазлучэннях.

Дзеяслоў: спосабы выражэння дзеянняў у прошлым (*Past Simple, Past Continuous, Past Perfect*).

Інфінітыў: аб'ектны інфінітыўны зварот (*Complex Object*).

Герундый: ужыванне пасля дзеясловаў з прыназоўнікамі.

С и н т а к с и с

Простая і ўскосная мова.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Адваротны парадак слоў у сказе з *hardly/scarcely...when, no sooner...than*.

Сцвярджалыныя, адмоўныя і пыталыныя формы *Future Continuous, Past Perfect Continuous, Present Continuous Passive*.

*Умоўны лад.

НЯМЕЦКАЯ МОВА

Фанетыка

Дзяленне сказаў на сэнсавыя групы. Інтанацыя складаназлучаных сказаў, якія складаюцца з некалькіх меладычных груп.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Назоўнік: скланенне субстантывавальных прыметнікаў і інфінітыва. Скланенне ўласных імён. Скланенне геаграфічных назваў. Асобыя выпадкі ўтварэння множнага ліку (сістэматызацыя): назоўнікі на *-um, -ion*: *das Datum — die Daten, das Zentrum — die Zentren; das Museum — die Museen; das Stadion — die Stadien, das Studium — die Studien*; змяненне слова: *der Kaufmann — die Kaufleute, der Rat — die Ratschläge, der Seemann — die Seeleute, das Unglück — die Unglücksfälle*; множны лік для размежавання назоўнікаў, розных па значэнні: *der Band (кніжны том) — die Bände, das Band (стужка) — die Bänder; die Bank (лаўка) — die Bänke, die Bank (банк) — die Banken; der Strauß (букет) — die Stäube, der Strauß (страус) — die Strauße; der Verdienst (зара-*

ботак) — *die Verdienste, das Verdienst (заслуга) — die Verdienste; das Wort (слова як звязнае маўленне) — die Worte, das Wort (слово) — die Wörter.*

Назоўнікі без формы множнага ліку: субстантываваныя інфінітывы; рэчыўныя невылічальныя, абстрактныя, зборныя назоўнікі; назоўнікі меры і вагі (выключэнне складаюць назоўнікі жаночага роду). Назоўнікі без формы адзіночнага ліку: некаторыя групы асоб: *die Leute, die Eltern, die Geschwister*; назоўнікі: *die Finanzen, die Ferien, die Kosten, die Makkaroni, die Möbel, die Papiere (дакументы), die Shorts, die Spagetti.*

Займеннік: адносныя займеннікі *der, die, das.*

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы. Даданыя часу са злучнікамі *wenn, als, nachdem.* Даданыя азначальныя з адноснымі займеннікамі *der, die, das, die.*

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Дзеяслоў: часавыя формы дзеясловаў прошлага часу *Perfekt/ Plusquamperfekt Passiv.* Часавая форма дзеясловаў будучага часу *Futurum I Passiv. Infinitiv Passiv. Zustandspassiv.*

Складаназлучаныя сказы: даданыя часу са злучнікамі *während, bevor.*

Злучнік: састаўны злучнік *je...desto.*

ФРАНЦУЗСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: суфіксы прыметнікаў *-ard, -arde*; прыстаўкі *in-, it-, il-, ir-*. Сістэматызацыя спосабаў словаўтварэння.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Сістэматызацыя ўжывання: артыкля (неазначальнага, азначальнага, частковага); назоўнікаў і прыметнікаў мужчынскага і жаночага роду ў адзіночным і множным ліку; асабовых займеннікаў.

Дзеяслоў: умоўны лад *le subjonctif présent* у простым і даданым дапаўняльным сказах; дапасаванне часоў (план прошлага часу).

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы з даданымі прычыны і мэты.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

*Неасабовыя формы дзеяслова *l'infinitif présent, l'infinitif passé, le participe présent, le participe passé*.

*Прыметнік, утвораны ад дзеяслова, *l'adjectif verbal*.

ИСПАНСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: суфіксы дзеясловаў *-ificar, -ecer*; прыстаўка *pre-*.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Займеннік: прыналежныя займеннікі (поўная форма) у ролі прыметнікаў і назоўнікаў.

Дзеяслоў: сістэматызацыя ўсіх вывучаных трывальна-часавых форм *Modo Indicativo (Pretérito Perfecto, Pretérito Indefinido, Pretérito Imperfecto, Pretérito Pluscuamperfecto, Futuro Simple)*, *Modo Subjuntivo (Presente de Subjuntivo, Imperfecto de Subjuntivo)* і *Modo Potencial (Simple)*. Дапасаванне часоў у *Modo Indicativo*. Простая і ўскосная мова.

Прыназоўнік: прыназоўнікавае кіраванне дзеясловаў.

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы з даданымі ўмовы I, II тыпаў.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Дзеяслоў: асаблівасці і ўжыванне дзеясловаў у *Futuro Compuesto de Indicativo, Potencial Compuesto*.

Мадальная функцыя *Futuro Simple*.

КІТАЙСКАЯ МОВА

ПАТРАБАВАННІ ДА ПРАКТЫЧНАГА ВАЛОДАННЯ ВІДАМІ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Успрыманне і разуменне маўлення на слых

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь на слых пры непасрэдных зносінах і ў гуказапісе:

- ♦ асноўны змест аўдыя- і відэатэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 3—4 % незнаёмых слоў, значэнне якіх можна зразумець з дапамогай моўнай або кантэкстуальнай здагадкі;
- ♦ адносна поўна разумець змест тэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 2—3 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца.

Віды тэкстаў: апавяданне, інтэрв’ю, аб’ява, размова па тэлефоне, радыёпраграма, відэафільм, тэленавіны.

Працягласць гучання тэксту — 2—2,5 мін.

Гаварэнне

Дыялагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь:

- ♦ запытваць і паведамляць інфармацыю, вызначаную прадметна-тэматычным зместам зносін;
- ♦ выказваць свае адносіны і даведвацца пра меркаванне суб’яседніка наконт атрыманай інфармацыі;
- ♦ даваць эмацыянальную ацэнку атрыманай інфармацыі;
- ♦ аргументаваць сваё меркаванне ў дыскусіі.

Віды дыялогу: дыялог-распытванне, дыялог — абмен думкамі, інтэрв’ю, дыялог-палеміка.

Колькасць рэплік на кожнага суб’яседніка — 7—8.

Маналагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь рабіць падрыхтаваныя і непадрыхтаваныя паведамленні па тэме/праблеме/сітуацыі:

- ♦ апісваць і параўноўваць прадметы, факты, з’явы;
- ♦ расказваць аб пачутым/прачытаным/убачаным з выкарыстаннем эмацыянальна-ацэначных меркаванняў;
- ♦ спалучаць апісанне і апавяданне з разважаннем і выказваннем асабістай ацэнкі.

Віды маналагічнага выказвання: апісанне, апавяданне, разважанне.

Аб’ём выказвання — 12—16 фраз.

Чытанне

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь тэксты, якія напісаны з дапамогай іерогліфаў, з рознай паўнатай, дакладнасцю і глыбінёй пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання:

- ♦ разумець асноўны змест нескладаных аўтэнтчных мастацкіх, навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстаў (азнаямленчае чытанне);

- ◆ поўна і дакладна разумець змест нескладаных аўтэнтчных мастацкіх і навукова-папулярных тэкстаў (вывучальнае чытанне);
- ◆ знаходзіць неабходную/значную інфармацыю ў тэкстах публіцыстычнага і прагматычнага характару (праглядальнае/пошукавае чытанне);
- ◆ ацэньваць важнасць і навізну выбранай інфармацыі і выказваць свае адносіны да яе;
- ◆ вызначаць галоўную ідэю і задуму аўтара.

Тэксты, прызначаныя для азнаямленчага чытання, могуць уключаць да 4—5 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца. Аб'ём тэксту — 0,5—0,75 старонкі.

Тэксты для вывучальнага чытання могуць уключаць да 3—4 % незнаёмых слоў, раскрыццё значэння якіх магчыма пры выкарыстанні двухмоўнага слоўніка. Аб'ём тэксту — да 0,75 старонкі.

Для навучання праглядальнаму/пошукаваму чытання мэтазгодна выкарыстоўваць адзін або некалькі разнажанравых тэкстаў.

Віды тэкстаў: апавяданне, артыкул у газеце/часопісе, навуковы артыкул, праграма спектакля, аб'ява.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь чытаць іерогліфы (250—1250 адзінак).

Пісьмовае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь прадудыраваць нескладаныя віды тэкстаў, якія напісаны з дапамогай іерогліфаў, у адпаведнасці з нормамі, прынятымі ў краіне вывучаемай мовы:

- ◆ пісаць віншаванні, запрашэнні, асабістыя пісьмы;
 - ◆ пісаць кароткую аўтабіяграфію, запаўняць анкету;
 - ◆ каратка выкладаць змест праслуханага/прачытанага тэксту;
 - ◆ пісаць міні-сачыненне па прапанаванай тэме/праблеме.
- Аб'ём тэксту — 100—150 слоў (да 0,75 старонкі).

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь пісаць іерогліфы (250—1250 адзінак).

МОЎНЫ МАТЭРЫЯЛ

Фанетыка

Інтанацыя складаназлучаных сказаў.

Інтанацыя складаназалежных сказаў.

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: складаныя прыметнікі і назоўнікі.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Лічэбнік: дробы, працэнты, разрады.

Займеннік: пыталыныя займеннікі з неазначальным значэннем; пыталыныя займеннікі з агульным значэннем.

Дзеяслоў: сістэматызацыя мадальных дзеясловаў.

Дапаўненне патэнцыяльнасці: 下, 了, 动.

Выніковае дапаўненне: 着, 住.

С і н т а к с і с

Складаназлучаныя сказы.

Складаназалежныя сказы.

Сказы, якія выражаюць існаванне або з'яўленне.

Сказы з састаўным дзеяслоўным выказнікам ...有...要做.

Канструкцыі, прыназоўнікі, злучнікі (尽管...但/也..., 即使...也..., 哪怕...也..., 既然...就..., 不管...都/也, 无论...都/也, 只要..., 才..., 多(么)...啊, 够...了, 连...也/都, 也/都...没/不, 就是...也, 等...就/在/才, 一...就..., ...了...就..., 一...才..., 越...越..., 或者...或者..., ...得很, 先...接着..., 按...; 由...).

Вучні п а в і н н ы в а л о д а ц ь с а ц ы я к у л ь т у р н ы м і в е д а м і і ў м е н н я м і:

- ◆ ведаць асаблівасці сістэмы адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь і краінах вывучаемай мовы;
- ◆ ведаць асноўныя сродкі масавай інфармацыі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы;
- ◆ ацэньваць уклад сваёй краіны і краін вывучаемай мовы ў развіццё сусветнай культуры, навукі і тэхнікі;
- ◆ умець расказаць замежнаму равесніку пра жыццё моладзі ў Рэспубліцы Беларусь;
- ◆ умець выкарыстоўваць клішэ і ўстойлівыя словазлучэнні, якія адлюстроўваюць асаблівасці культуры краін вывучаемай мовы, у межах вывучанай тэматыкі.

Вучні п а в і н н ы в а л о д а ц ь к а м п е н с а т о р н ы м і ў м е н н я м і ва ў с і х в і д а х маўленчай дзейнасці:

успрыманне і разуменне маўлення на слых

- ◆ выкарыстоўваць атрыманую перад праслухоўваннем аўдыятэксту інфармацыю (уводзіны ў сітуацыю, тлумачэнне, папярэднія пытанні і інш.);
- ◆ прагназаваць змест аўдыятэксту па загалюўку, пачатку і канцоўцы тэксту, па апорных словах;
- ◆ выкарыстоўваць моўную і кантэкстуальную здагадку для аднаўлення прабелаў у змесце аўдыятэксту/выказвання;
- ◆ ігнараваць незнаёмыя словы, якія не ўплываюць на разуменне асноўнага зместу;
- ◆ удакладняць змест выказвання суб'ядніка з дапамогай мімікі і жэстаў, пытанняў, перапытвання;
- ◆ удакладняць змест выказвання суб'ядніка з дапамогай пытанняў;

чытанне

- ◆ прагназаваць змест па загалюўку, падзагалюўку тэксту, апорных словах, па сродках зрокавай нагляднасці;
- ◆ выкарыстоўваць тэкставыя апоры розных відаў (табліцы, графікі, шрыфтавыя выдзяленні);
- ◆ выкарыстоўваць моўную і кантэкстуальную здагадку;

- ◆ ігнараваць незнаёмыя словы, якія не ўплываюць на разуменне асноўнага зместу тэксту;
- ◆ выкарыстоўваць двухмоўныя слоўнікі;
- ◆ выкарыстоўваць розныя каментарыі;

гаварэнне

- ◆ звяртацца за дапамогай да суб'ядніка, выкарыстоўваючы перапытванне і сродкі зрокавай нагляднасці (карта, схема, расклад і інш.);
- ◆ удакладняць змест выказвання з дапамогай мімікі і жэстаў;
- ◆ выкарыстоўваць сінанімічныя сродкі з мэтай удакладнення, тлумачэння;

пісьмовае маўленне

- ◆ выкарыстоўваць элементы тэксту ў якасці змястоўных і моўных апор;
- ◆ выкарыстоўваць сінанімічныя сродкі для выказвання думкі.

Вучні п а в і н н ы в а л о д а ц ь вучэбна-пазнавальнымі ўменнямі:

- ◆ складаць план, фармуляваць тэзісы выказвання;
- ◆ знаходзіць і абагульняць неабходную інфармацыю на замежнай мове;
- ◆ выконваць самастойныя заданні рэпрадуктыўна-прадуктыўнага характару з выкарыстаннем друкаваных матэрыялаў і тэхнічных сродкаў навучання;
- ◆ ажыццяўляць самакантроль і ўзаемакантроль у працэсе ўзаемадзеяння;
- ◆ супастаўляць моўныя з'явы ў роднай і замежнай мовах;
- ◆ выкарыстоўваць даведачны апарат вучэбнага дапаможніка, іншых вучэбных матэрыялаў і слоўнікі.

Вучні п а в і н н ы в ы к а р ы с т о ў в а ц ь набыты моўны, маўленчы і сацыякультурны вопыт:

- ◆ для зносін з прадстаўнікамі іншых краін, арыентацыі ў сучасным полікультурным свеце;
- ◆ атрымання звестак, неабходных у адукацыйных і самаадукацыйных мэтах, з іншамоўных крыніц інфармацыі (у тым ліку праз інтэрнэт);
- ◆ развіцця добразычлівых і паважлівых адносін да прадстаўнікоў іншых краін;

- ◆ вывучэння каштоўнасцей сусветнай культуры, культурнай спадчыны і дасягненняў іншых краін і азнаямлення прадстаўнікоў замежных краін з культурай і дасягненнямі Рэспублікі Беларусь;
- ◆ аказання дапамогі замежным гасцям у сітуацыях штодзённых зносін.

ПРАГРАМНА-МЕТАДЫЧНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ

Концепция обучения иностранным языкам в системе непрерывного образования Республики Беларусь // Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь. — 2002. — № 3. — С. 21—28.

Концепция учебного предмета «Иностранный язык» // Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь. — 2007. — № 4. — С. 3—11.

Вучэбная праграма для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання. «Замежныя мовы : англійская, нямецкая, французская, іспанская, кітайская. III—XI класы». — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012.

Биболетова, М. З. Авторская программа к курсу для 2—9 классов общеобразоват. учреждений. Ч. 2. Основная школа (5—9 классы) / М. З. Биболетова, Н. Н. Трубанова // Английский язык в школе. — 2003. — № 2. — С. 31—44.

Бим, И. Л. Немецкий язык. Базовый курс. Концепция, программа / И. Л. Бим. — М. : Новая школа, 1995. — 128 с.

Бим, И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) : учебное пособие / И. Л. Бим. — Обнинск : Титул, 2001. — 48 с.

Единый государственный экзамен 2002 : контрол. измерит. материалы : английский язык / Е. Ф. Прохорова, В. В. Большакова, Т. М. Тимофеева [и др.] ; М-во образования РФ. — М. : Просвещение, 2003. — 93 с.

Образовательный стандарт по английскому языку // Комитет по образованию Администрации Санкт-Петербурга, The British Council St. Petersburg, Санкт-Петербургский государственный университет педагогического мастерства ; под ред. Е. Ф. Прохоровой. — СПб., 2001. — Ч. 1. — 47 с.

Программно-методические материалы. Иностранные языки для общеобразоват. учебных заведений. Начальная школа. — 4-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2001. — 160 с.

Программно-методические материалы. Иностранные языки для школ и классов с углубленным изучением английского, немецкого, французского, испанского языков. Начальная школа. — 3-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2000. — 128 с.

Сафонова, В. В. Английский язык. 5—9 классы школ с углубленным изучением иностранных языков. Программы для общеобразоват. учреждений / В. В. Сафонова, Е. Н. Соловова. — М. : Просвещение, 1997. — 62 с.

Сафонова, В. В. Английский язык. 10—11 классы. Школа с углубленным изучением иностранных языков. Программы общеобразоват. учреждений / В. В. Сафонова. — М. : Просвещение, 2000. — 144 с.

Федеральный компонент государственного стандарта общего образования / Проект. М-во образования РФ // Учительская газета. — 2004 г. — 27 янв. — № 3 (9980). — С. 17, 23.

Федеральный компонент государственного стандарта общего образования / Проект. М-во образования РФ // Учительская газета. — 2004 г. — 3 февр. — № 4 (9981). — С. 16—18.

Цели обучения иностранным языкам : учеб. пособие / под ред. Е. И. Пассова, Е. С. Кузнецовой. — Воронеж : НОУ «Интерлингва», 2002. — 40 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Матэматыка займае адно з цэнтральных месцаў у адукацыі як важны сродак фарміравання агульнай культуры, інтэлектуальнага развіцця сучаснага чалавека. Матэматычныя веды неабходны для вывучэння з’яў прыроды, без іх немагчыма дасягненне поспехаў у развіцці вытворчасці і навукі. Веды аб колькасных адносінах і прасторавых формах навакольнага свету неабходны практычна ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека.

Метады, якія прымяняюцца ў матэматыцы, неабходны для спецыялістаў у любой сферы дзейнасці, асабліва ў сферы навучальна-вучэбных тэхнічных вытворчасцей. Таму развіццё кампетэнцый у вучняў сродкамі вучэбнага прадмета для працягу адукацыі на ўзроўнях прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі з’яўляецца асабліва важным.

Змест матэматыкі як вучэбнага прадмета грунтуецца на тэарэтычнай аснове трох падыходаў: ведавага, асобасна арыентаванага, кампетэнтнаснага.

Мэты і задачы вывучэння матэматыкі на базавым узроўні пры засваенні зместу адукацыйнай праграмы сярэдняй адукацыі:

- працяг фарміравання ўяўленняў аб матэматыцы як часткі агульначалавечай культуры, яе ролі ў пазнанні з’яў і працэсаў рэчаіснасці;
- фарміраванне матэматычных ведаў і ўменняў, неабходных для вывучэння прыродазнаўчанавуковых вучэбных прадметаў на базавым і павышаным узроўнях і для працягу адукацыі ў галінах, якія не патрабуюць паглыбленай матэматычнай падрыхтоўкі;
- фарміраванне рэпрадуктыўнага, рэпрадуктыўна-прадуктыўнага і творчага відаў дзейнасці пры рашэнні вучэбных і прыкладных задач;

- развіццё лагічнага мыслення, прасторавага ўяўлення, алгарытмічнай культуры і крытычнага мыслення на ўзроўні, неабходным у паўсядзённым жыцці і будучай прафесійнай дзейнасці;
- выхаванне культуры асобы і асобных якасцей (мэтамакіраванасць, самастойнасць, адказнасць, самакантроль і інш.).

Змест алгебраічнага кампанента ў Х класе прадугледжвае вывучэнне трыганаметрычных і ступеневых функцый, ураўненняў, няроўнасцей, а змест геаметрычнага кампанента — узаемнае размяшчэнне прамых і плоскасцей у прастору, уласцівасці прамых і плоскасцей, метрычныя суадносіны, асноўныя геаметрычныя целы.

АРГАНІЗАЦЫЯ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ

Адукацыйны працэс ажыццяўляецца з улікам узроставых асаблівасцей вучняў, спецыфікі вучэбнага прадмета, яго месца і ролі ў сістэме агульнай сярэдняй адукацыі.

Арганізацыя адукацыйнага працэсу павінна быць накіравана на дасягненне вучнямі вынікаў, вызначаных вучэбнай праграмай. Разам з тым адукацыйны працэс павінен быць пастаўлены так, каб у вучняў была магчымасць рэалізаваць свае адукацыйныя запатрабаванні. Пры гэтым неабходна, каб вучні не толькі засвоілі пэўныя тэарэтычныя веды, але і навучыліся выкарыстоўваць іх пры рашэнні вучэбных задач і задач прыкладнога характару.

Навучанне матэматыцы павінна спрыяць далейшаму развіццю культуры вуснага і пісьмовага маўлення вучня, умению працаваць з рознымі крыніцамі інфармацыі, ставіць мэты, планаваць і шукаць шляхі іх дасягнення, аналізаваць і ацэньваць вынікі.

Арганізуючы адукацыйны працэс, настаўнік матэматыкі мае права самастойна выбіраць метады, прыёмы і тэхналогіі навучання, якія забяспечваюць дасягненне мэт навучання і выхавання. Лагічная строгаць выкладання вучэбнага матэрыялу павінна спалучацца з высокай ступенню нагляднасці і даступнасці.

Адукацыйны працэс пры вывучэнні матэматыкі павінен спрыяць развіццю цікавасці да авалодання ведамі, спосабамі пазнання навакольнага свету; стварэнню станоўчага эмацыянальнага настрою; фарміраванню адэкватнай самаацэнкі; эстэтычнаму выхаванню вучняў.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

140 гадзін (4 гадзіны на тыдзень)
Алгебраічны кампанент — 84 гадзіны
Геаметрычны кампанент — 56 гадзін

Функцыя (15 гадзін)

Функцыя лікавага аргумента. Уласцівасці функцый (абсяг вызначэння, мноства значэнняў, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства функцыі, цотнасць і няцотнасць, перыядычнасць, нарастанне і спаданне, пункты максімуму і мінімуму, максімум і мінімум, найбольшае і найменшае значэнні функцыі на прамежку).

Пабудова графікаў функцый

$$y = f(x \pm a), \quad y = f(x) \pm b, \quad a, b \in R;$$

$$y = kf(x), \quad k > 0, \quad k \in R;$$

$$y = -f(x)$$

з дапамогай пераўтварэння графіка функцыі $y = f(x)$.

Бясконца спадальная геаметрычная прагрэсія як функцыя натуральнага аргумента. Сума членаў бясконца спадальнай геаметрычнай прагрэсіі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне аб паняццях: функцыя лікавага аргумента, бясконца спадальная геаметрычная прагрэсія як функцыя натуральнага аргумента;

ведаць тэрміны і правільна ўжываць паняцці: абсяг вызначэння, мноства значэнняў, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства, цотнасць і няцотнасць, перыядычнасць і найменшы дадатны перыяд, нарастанне і спаданне, пункты максімуму і мінімуму, максімум і мінімум функцыі, найбольшае і найменшае значэнні функцыі на прамежку, бясконца спадальная геаметрычная прагрэсія;

умець:

- ◆ знаходзіць абсяг вызначэння і мноства значэнняў функцыі, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства, найменшы дадатны перыяд, прамежкі нарастання і спадання, пункты максімуму і мінімуму, максімум і мінімум функцыі, найбольшае і найменшае значэнні функцыі на прамежку па аналітычным заданні функцыі і па графіку функцыі;
- ◆ знаходзіць суму членаў бясконца спадальнай геаметрычнай прагрэсіі;
- ◆ даследаваць функцыю на цотнасць і няцотнасць па аналітычным заданні функцыі і па графіку функцыі;
- ◆ будаваць графікі функцый

$$y = f(x \pm a), \quad y = f(x) \pm b, \quad a, b \in R;$$

$$y = kf(x), \quad k > 0, \quad k \in R;$$

$$y = -f(x)$$

з дапамогай пераўтварэнняў графіка функцыі $y = f(x)$.

Трыганаметрыя (40 гадзін)

Градусная і радыянная мера адвольнага вугла. Адзінкавая акружнасць. Азначэнне сінуса, косінуса, тангенса, катангенса адвольнага вугла.

Суадносіны паміж сінусам, косінусам, тангенсам і катангенсам аднаго і таго ж вугла (трыганаметрычныя тоеснасці).

Трыганаметрычныя функцыі лікавага аргумента. Іх уласцівасці і графікі.

Арксінус, арккосінус, арктангенс і арккатангенс ліку.

Найпрасцейшыя трыганаметрычныя ўраўненні $\sin x = a$, $\cos x = a$, $\operatorname{tg} x = a$, $\operatorname{ctg} x = a$ і ўраўненні, якія прыводзяцца да найпрасцейшых.

Формулы прывядзення, сумы і рознасці аргументаў, двойнога аргумента; пераўтварэнне сумы і рознасці трыганаметрычных функцый у здабытак.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць тэрміны і правільна ўжываць паняцці: адзінкавая акружнасць, сінус, косінус, тангенс, катангенс адвольнага вугла; трыганаметрычныя функцыі лікавага аргумента; арксінус, арккосінус, арктангенс і арккатангенс ліку;

ведаць:

- ♦ уласцівасці трыганаметрычных функцый лікавага аргумента;
- ♦ трыганаметрычныя тоеснасці; формулы прывядзення, сумы і рознасці аргументаў, двайнога аргумента; пераўтварэнні сумы і рознасці трыганаметрычных функцый у здабытак;
- ♦ лікавыя значэнні выказаў $\sin \alpha$, $\cos \alpha$ пры α , роўным $0, \frac{\pi}{6}, \frac{\pi}{4}, \frac{\pi}{3}, \frac{\pi}{2}, \pi, \frac{3\pi}{2}, 2\pi$, і $\operatorname{tg} \alpha$, $\operatorname{ctg} \alpha$ для гэтых вуглоў (у выпадку існавання гэтых значэнняў); значэнні выказаў $\arcsin a$ і $\arccos a$ пры a , роўным $0, \pm \frac{1}{2}, \pm \frac{\sqrt{2}}{2}, \pm \frac{\sqrt{3}}{2}, \pm 1$, і выказаў $\operatorname{arctg} a$ і $\operatorname{arcctg} a$ пры a , роўным $0, \pm \frac{\sqrt{3}}{3}, \pm 1, \pm \sqrt{3}$;
- ♦ формулы рашэння найпрасцейшых трыганаметрычных ураўненняў;

умець:

- ♦ пераўтвараць градусную меру вуглоў у радыянную і наадварот;
- ♦ будаваць вуглы па іх зададзенай градуснай або радыяннай меры; выкарыстоўваць адзінкавую акружнасць для знаходжання значэнняў сінуса і косінуса зададзеных вуглоў; будаваць вуглы па зададзеным значэнні іх сінуса, косінуса, тангенса;
- ♦ знаходзіць лікавыя значэнні трыганаметрычных выказаў, выкарыстоўваючы значэнні трыганаметрычных функцый і адпаведныя формулы;
- ♦ выконваць тоесныя пераўтварэнні трыганаметрычных выказаў з дапамогай трыганаметрычных формул;

- ♦ будаваць графікі трыганаметрычных функцый і выкарыстоўваць уласцівасці функцый;

рашаць: найпрасцейшыя трыганаметрычныя ўраўненні і ўраўненні, якія прыводзяцца да іх (метадамі раскладання на множнікі, замены зменнай), аднародныя трыганаметрычныя ўраўненні.

Ступень з рацыянальным паказчыкам. Ступеневая функцыя (25 гадзін)

Корань n -й ступені з ліку a ($n \geq 2$, $n \in N$). Арыфметычны корань. Асноўныя ўласцівасці кораня n -й ступені. Пераўтварэнне выказаў, якія змяшчаюць карані n -й ступені.

Ступень з рацыянальным паказчыкам. Уласцівасці ступені з рацыянальным паказчыкам. Ступень з рэчаісным паказчыкам.

Ступеневая функцыя з рацыянальным паказчыкам, уласцівасці і графік ступеневай функцыі.

Ірацыянальныя ўраўненні.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне аб ступені з рэчаісным паказчыкам;

ведаць тэрміны і правільна ўжываць паняцці: корань n -й ступені з ліку a , паказчык ступені кораня, падкарэнны выраз, ступень з рацыянальным паказчыкам, ступеневая функцыя, ірацыянальнае ўраўненне;

ведаць:

- ♦ асноўныя ўласцівасці кораня n -й ступені, уласцівасці ступеней з рацыянальным паказчыкам; уласцівасці і графік ступеневай функцыі; формулы, што выражаюць уласцівасці ступеней і каранёў n -й ступені;

- ♦ асноўныя метады рашэння ірацыянальных ураўненняў;

умець:

- ♦ вылічваць корань n -й ступені з рэчаіснага ліку, які ўяўляе n -ю ступень; выносіць множнік з-пад кораня; ацэньваць значэнне кораня; паказваць корань n -й ступені ў выглядзе ступені з рацыянальным паказчыкам і наадварот; спраш-

чаць выразы, якія змяшчаюць карані і ступені з рацыянальным паказчыкам;

♦ будаваць графікі ступеневых функцый $y = x^k$ для $k \in \mathbb{Z}$, $k \neq 0$,

$$y = x^{\frac{1}{2}}, y = x^{\frac{1}{3}};$$

♦ рашаць ураўненні выгляду $x^n = a$, дзе $n \in \mathbb{N}$, $a \in \mathbb{R}$; ірацыянальныя ўраўненні.

Уводзіны ў стэрэаметрыю (10 гадзін)

Прадмет стэрэаметрыі. Прасторавыя целы. Мнагаграннікі: куб, паралелепіпед, прызма, прамая прызма, правільная прызма, піраміда, правільная піраміда.

Асноўныя паняцці стэрэаметрыі. Аксіёмы стэрэаметрыі. Вынікі з аксіём. Пабудова сячэнняў мнагагранніка плоскасцю на падставе аксіём стэрэаметрыі і вынікаў з іх.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н :

мець уяўленне аб прасторавых целах стэрэаметрыі: куб, паралелепіпед, прызма, прамая прызма, правільная прызма, піраміда, правільная піраміда;

ведаць: аксіёмы і вынікі з іх;

умець:

- ♦ ужываць аксіёмы і вынікі з іх для рашэння задач;
- ♦ будаваць найпрасцейшыя сячэнні мнагагранніка плоскасцю на падставе аксіём і вынікаў з іх.

Паралельнасць прамых і плоскасцей (20 гадзін)

Паралельныя прамыя ў прасторы. Азначэнне і прымета паралельнасці прамых. Уласцівасці паралельных прамых у прасторы.

Прамая, паралельная плоскасці. Азначэнне і прымета паралельнасці прамой і плоскасці. Уласцівасць прамых, паралельных плоскасці.

Скрыжаваныя прамыя. Азначэнне і прымета скрыжаваных прамых.

Вугал паміж прамымі.

Паралельныя плоскасці. Азначэнне і прымета паралельнасці плоскасцей.

Уласцівасці паралельных прамых і плоскасцей у прасторы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць і правільна выкарыстоўваць азначэнні: паралельныя прамыя; скрыжаваныя прамыя; паралельныя прамая і плоскасць; паралельныя плоскасці;

ведаць:

- ♦ прыметы: паралельнасці прамых, скрыжаваных прамых, паралельнасці прамой і плоскасці, паралельнасці плоскасцей;
- ♦ уласцівасці: паралельных прамых, паралельных прамой і плоскасці, паралельных плоскасцей;

умець:

- ♦ будаваць сячэнні мнагагранніка плоскасцю на падставе тэарэм аб паралельнасці прамой і плоскасці;
- ♦ рашаць задачы, у тым ліку на доказ паралельнасці прамых і плоскасцей у прасторы.

Перпендыкулярнасць прамых і плоскасцей (23 гадзіны)

Азначэнне прамой, перпендыкулярнай плоскасці. Прымета перпендыкулярнасці прамой і плоскасці. Тэарэма аб двух паралельных прамых, адна з якіх перпендыкулярная плоскасці. Тэарэма аб двух прамых, перпендыкулярных плоскасці.

Перпендыкуляр і нахіленая. Тэарэмы аб даўжынях перпендыкуляра, нахіленых і праекцый гэтых нахіленых.

Тэарэма аб трох перпендыкулярах. Адлегласць паміж фігурамі. Адлегласць ад пункта да плоскасці. Адлегласць паміж паралельнымі прамой і плоскасцю. Адлегласць паміж паралельнымі плоскасцямі.

Азначэнне вугла паміж прамой і плоскасцю. Двухгранны вугал. Лінейны вугал двухграннага вугла. Мера двухграннага вугла. Вугал паміж плоскасцямі.

Азначэнне перпендыкулярных плоскасцей. Прымета перпендыкулярнасці плоскасцей. Адваротная тэарэма. Тэарэмы аб сувязі паміж паралельнасцю і перпендыкулярнасцю прамых і плоскасцей.

Уласцівасці перпендыкулярных прамых і плоскасцей.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць і правільна выкарыстоўваць азначэнні: перпендыкулярныя прамыя, перпендыкулярныя прамая і плоскасць, перпендыкулярныя плоскасці; перпендыкуляр да плоскасці, нахіленая да плоскасці, адлегласць паміж паралельнымі прамымі, адлегласць паміж паралельнымі прамой і плоскасцю, адлегласць паміж паралельнымі плоскасцямі; двухгранны вугал; лінейны вугал двухграннага вугла; вугал паміж плоскасцямі;

ведаць:

- ◆ прыметы: перпендыкулярнасці прамой і плоскасці, перпендыкулярнасці плоскасцей;
- ◆ уласцівасці: перпендыкулярных прамых, перпендыкулярных прамой і плоскасці, перпендыкулярных плоскасцей;
- ◆ тэарэму аб трох перпендыкулярах;

умець:

- ◆ знаходзіць адлегласць паміж дзвюма паралельнымі прамымі, паралельнымі прамой і плоскасцю, паралельнымі плоскасцямі;
- ◆ знаходзіць вугал паміж дзвюма прамымі, прамой і плоскасцю, дзвюма плоскасцямі;
- ◆ рашаць задачы, у тым ліку на доказ.

Рэзэрв: 7 гадзін ($4_a + 3_r$)

ВУЧЭБНЫЯ ДАПАМОЖНІКІ

Алгебра : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад

рэд. Л. Б. Шнэпермана. — 3-е выд., перагледж. і выпр. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Алгебра : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — 2-е выд., выпр. і дап. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Латоцін, Л. А. Матэматыка : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Латоцін, Л. А. Матэматыка : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — 2-е выд., перагледж. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Латоцін, Л. А. Зборнік задач па матэматыцы : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Зборнік задач па алгебры : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012.

Зборнік задач па алгебры : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Шлыкаў, У. У. Геаметрыя : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / У. У. Шлыкаў. — 3-е выд., перагледж. і выпр. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Шлыкаў, У. У. Зборнік задач па геаметрыі : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / У. У. Шлыкаў, Т. У. Валахановіч. — 2-е выд. — Мінск : Народная асвета, 2010.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Значнасць вучэбнага прадмета «Інфарматыка» абумоўлена высокім узроўнем развіцця інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій і іх уплывам на ўсе бакі чалавечай дзейнасці. Вывучэнне інфарматыкі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі накіравана на практычную падрыхтоўку вучняў да жыцця ў інфармацыйным грамадстве.

Вучэбная праграма прадмета «Інфарматыка» накіравана на фарміраванне ведаў і ўменняў вучняў па наступных асноўных напругах:

тэарэтычны — фарміраванне ў вучняў інфармацыйнай карціны свету, набыццё ведаў аб відах інфармацыі, спосабах яе прадстаўлення ў камп'ютары, інфармацыйных працэсах;

алгарытмічны — развіццё лагічнага і алгарытмічнага мыслення;

тэхналагічны — фарміраванне ўменняў работы з прыкладным праграмным забеспячэннем для вырашэння розных практычных задач.

Асноўныя **мэты** вывучэння вучэбнага прадмета «Інфарматыка»:

- фарміраванне цэласнага светапогляду, заснаванага на навуковай інфармацыйнай карціне свету;
- развіццё лагічнага і алгарытмічнага мыслення;
- фарміраванне камп'ютарнай граматыкі;
- фарміраванне кампетэнтнага карыстальніка інфармацыйных тэхналогій;
- выхаванне інфармацыйнай культуры.

Асноўныя **задачы**, якія рашаюцца ў працэсе вывучэння вучэбнага прадмета «Інфарматыка»:

- фарміраванне тэарэтычных ведаў і практычных уменняў у галіне тэарэтычнай інфарматыкі, алгарытмікі і праграмавання, інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій;

- фарміраванне ключавых кампетэнцый у сферы інфармацыйных тэхналогій;
- развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей;
- фарміраванне ўменняў індывідуальнай і калектыўнай работы;
- выхаванне працавітасці, адказных адносін да выканання этычных і маральных норм пры выкарыстанні інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій.

Светапоглядавы аспект навучання ў рамках вучэбнага прадмета «Інфарматыка» рэалізуецца праз фарміраванне інфармацыйнай карціны свету.

Кампетэнтнасны падыход прадугледжвае фарміраванне ўменняў і навыкаў работы на камп'ютары, а таксама здольнасцей рашэння задач з яго выкарыстаннем, абапіраючыся на камп'ютарнае мадэліраванне.

Выхаваўчы аспект навучання ў рамках вучэбнага прадмета «Інфарматыка» рэалізуецца праз развіццё інфармацыйнай культуры, выхаванне самасвядомасці, фарміраванне культуры разумовай працы, выхаванне агульначалавечых якасцей асобы (працавітасці, мэтанакіраванасці, волі, самастойнасці, творчай актыўнасці і інш.).

Асноўны змест вучэбнага прадмета складаюць элементы ведаў аб інфармацыі і інфармацыйных працэсах; уменняў ставіць і вырашаць практычныя задачы ў розных прадметных галінах з выкарыстаннем мовы праграмавання, інфармацыйнага мадэліравання, інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій;

Змест вучэбнага прадмета паступова раскрываецца ў працэсе навучання па наступных змястоўных лініях:

- інфармацыя і інфармацыйныя працэсы;
- апаратнае і праграмнае забеспячэнне камп'ютараў;
- асновы алгарытмізацыі і праграмавання;
- асновы інфармацыйнага мадэліравання;
- камп'ютарныя інфармацыйныя тэхналогіі;
- камунікацыйныя тэхналогіі.

Асноўнымі прынцыпамі вывучэння вучэбнага прадмета «Інфарматыка» з'яўляюцца спалучэнне сістэмнасці, навуковасці і даступнасці, кампетэнтнасці.

Выбар форм, метадаў і сродкаў навучання і выхавання вызначаецца настаўнікам самастойна на аснове сфармуляваных праграмай патрабаванняў да ведаў і ўменняў вучняў з улікам іх узроставых асаблівасцей і ўзроўню навучання. Фарміраванне практычных навыкаў ажыццяўляецца шляхам выканання практыкаванняў і заданняў з розных прадметных галін.

Вучэбны прадмет «Інфарматыка» вывучаецца ў X класе на базавым узроўні ў аб'ёме 35 вучэбных гадзін.

Сістэма кантролю вызначаецца патрабаваннямі да ведаў і ўменняў вучняў па кожнай тэме. Правядзенне ўсіх відаў кантролю ажыццяўляецца ў адпаведнасці з 10-бальнай сістэмай ацэньвання вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў па інфарматыцы.

Назва тэм і змест вывучаемага вучэбнага матэрыялу прадстаўлены без указання канкрэтнага праграмнага забеспячэння.

Усе пералічаныя тэмы вучэбнай праграмы з'яўляюцца абавязковымі для вывучэння. Прыведзенае ў праграме размеркаванне вучэбных гадзін па тэмах можа быць зменена настаўнікам у аб'ёме да 25 % з абавязковым выкананнем патрабаванняў, што прад'яўляюцца праграмай.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(35 гадзін)

Паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 20. Апаратнае і праграмнае забеспячэнне камп'ютара (3 гадзіны)

Структурная схема камп'ютара. Прынцыпы работы апаратных сродкаў камп'ютара. Працэсар, віды і прызначэнне памяці, сістэмная шына, віды і прызначэнне знешніх прылад.

Прадстаўленне даных у камп'ютары. Дваічнае кадзіраванне. Адрозненне паміж аналагавым і лічбавым прадстаўленнем даных.

Класіфікацыя праграмнага забеспячэння. Разнавіднасці аперацыйных сістэм і асаблівасці іх выкарыстання.

Мэта: фарміраванне ведаў аб прынцыпах функцыянавання камп'ютара, прадстаўленні даных у памяці камп'ютара, прынцыпах класіфікацыі праграмнага забеспячэння і аперацыйных сістэм.

Вучні п а в і н н ы в е д а ц ь: прынцыпы работы апаратных сродкаў камп'ютара, прадстаўленне розных даных у камп'ютары, асноўныя падыходы да класіфікацыі праграмнага забеспячэння.

Т э м а 21. Асновы алгарытмізацыі і праграміравання (8 гадзін)

Сімвальныя і радковыя велічыні. Аперацыі над сімвальнымі і радковымі велічынямі. Стандартныя працэдурны і функцыі для работы з сімвальнымі і радковымі велічынямі.

Рашэнне задач з розных прадметных галін з выкарыстаннем сімвальных і радковых велічынь.

Мэта: фарміраванне лагічнага і алгарытмічнага мыслення.

Вучні п а в і н н ы в е д а ц ь: сімвальны і радковы тып даных, аперацыі над сімвальнымі і радковымі велічынямі.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь: складаць і рэалізоўваць алгарытмы апрацоўкі сімвальных і радковых велічынь.

Т э м а 22. Апрацоўка інфармацыі ў электронных табліцах (12 гадзін)

Паняцце электроннай табліцы. Структура табліцы: ячэйкі, слупкі, радкі. Тыпы даных у электроннай табліцы. Праграмы для работы з электроннымі табліцамі.

Вылічэнні ў электронных табліцах: увод і рэдагаванне даных, пабудова формул, аперацыі, фармаціраванне электроннай табліцы, выкарыстанне спасылак.

Выкарыстанне стандартных функцый для знаходжання сумы, сярэдняга арыфметычнага, пошуку мінімальнага (максімальнага) значэнняў і інш.

Сартаванне і фільтрацыя даных.

Пабудова дыяграм.

Выкананне практычных заданняў з розных прадметных галін.

Мэта: фарміраванне ўменняў работы з электроннымі табліцамі.

Вучні п а в і н н ы в е д а ц ь: паняцце электроннай табліцы; структуру электроннай табліцы; тыпы даных у электроннай табліцы; прызначэнне таблічнага працэсара.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь: апрацоўваць даныя ў электронных табліцах з выкарыстаннем адносных і абсалютных спасылак, формул, стандартных функцый; будаваць дыяграмы; выконваць сартаванне і фільтрацыю даных.

Кантрольная работа па тэме 22 (1 гадзіна)

Т э м а 23. Інфармацыйныя мадэлі (6 гадзін)

Паняцце інфармацыйнай мадэлі. Прызначэнне інфармацыйных мадэлей.

Структураванне інфармацыі з выкарыстаннем інфармацыйных мадэлей.

Структураванне тэкставых мадэлей з выкарыстаннем стыляў, генерацыя зместу.

Выкарыстанне інструментаў таблічнага працэсара для рэалізацыі і даследавання мадэлей з розных прадметных галін.

Мэта: фарміраванне ўяўленняў аб структураванні інфармацыі, мадэлі, мадэліраванні, уменняў даследаваць інфармацыйныя мадэлі з выкарыстаннем камп'ютара.

Вучні п а в і н н ы в е д а ц ь: паняцце інфармацыйнай мадэлі.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь: выкарыстоўваць стылі і генерыраваць змест для стварэння тэкставых мадэлей, выкарыстоўваць электронныя табліцы для рэалізацыі і даследавання мадэлей з розных прадметных галін.

Т э м а 24. Камп'ютарныя камунікацыі і інтэрнэт (2 гадзіны)

Разнавіднасці электронных камунікацый.

Зносіны ў сетцы інтэрнэт. Форумы, чаты, блогі, інтэрнэт-пэйджары. Сацыяльныя сеткі.

Меры бяспекі і правілы этыкету пры зносінах у сетцы інтэрнэт.

Мэта: фарміраванне ўяўленняў аб электронных камунікацыйных і выкарыстанне ўменняў работы ў сетцы інтэрнэт.

Вучні павіны ведаць: разнавіднасці электронных камунікацый; сродкі зносін у сетцы інтэрнэт.

Рэзерв (2 гадзіны)

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

Васильев, А. В. Работа в электронных таблицах : практикум / А. В. Васильев, О. Б. Богомолова. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007. — 160 с. : ил.

Забароўскі, Г. А. Інфарматыка : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Г. А. Забароўскі, А. Я. Пупцаў. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2011. — 151 с. : іл.

Златопольский, Д. М. Программирование : типовые задачи, алгоритмы, методы / Д. М. Златопольский. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007. — 223 с.

Информатика. Базовый курс : учеб. пособие для втузов / С. В. Симонович [и др.]. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 639 с. : ил.

Лапо, А. И. Дидактические материалы по основам и методам алгоритмизации : пособие для учащихся 8—9-х кл. с углубл. изучением информатики / А. И. Лапо. — Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2000. — 96 с.

Могилев, А. В. Информация и информационные процессы. Социальная информатика / А. В. Могилев, Л. В. Листрова. — СПб. : БХВ-Петербург, 2006. — 240 с. : ил.

Окулов, С. М. Основы программирования / С. М. Окулов. — 4-е изд. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2008. — 440 с. : ил.

Окулов, С. М. Программирование в алгоритмах / С. М. Окулов. — 3-е изд. — М. : БИНОМ, 2007. — 383 с.

Сетевые технологии : учебник-практикум / Л. Ф. Соловьева. — СПб. : БХВ-Петербург, 2004. — 416 с. : ил.

Дадатковая

Воройский, Ф. Информатика. Энциклопедический словарь-справочник / Ф. Воройский. — М. : Физматлит, 2006. — 768 с.

Градобаева, И. Б. Microsoft Excel : практические задания / И. Б. Градобаева, Е. А. Николаева. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2005. — 111 с.

Градобаева, И. Б. Microsoft Word : практические задания / И. Б. Градобаева, Е. А. Николаева. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2005. — 128 с.

Долинский, М. С. Алгоритмизация и программирование на Turbo Pascal : от простых до олимпиадных задач : учеб. пособие / М. С. Долинский. — СПб. : Питер Принт, 2004. — 240 с.

Заборовский, Г. А. Информатика в 10 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Г. А. Заборовский, О. Н. Лапко. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2013. — 144 с. : ил.

Задачи по программированию / С. М. Окулов, Т. В. Ашихмина, Н. А. Бушмелева [и др.] ; под ред. С. М. Окулова. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006. — 820 с.

Златопольский, Д. М. 1700 заданий по Microsoft Excel / Д. М. Златопольский. — СПб. : БХВ-Петербург, 2003. — 544 с. : ил.

Златопольский, Д. М. Интеллектуальные игры в информатике / Д. М. Златопольский. — СПб. : БХВ-Петербург, 2004. — 389 с.

Кузьмич, Г. В. Игры, кроссворды, задания по информатике / Г. В. Кузьмич, В. В. Кузьмич, М. В. Комарова. — Минск : Аверсэв, 2008. — 140 с. : ил.

Лыскова, В. Ю. Логика в информатике / В. Ю. Лыскова, Е. А. Ракитина. — 2-е изд. — М. : Лаборатория Базовых Знаний, 2006. — 160 с.

Панкратова, Л. П. Контроль знаний по информатике : тесты, контрольные задания, экзаменационные вопросы / Л. П. Панкратова, Е. Н. Челак. — СПб. : БХВ-Петербург, 2004. — 448 с.

Свиридова, М. Информационные технологии в офисе. Практические упражнения / М. Свиридова. — М. : Академия, 2007. — 320 с.

Семакин, И. Г. Основы алгоритмизации и программирования : учебник для сред. проф. образования / И. Г. Семакин, А. П. Шестаков. — М. : Академия, 2008. — 391 с.

Симонович, С. В. Занимательный компьютер : книга для детей, учителей и родителей / С. В. Симонович, Г. А. Евсеев. — 3-е изд., доп. и перераб. — М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА ; Развитие, 2004. — 368 с. : ил.

Солоницын, Ю. Презентация на компьютере / Ю. Солоницын. — СПб. : Питер, 2005. — 176 с.

Терещук, В. А. Информатика в школе : Pascal ABC в теории и на практике / В. А. Терещук, Г. Т. Филиппова. — Минск : Аверсэв, 2009. — 128 с.

Учебные проекты с использованием Microsoft Office. Методическое пособие для учителя. — М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006. — 93 с.

Фаронов, В. В. Turbo Pascal / В. В. Фаронов. — СПб. : БХВ-Петербург, 2007. — 1037 с.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ, 1917—1945 гг.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дадзеная вучэбная праграма мае пераходны характар і складзена з улікам магчымасці рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу да падрыхтоўкі вучняў па гісторыі, які арыентаваны на развіццё ў іх сістэматычных ведаў і ўменняў, фарміраванне асобасных, метапрадметных і прадметных вынікаў навучання, якія забяспечваюць асабістае развіццё і паспяховую сацыялізацыю асобы. На базавым узроўні вывучэнне гісторыі Беларусі вучнямі арганізуецца пераважна на падзейна-храналагічным узроўні. Засваенне зместу гісторыі Беларусі 1917—1945 гг. мае асаблівае значэнне з пункту гледжання сацыялізацыі асобы вучняў і фарміравання ў іх наступных сацыяльна значных ведаў:

- аб асноўных этапах афармлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці;
- асаблівасцях пабудовы савецкага грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага ладу ў БССР;
- асаблівасцях сацыяльна-эканамічнага і духоўнага жыцця насельніцтва Заходняй Беларусі;
- асаблівасці геапалітычнага становішча Беларусі і выніках уз'яднання Заходняй Беларусі з БССР і СССР;
- прыкладах гераізму і самаахвярнасці воінаў Чырвонай Арміі, партызан і падпольшчыкаў, а таксама сімвалах памяці беларускага народа аб падзеях Вялікай Айчыннай вайны.

У адпаведнасці з *асобаснымі вынікамі навучання* кампетэнцыі разглядаюцца як асабістыя якасці і гатоўнасць вучняў выкарыстоўваць засвоеныя імі веды і ўменні для ўласнай паспяховай інтэграцыі ў сучасным беларускім грамадстве. Пры рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу вывучэнне гісторыі Беларусі арыентавана на фарміраванне светапогляду і якасцей асобы, неабходных для выканання агульных для ўсіх грамадзян Рэспублікі Беларусь сацыяльных функцый, абумоўленых сістэмай каштоўнасцей, агуль-

напрынятых у беларускім грамадстве. На базавым узроўні навучання прадугледжваецца ўсведамленне вучнямі сваёй ідэнтычнасці як грамадзян Рэспублікі Беларусь і іх далучэнне да культурнай разнастайнасці беларускага грамадства.

У адпаведнасці з *метапрадметнымі вынікамі навучання* на базавым узроўні прадугледжваецца фарміраванне ў вучняў уменняў самастойна вызначаць мэты свайго навучання, прадстаўляць, аналізаваць і карэктываваць іх вынікі ва ўмовах індывідуальнай і калектыўна-размеркавальнай форм дзейнасці; сістэматызаваць і абагульняць змест вучэбнага матэрыялу і рабіць на гэтай падставе аргументаваныя высновы; авалоданне вучнямі спосабамі пошуку, збору, апрацоўкі, выкарыстання разнастайных крыніц сацыяльна-гістарычнай інфармацыі з магчымасцю яе пераводу з візуальнага ў вербальны від і наадварот.

У адпаведнасці з *прадметнымі вынікамі навучання* на базавым узроўні вучням патрэбна засвоіць найважнейшыя факты, якія характарызуюць гістарычны працэс у цэлым і розныя бакі грамадскага развіцця з тлумачэннем найбольш істотных прычынна-выніковых сувязей, а таксама асноўныя гістарычныя паняцці ў іх сістэме і ўзаемасувязі. Разам з засваеннем зместу гістарычнага матэрыялу ў вучняў выпрацоўваецца агульнавучэбныя і спецыяльныя гістарычныя спосабы дзейнасці. Ва ўмовах рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу прадметныя кампетэнцыі ў адносінах да адукацыйнага працэсу прадстаўлены ў праграме праз пералік фарміруемых уменняў у раздзеле «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў». Пры засваенні зместу гісторыі Беларусі 1917—1945 гг. асаблівае значэнне надаецца фарміраванню ўмення характарызаваць і параўноўваць гістарычныя падзеі грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, нацыянальна-культурнага развіцця БССР у іх прычынна-выніковых сувязях, праз канкрэтызацыю з дапамогай паняццяў, з правядзеннем аналізу зместу гістарычных дакументаў.

Мэта вывучэння прадмета: авалоданне вучнямі асновамі сістэматызаваных тэарэтычных і факталагічных ведаў аб найважнейшых падзеях і працэсах гісторыі Беларусі ва ўзаемасувязі з савецкай гісторыяй, неабходнымі для фарміравання грамадзянскага патрыятызму і паспяховай сацыялізацыі асобы пры яе інтэграцыі ў сучаснае сацыякультурнае асяроддзе.

Задачы вывучэння прадмета:

- засвоіць важнейшыя паняцці і факты, якія характарызуюць перыяд развіцця Беларусі ад выспявання перадумоў Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. да завяршальнага этапу Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў з тлумачэннем найбольш істотных прычынна-выніковых сувязей;
- выпрацоўваць каштоўнасныя арыентацыі і пазіцыю асобы на падставе ўсведамлення вучнямі калектыўнай гістарычнай памяці і фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці, пачуцця гонару за культурна-гістарычную спадчыну Беларусі, у прыватнасці, за дасягненні беларускай савецкай культуры;
- фарміраваць вопыт пераўтваральнай і творчай пазнавальнай дзейнасці, уменняў аналізу сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці і прагназавання ўласнай жыццядзейнасці, звязаных з ужываннем вучнямі набытых ведаў ва ўмовах інфармацыйнай камунікатыўнай прасторы, у асабістых зносінах і ва ўласнай жыццядзейнасці.

Матэрыял, абазначаны ў праграме *курсівам*, мае азнаямленчы характар і прызначаны для фарміравання ў вучняў агульных уяўленняў аб змесце вывучаемых падзей і іх удзельніках.

Варта ўлічыць, што рэзервовы час можа быць выкарыстаны для правядзення ўрокаў кантролю сфарміраванасці ведаў і ўменняў па кожным з раздзелаў праграмы.

Праграма прадугледжвае засваенне на ўроках «Наш край» мясцовага матэрыялу, што дазволіць улічыць асаблівасці гістарычнага развіцця свайго краю.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(35 гадзін, у тым ліку 5 гадзін — рэзервовы час)

Р а з д з е л I

**Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі і станаўленне
беларускай дзяржаўнасці (8 гадзін)**

Падзеі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Беларусі. Пераход улады ў рукі Саветаў у Беларусі і на Заходнім фронце. Фарміраванне

і дзейнасць Абласнога выканаўчага камітэта Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах). Дзейнасць Савета Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту. А. Мяснікоў, К. Ландэр. Першыя пераўтварэнні ў грамадска-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сферах. *Палітыка «ваеннага камунізму» і асаблівасці яе правядзення ў Беларусі.*

Беларусь ва ўмовах германскай акупацыі. Наступленне войск кайзераўскай Германіі і захоп Мінска. Брэсцкі мір. Устанаўленне германскага акупацыйнага рэжыму. Супраціўленне насельніцтва Беларусі акупантам.

Спробы дзяржаўнага самавызначэння Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. I Усебеларускі з'езд і яго рашэнні. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). Дзейнасць рады БНР і яе ўзаемаадносіны з германскай ваеннай адміністрацыяй. Утварэнне Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі (ССРБ). I Усебеларускі з'езд Саветаў і яго рашэнні. *Канстытуцыя ССРБ 1919 г.* Утварэнне Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Літвы і Беларусі (Літбел).

Польска-савецкая вайна 1919—1920 гг. Наступленне польскіх войск у Беларусі. Ваенныя дзеянні на польска-савецкім фронце. Разгортванне партызанскага руху.

Другое абвяшчэнне Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі і заканчэнне польска-савецкай вайны. Вызваленне войскамі Чырвонай Арміі тэрыторыі Беларусі. Абвяшчэнне Дэкларацыі аб незалежнасці ССРБ 31 ліпеня 1920 г. Чарговае наступленне польскіх войск у Беларусі. Рыжскі мірны дагавор і яго вынікі для Беларусі.

Наш край

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: *Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах), I Усебеларускі з'езд Саветаў, Беларускай Народнай Рэспубліка (БНР), Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусі (ССРБ), Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі (Літбел), Брэсцкі мірны дагавор, Рыжскі мірны дагавор, «Рудабельская рэспубліка».*

Р а з д з е л II

Беларусь ва ўмовах станаўлення савецкага сацыялістычнага грамадства. Заходняя Беларусь пад уладай Польшчы

(12 гадзін)

БССР у гады новай эканамічнай палітыкі. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі. Аднаўленне народнай гаспадаркі. Пераход да новай эканамічнай палітыкі. Уплыў нэпа на развіццё сельскай гаспадаркі, прамысловасці, транспарту, гандлю.

Грамадска-палітычнае жыццё БССР у 1920-я гг. Роля КП(б)Б і Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў у палітычнай сістэме. Камуністычны саюз моладзі Беларусі. Удзел БССР ва ўтварэнні Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. А. Чарвякоў. Значэнне ўтварэння СССР для Беларусі. Узбуйненне тэрыторыі БССР у 1924 і 1926 гг. *Канстытуцыя БССР 1927 г.*

Палітыка беларусізацыі. Беларусізацыя як састаўная частка савецкай нацыянальнай палітыкі. Асноўныя мерапрыемствы, супярэчнасці і вынікі беларусізацыі. Інстытут беларускай культуры. У. Ігнатоўскі. Вынікі і значэнне палітыкі беларусізацыі.

Правядзенне індустрыялізацыі ў БССР. Пераход да планавай дзяржаўнай эканомікі. Прычыны і асаблівасці індустрыялізацыі ў БССР. *Формы працоўнай актыўнасці рабочага класа і іх уплыў на развіццё эканомікі.* Вынікі індустрыялізацыі ў рэспубліцы.

Калектывізацыя сельскай гаспадаркі ў БССР. Прычыны і асаблівасці правядзення калектывізацыі ў БССР. Пераход да суцэльнай калектывізацыі сельскай гаспадаркі і фарсіраванне яе тэмпаў. Вынікі калгаснага будаўніцтва.

Грамадска-палітычнае жыццё БССР у канцы 1920-х — 1930-я гг. Роля КП(б)Б і Саветаў у грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. Фарміраванне савецкай грамадска-палітычнай сістэмы. Палітычныя рэпрэсіі. Дзейнасць М. Галадзеда, М. Гікалы. *Канстытуцыя БССР 1937 г.*

Развіццё адукацыі, навукі і культуры ў БССР у 1920—1930-я гг. Станаўленне і развіццё сістэмы адукацыі і навукі ў БССР. Стан беларускай савецкай літаратуры. Станаўленне беларускага савецкага тэатра. Зараджэнне беларускага кіно. Развіццё выяўленчага мастацтва. Помнікі архітэктуры і скульптуры.

Заходняя Беларусь пад уладай Польшчы. Палітычныя і сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця беларускага насельніцтва. *Асноўныя напрамкі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі.* Дзейнасць палітычных партый і арганізацый. І. Лагіновіч. В. Харужая. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Б. Тарашкевіч.

Беларуская культура ў Заходняй Беларусі. Адукацыя. Таварыства беларускай школы. Літаратура: П. Пестрак, М. Танк. Жывапіс: Я. Драздовіч, П. Сергіевіч. Музычнае мастацтва: Р. Шырма, М. Забэйда-Суміцкі.

Наш край

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: *новая эканамічная палітыка (нэп), харчпадатак, беларусізацыя, карэнізацыя, індустрыялізацыя, калектывізацыя сельскай гаспадаркі, раскулачванне, савецкая грамадска-палітычная сістэма, Камуністычная партыя (большавікоў) Беларусі, Камуністычны саюз моладзі Беларусі, нацыянал-дэмакратызм, палітычныя рэпрэсіі, культурная рэвалюцыя, «усходнія крэсы», асаднікі, «палітыка санацыі», Таварыства беларускай школы, Беларуская сялянска-рабочая грамада, Камуністычная партыя Заходняй Беларусі.*

Р а з д з е л III

БССР у гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў (10 гаўдзін)

Пачатак Другой сусветнай вайны. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. *Стварэнне органаў савецкай улады ў Заходняй Беларусі.* Рашэнні Народнага сходу. С. Прытыцкі. Гаспадарчыя і культурныя пераўтварэнні ў Заходняй Беларусі пасля аб'яднання з БССР. Гістарычнае значэнне ўз'яднання беларускага народа.

Пачатак Вялікай Айчыннай вайны. Нападзенне нацысцкай Германіі на СССР. Прыгранічныя баі. Абарона Мінска і Магілёва. Гераізм і патрыятызм савецкіх людзей.

Германскі акупацыйны рэжым. План «Ост». Германскі «новы парадак». Палітыка генацыду насельніцтва Беларусі. Беларускія оstarбайтары.

Разгортванне барацьбы супраць акупантаў. Роля КП(б)Б у арганізацыі барацьбы народных мас з акупантамі. Стварэнне першых партызанскіх атрадаў. Падпольныя антыфашысцкія арганізацыі. Супраціўленне мірнага насельніцтва акупацыйнаму рэжыму.

Пашырэнне руху Супраціўлення. Стварэнне ЦШПР і БШПР. Баявая дзейнасць партызанскіх фарміраванняў. Партызанскія зоны. «Рэйкавая вайна». Партыйнае і камсамольска-маладзёжнае падполле. Узаемадзеянне мясцовага насельніцтва, партызан і падпольшчыкаў.

Вызваленне БССР ад германскіх захопнікаў. Пачатак вызвалення Беларусі. Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён». Узаемадзеянне партызанскіх фарміраванняў і войск Чырвонай Арміі. Акружэнне і разгром германскіх групак. Вызваленне Мінска. Подзвігі савецкіх воінаў.

Уклад беларускага народа ў перамогу над нацысцкай Германіяй. Ураджэнцы Беларусі на франтах Вялікай Айчыннай вайны. Удзел у еўрапейскім руху Супраціўлення. Працоўны гераізм у савецкім тыле.

БССР — удзельніца заснавання ААН. Заканчэнне Другой сусветнай вайны. Уключэнне БССР у склад краін — заснавальніц ААН. Выхад Беларусі на міжнародную арэну.

Наш край

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: Суражскія (Віцебскія) «вароты», план «Ост», генацыд, остарбайтары, партызанскі рух, партызанскія зоны, падпольная барацьба, «рэйкавая вайна», аперацыя «Баграціён».

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У працэсе засваення зместу вучэбнага матэрыялу на базавым узроўні вучні б у д у ц ь:

ведаць:

- ♦ вызначэнне пададзеных у праграме паняццяў і тэрмінаў з канкрэтызацыяй іх зместу;
- ♦ храналогію асноўных падзей гісторыі Беларусі 1917—1945 гг., іх вынікі і лакалізацыю на гістарычнай карце;

- ♦ вынікі дзейнасці выдатных гістарычных асоб і прыклады творчасці дзеячаў культуры;
- ♦ прыведзеныя ў вучэбнай літаратуры ацэнкі асноўных падзей і характарыстыкі гістарычных асоб і дзеячаў культуры;

умець:

- ♦ лакалізаваць падзеі гісторыі Беларусі 1917—1945 гг. у часе і геапалітычнай прасторы з апорай на храналагічныя і сінхраністычныя табліцы, гістарычную карту і атлас;
- ♦ характарызаваць асноўныя перыяды і падзеі гісторыі Беларусі 1917—1945 гг.;
- ♦ суадносіць падзеі гісторыі Беларусі і савецкай гісторыі;
- ♦ тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі;
- ♦ параўноўваць па прапанаваных ці самастойна вызначаных прыметах, сістэматызаваць і абагульняць гістарычныя факты і рабіць на падставе гэтага аргументаваныя высновы;
- ♦ выказваць і аргументаваць уласныя адносіны да вывучаемых гістарычных падзей і іх удзельнікаў;
- ♦ канкрэтызаваць змест паняццяў з дапамогай гістарычных фактаў;
- ♦ праводзіць аналіз зместу гістарычных дакументаў у працэсе пошуку неабходнай інфармацыі;
- ♦ характарызаваць умовы і вобраз жыцця людзей;
- ♦ рыхтаваць і прэзентаваць паведамленні аб дзейнасці гістарычных асоб з ацэнкай іх вынікаў, аб творчасці дзеячаў культуры з характарыстыкай гістарычнай тэматыкі ў іх творчасці;
- ♦ характарызаваць помнікі культуры Беларусі перыяду 1917—1945 гг.;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ♦ для вызначэння ўласных адносін да значнасці гістарычных падзей і вынікаў дзейнасці іх удзельнікаў;
- ♦ правядзення аналізу зместу сацыяльна значнай інфармацыі;
- ♦ ідэнтыфікацыі сваіх сацыяльных паводзін як грамадзяніна Рэспублікі Беларусь;
- ♦ ажыццяўлення камунікацыі ў шматканфесійным і полікультурным грамадстве;
- ♦ беражлівых адносін да помнікаў гісторыі і культуры.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ

Новік, Я. К. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. : вучэб. дапам. для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Я. К. Новік, метадычнае забеспячэнне В. В. Гінчук. — Мінск, 2012.

Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны) : вучэб. дапам. для 11-га класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / А. А. Каваленя, М. А. Краснова, У. І. Лемяшонак [і інш.] ; пад рэд. А. А. Кавалені, М. С. Сташкевіча. — Мінск, 2009.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : хрестоматия / сост. А. А. Коваленя, М. А. Краснова, В. И. Лемешонок, С. Е. Новиков ; науч. ред. А. А. Коваленя. — Минск, 2008.

Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. : 10 клас. Хрэстаматыя : дапам. для вучняў / аўт.-склад. : А. А. Каваленя [і інш.] ; метад. забеспячэнне С. А. Кудраўцава ; пад рэд. А. А. Кавалені. — Мінск, 2009.

Гісторыя Беларусі ў 10 класе : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. В. Гінчук. — Мінск, 2014.

Атлас. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. 10 клас / У. В. Тугай, В. М. Фамін. — Мінск, 2009.

Атлас. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны) / А. А. Каваленя, М. Г. Жылінскі. — Мінск, 2015.

Насценная гістарычная карта «Ляўтаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі на тэрыторыі Беларусі».

Насценная гістарычная карта «Барацьба супраць ваеннай інтэрвенцыі на тэрыторыі Беларусі (1918—1921 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Беларусь у 1919—1939 гг. Фарміраванне тэрыторыі».

Насценная гістарычная карта «Беларусь у пачатку Другой сусветнай вайны (01.09.1939—21.06.1941 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Акупацыйны рэжым на тэрыторыі Беларусі (1941—1944 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Партызанскі рух і падпольная барацьба на тэрыторыі Беларусі (1941—1944 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў (верасень 1943 г. — жнівень 1944 г.)».

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ, 1918—1945 гг.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Гісторыя Навейшага часу з'яўляецца важным этапам фарміравання ў вучняў цэласнай карціны гістарычнага развіцця свету, без якога цяжка арыентавацца ў сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці. Яна раскрывае карціну гістарычнага працэсу ў яго адзінстве і супярэчнасці ад заканчэння Першай сусветнай вайны да пачатку XXI стагоддзя. У навучанні гісторыі гэты курс займае асаблівае месца. Ён з'яўляецца лагічным завяршэннем вывучэння сістэматычнага курса гісторыі, таму ў ім знаходзяць адлюстраванне падагульняльныя высновы аб асноўных тэндэнцыях і грамадска-гістарычным вопыце папярэдняга развіцця. Курс Навейшай гісторыі мае ключавое значэнне з пункту гледжання фарміравання светапогляду і грамадзянскага выхавання вучняў, атрымання імі сацыяльна значных ведаў аб сучасных тэндэнцыях развіцця свету, іх падрыхтоўкі да ўваходжання ў самастойнае жыццё.

Праграма грунтуецца на спалучэнні храналагічнага, краіназнаўчага, параўнальна-гістарычнага і праблемнага падыходаў. Храналагічны падыход выявіўся ў захаванні традыцыйнага падзелу курса на дзве часткі: 1918—1945 гг., які вывучаецца ў X класе, і з 1945 г. па цяперашні час, які вывучаецца ў XI класе, а таксама ў тым, што падзеі і з'явы гісторыі ў рамках тэмы вывучаюцца ў часовым (храналагічным) парадку. Краіназнаўчы падыход знайшоў выражэнне ў выдзяленні асобных блокаў: краіны Еўропы і ЗША; Расія — СССР — Расійская Федэрацыя; краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі. Параўнальна-гістарычны падыход дапамагае знаходзіць агульнае і рознае ў развіцці працэсаў сусветнай гісторыі, паказваць узаемасувязь і ўзаемаабумоўленасць падзей. Праблемны падыход знайшоў сваё адлюстраванне ў разглядзе пытанняў, якія не маюць адназначнага

адказу ў гістарычнай навучы. Сярод іх можна адзначыць такія ключавыя праблемы, як пытанні вайны і міру, праблемы трансфармацыі і мадэрнізацыі палітычных і сацыяльна-эканамічных сістэм, прынцыпы пабудовы стабільнага светапарадку для ўстойліва-бяспечнага развіцця чалавецтва.

Вучэбная праграма прызначана для арганізацыі навучання сусветнай гісторыі Навейшага часу (1918—1945 гг.) у Х класе на базавым узроўні, які прадугледжвае ўзровень засваення вучнямі абавязковага мінімуму зместу адукацыі па гісторыі, што спрыяе развіццю агульнай культуры, светапогляду, каштоўнасна-сэнсавых устаноў, гатоўнасці і здольнасці да самаразвіцця і асобнага самавызначэння, а таксама для ўсвядомленага і эфектыўнага вырашэння адукацыйных і жыццёвых (сацыякультурных) задач.

Мэта вывучэння гісторыі:

- авалоданне вучнямі сістэматызаванымі ведамі аб сусветным гістарычным працэсе з 1918 па 1945 г., неабходнымі для фарміравання грамадзянскага патрыятызму і паспяховай сацыялізацыі ў сучасным сацыякультурным асяроддзі, і развіццё на гэтай аснове гістарычнага мыслення.

Асноўныя задачы:

- засвоіць найважнейшыя факты, якія характарызуюць перыяд Навейшай гісторыі ад заканчэння Першай сусветнай вайны да заканчэння Другой сусветнай вайны, з раскрыццём найбольш істотных прычынна-выніковых сувязей;
- засвоіць асноўныя гістарычныя паняцці ў іх сістэме і ўзаемасувязі;
- выпрацоўваць каштоўныя арыентацыі, фарміраваць ацэначныя пазіцыі;
- асвоіць асноўныя спосабы аперыравання ведамі;
- фарміраваць уменні, неабходныя для ажыццяўлення пераўтваральнай, пазнавальнай і творчай дзейнасці і прымянення атрыманых ведаў у грамадскім і асабістым жыцці.

Вывучэнне гісторыі на базавым узроўні ажыццяўляецца з улікам магчымасці рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу, які ўлічвае фарміраванне асобных, метапрадметных, прадметных кампетэнцый. Кампетэнцыі разглядаюцца як асобная якасць, якая фарміруецца ў адукацыйным працэсе ў ходзе засваення ведаў, набыцця ўменняў, навыкаў, вопыту дзейнасці, неабходных

для працягу адукацыі, працоўнай дзейнасці, паспяховай сацыялізацыі ў грамадстве.

Асобныя вынікі вывучэння гісторыі на базавым узроўні адлюстроўваюць:

- усведамленне ўласнай ідэнтычнасці як грамадзяніна Рэспублікі Беларусь;
- фарміраванне базавай сістэмы каштоўнасцей (сям'я, сябры і знаёмыя, вольны час, палітыка, праца, рэлігія);
- далучэнне да культурнай разнастайнасці сучаснага грамадства;
- развіццё светапогляду, самасвядомасці, адносін да рэчаіснасці, характару, здольнасцей, псіхічных працэсаў, назапашванне вопыту.

Метапрадметныя вынікі вывучэння гісторыі на базавым узроўні адлюстроўваюць уменні:

- самастойна вызначаць мэты свайго навучання і пазнавальнай дзейнасці, а таксама шляхі іх дасягнення;
- аналізаваць сваю дзейнасць і карэктываваць яе;
- вызначаць паняцці і падводзіць пад паняцці;
- абагульняць, сістэматызаваць, класіфікаваць факты, усталяваць асноўныя прычынна-выніковыя сувязі, рабіць высновы;
- выкарыстоўваць знакава-сімвальную інфармацыю;
- працаваць з разнастайнымі крыніцамі інфармацыі;
- арганізоўваць і прадстаўляць вынікі сваёй дзейнасці;
- узаемадзейнічаць з іншымі людзьмі, працаваць у групе, камандзе, калектыве.

Прадметныя вынікі вывучэння гісторыі Навейшага часу з 1918 па 1945 г. на базавым узроўні накіраваны на засваенне прадметнага зместу і асваенне спецыяльных спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці. Яны прадстаўлены ў раздзеле «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў».

Неабходна ўлічваць тое, што разам з захаваннем важнасці атрымання вучнямі ведаў аб навейшым перыядзе гісторыі асабліва ўвага павінна надавацца ўдасканаленню спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, неабходных для далейшага самастойнага выкарыстання пры аналізе сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці. У сувязі з гэтым базавы ўзровень вывучэння гісторыі прадугледжвае значную практычную арыентаванасць атрыманых гіста-

рычных ведаў. З мэтай выпрацоўкі асобасных адносін вучняў да вывучаемых падзей і працэсаў важна звязваць вывучаемы матэрыял з сучасным жыццём.

Пашырыць праблематыку зместу гістарычнага курса, стварыць умовы для арганізацыі засваення адпаведных спосабаў дзейнасці, адпрацаваць навыкі даследчай працы з гістарычнымі крыніцамі, удасканалваць уменне фармуляваць і аргументаваць уласны пункт гледжання магчыма на аснове вывучэння шырокага спектра гістарычных крыніц.

Праграма прадугледжвае правядзенне *абагульняючых урокаў*, якія садзейнічаюць сістэматызацыі ведаў вучняў, усталяванню сувязей паміж рознымі часткамі, вываду заканамернасцей і тэндэнцый, удасканаленню спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці.

Павышэнню якасці навучання таксама будзе садзейнічаць выкарыстанне ў адукацыйным працэсе міжпрадметных сувязей і інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій.

Матэрыял, адзначаны астэрыскам (*), прызначаны для азнаямленчага вывучэння.

У адпаведнасці з вучэбным планам на 2015/16 навучальны год на вывучэнне сусветнай гісторыі Навейшага часу (1918—1945 гг.) адводзіцца 1 вучэбная гадзіна на тыдзень, 35 вучэбных гадзін на год.

Настаўнік, зыходзячы з педагагічнай мэтазгоднасці і ўлічваючы асаблівасці навучання ў канкрэтных умовах, можа змяніць рэкамендаваную праграмай колькасць вучэбных гадзін на вывучэнне асобных тэм і парадак іх вывучэння, не выходзячы за агульную колькасць вучэбнага часу па раздзелах.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(35 гадзін, у тым ліку 2 гадзіны — рэзервовы час)

**Уводзіны. Пачатак крызісу
індустрыяльнага грамадства (1 гадзіна)**

Паняцце «Навейшая гісторыя», перыядызацыя гісторыі Навейшага часу. Асноўныя тэндэнцыі сусветна-гістарычнага развіцця

ў 1918—1945 гг. Уплыў Першай сусветнай вайны і Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. на ход сусветнай гісторыі. Асаблівасці развіцця Расіі, краін Усходу і Лацінскай Амерыкі.

Асноўныя паняцці: *Навейшая гісторыя (гісторыя Навейшага часу).*

Р а з д з е л I

Краіны Еўропы і ЗША ў 1918—1939 гг. (9 гадзін)

Усталяванне асноў пасляваеннага свету. Парыжская мірная канферэнцыя. Д. Лойд Джордж, Ж. Клемансо, В. Вільсан. Стварэнне Лігі Нацый. *Мірныя дагаворы 1919—1923 гг.** Вашынгтонская канферэнцыя. Супярэчнасці Версальска-Вашынгтонскай сістэмы міжнародных адносін.

Заходняя Еўропа ў 1918—1923 гг. Лістападаўская буржуазна-дэмакратычная рэвалюцыя ў Германіі. Ф. Эберт. Веймарская рэспубліка. Рэвалюцыйна-дэмакратычны пад’ём у другіх краінах. Утварэнне Камінтэрна і Рабочага сацыялістычнага інтэрнацыянала. К. Каўцкі. Узнікненне фашысцкай партыі ў Германіі. Прыход фашыстаў да ўлады ў Італіі. Б. Мусаліні.

Заходняя Еўропа і ЗША ў 1924—1929 гг. Сацыяльна-эканамічнае развіццё. Г. Форд. Унутрыпалітычнае развіццё. Выбранне прэзідэнтам Германіі П. фон Гіндэнбурга. Міжнародныя адносіны. План Даўэса. Лакарнская канферэнцыя. Пакт Брыяна—Келага. План Юнга.

Сусветны эканамічны крызіс і краіны Заходняй Еўропы і ЗША ў 1929—1933 гг. Пачатак крызісу. Асаблівасці яго працягнення ў розных краінах. «Новы курс» у ЗША. Ф. Д. Рузвельт. Сацыяльна-палітычнае развіццё краін Заходняй Еўропы. Прыход нацыстаў да ўлады ў Германіі. Э. Тэльман. Напрамкі выхаду з крызісу.

Заходні свет напярэдадні Другой сусветнай вайны. Устанаўленне фашысцкага рэжыму ў Германіі. Народны фронт у Францыі. Л. Блюм.

Народны фронт і грамадзянская вайна ў Іспаніі. Ф. Франка. Антыфашысцкі рух.

Міжнародныя адносіны ў 1930-я гг. Крызіс і крах Версальска-Вашынгтонскай сістэмы. Агрэсіўная палітыка фашысцкіх дзяр-

жаў у 1936—1939 гг. Фарміраванне блока агрэсіўных дзяржаў. Мюнхенская канферэнцыя. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе. Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні.

Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы. Утварэнне незалежных дзяржаў. Т. Масарык. Устанаўленне аўтарытарных рэжымаў. М. Хорці. Ю. Пілсудскі. Нарастанне знешнепалітычнай пагрозы ў 1930-х гг. Акупацыя Чэхаславакіі. Польшча перад пагрозай германскай агрэсіі.

Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША ў міжваенны перыяд (1919—1939 гг.). Прыродазнаўчыя навукі і навукова-тэхнічны прагрэс. А. Эйнштэйн. Грамадскія навукі. О. Шпэнглер. Працяг традыцый рэалізму ў літаратуры. Э. Хемінгуэй, Э. М. Рэмарк. Пошукі новых форм у выяўленчым мастацтве. Кіно. Ч. Чаплін. Архітэктура.

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: Веймарская рэспубліка, III (Камуністычны) Інтэрнацыянал, рэпарацыі, Версальскі мірны дагавор, дэмілітарызацыя, Ліга Нацый, Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін, пакт Брыяна—Келага, дэмакратызацыя палітычнай сістэмы, Рурскі крызіс, Рэйнскі гарантыйны пакт, сусветны эканамічны крызіс, «новы курс» Рузвельта, фашызм, нацызм, расізм, таталітарны палітычны рэжым, генацыд, гета, Народны фронт, палітыка «супакойвання» агрэсара, «Антыкамінтэрнайскі пакт», анілюс, Мюнхенскі дагавор, сістэма калектыўнай бяспекі, «Стальны пакт», савецка-германскі дагавор аб ненападзенні, аўтарытарны палітычны рэжым, масавая культура, мадэрнізм, канструктывізм.

Р а з д з е л II

Гісторыя савецкага грамадства: 1917—1939 гг.

(8 гадзін)

Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўстанаўленне савецкай улады ў Расіі. Курс бальшавікоў на ўзброенае паўстанне. Перамога паўстання ў Петраградзе і Маскве. II Усерасійскі з'езд Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Утварэнне Савета Народных Ка-

місараў (СНК). У. І. Ленін, Я. М. Свядлоў. Устанаўленне Савецкай улады ў рэгіёнах Расіі. Брэсцкі мір.

Грамадзянская вайна і ваенная інтэрвенцыя. Асноўныя прычыны і этапы Грамадзянскай вайны ў Расіі. Асноўныя сілы і ўдзельнікі Грамадзянскай вайны. Белы рух. А. В. Калчак. Чырвоны рух. Л. Д. Троцкі, М. В. Фрунзэ. Ваенныя дзеянні на франтах Грамадзянскай вайны. Палітыка «ваеннага камунізму». Разгром армій А. І. Дзянікіна, М. М. Юдзеніча, П. М. Урангеля. Завяршальны этап Грамадзянскай вайны. Вынікі Грамадзянскай вайны.

Новая эканамічная палітыка. Утварэнне СССР. Эканамічны і палітычны крызіс у краіне. Сутнасць і значэнне нэпа. Уздым народнай гаспадаркі. М. І. Бухарын. Пераадоленне Савецкай краінай палітычнай ізаляцыі на міжнароднай арэне. Утварэнне СССР і яго прызнанне. Праекты аб'яднання савецкіх рэспублік. І. В. Сталін. Канстытуцыя СССР 1924 г. Гістарычнае значэнне ўтварэння СССР.

Курс на пабудову сацыялізму ў СССР. Індустрыялізацыя і калектывізацыя. Згортванне нэпа. Індустрыялізацыя. Сацыялістычнае спаборніцтва. А. Г. Стаханаў. Ажыццяўленне суцэльнай калектывізацыі. Змяненне сацыяльнага аблічча савецкага грамадства.

Унутраная і знешняя палітыка СССР у 1930-я гг. Асноўныя рысы савецкай палітычнай сістэмы. М. І. Калінін, С. М. Кіраў. Канстытуцыя СССР 1936 г. Знешняя палітыка СССР у 1930-я гг. М. М. Літвінаў. Англа-франка-савецкія перагаворы 1939 г. Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні (жнівень 1939 г.). В. М. Молатаў.

Культурныя пераўтварэнні ў СССР. Ліквідацыя масавай непісьменнасці і фарміраванне савецкай сістэмы адукацыі. А. В. Луначарскі. Навуковыя адкрыцці. Асаблівасці развіцця літаратуры і мастацтва. Сацыялістычны рэалізм. Сацыялістычная дзяржава і царква.

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: Кастрычніцкая рэвалюцыя, сепаратны мір, бальшавізм, рэвалюцыйная дыктатура, Савет Народных Камісараў (СНК), Грамадзянская вайна, палітыка «ваеннага камунізму», культ асобы, новая эканамічная палітыка (нэп), Саюз

Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР), аўтаномія, федэрацыя, індустрыялізацыя, пяцігодка, стаханайскі рух, ударніцтва, калектывізацыя, метад сацыялістычнага рэалізму.

Р а з д з е л ІІІ

Краіны Усходу і Лацінскай Амерыкі паміж сусветнымі войнамі (7 гадзін)

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё краін Усходу і Лацінскай Амерыкі. Тэрытарыяльны пераезд свету. Сацыяльныя працэсы на Усходзе. Нацыянальна-вызваленчы рух за незалежнасць і мадэрнізацыю. Лацінская Амерыка.

Кітай. Кітайская рэспубліка ў пачатку ХХ стагоддзя. Пад'ём нацыянальнага руху ў 1919—1924 гг. «Рух 4 мая». Чан Кайшы. Нацыянальная рэвалюцыя 1925—1927 гг. Грамадзянская вайна 1927—1937 гг. Агрэсія Японіі ў Кітаі. Развіццё культуры. *Новыя з'явы ў ладзе жыцця.**

Індыя. Рост нацыянальна-вызваленчага руху ў 1918—1922 гг. Рэформы англійскай адміністрацыі. М. К. Гандзі. Ідэалогія гандзізму. Саліяны паход. Індыя ў час Другой сусветнай вайны. Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці культуры. *Лад жыцця.**

Японія. Эканамічнае і палітычнае развіццё ў 1920—1930-я гг. Мілітарызацыя Японіі ў 1930-я гг. Канэ Фумімара. Знешняя палітыка. Танака Гііці. Японія ў час Другой сусветнай вайны. Культура Японіі. *Лад жыцця і духоўныя каштоўнасці.**

Мусульманскі свет. Сацыяльна-палітычнае становішча мусульманскага свету ў 1918—1939 гг. Нацыянальная рэвалюцыя ў Турцыі 1918—1923 гг. М. Кемаль Атацюрк. Іран. Дасягненне незалежнасці Афганістанам. Барацьба егіпецкага народа за незалежнасць. Асаблівасці культурнага развіцця мусульманскіх краін. *Лад жыцця.**

Лацінская Амерыка. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця. Палітыка ЗША ў адносінах краін Лацінскай Амерыкі. На шляху да аўтарытарызму (Аргенціна, Бразілія, Мексіка). Культура Лацінскай Амерыкі.

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: *нацыянальна-вызваленчы рух, мандатная сістэма, япанізм (ніпанізм), рысавыя бунты, гандзізм, «са-*

ляны паход», кемалізм, фундаменталізм і рэфармізм у ісламе, шарыят, хадж, сацьяграха, палітыка «добрага суседа», ваенная дыктатура.

Р а з д з е л І V

Другая сусветная вайна. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (8 гадзін)

Пачатак Другой сусветнай вайны. Прычыны, характар вайны. Нападзенне Германіі на Польшчу. Уступленне ў вайну з Германіяй Англіі і Францыі, пазіцыя ЗША. Захоп Германіяй Даніі і Нарвегіі. Паражэнне Францыі. Ш. дэ Голь. «Бітва за Англію». У. Чэрчыль. Палітыка СССР напярэдадні вайны з Германіяй. Акупацыя Югаславіі і Грэцыі фашысцкай Германіяй.

Пачатак Вялікай Айчыннай вайны. Нападзенне Германіі на Савецкі Саюз. Правал стратэгіі «маланкавай вайны» супраць СССР. Бітва пад Масквой і яе гістарычнае значэнне. Г. К. Жукаў, І. С. Коней. Уступленне ЗША ў вайну. Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Баі на савецка-германскім фронце летам 1942 г.

Карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. Рапашуючы перамогі Чырвонай Арміі пад Сталінградам і на Курскай дузе, іх міжнароднае значэнне. А. М. Васілеўскі. Ваенныя дзеянні армій ЗША і Англіі ў канцы 1942—1943 г. Б. Мантгомеры. Капітуляцыя Італіі. Вайна на Ціхім і Атлантычным акіянах. Пашырэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Тэгеранская канферэнцыя.

Барацьба з захопнікамі на акупіраванай тэрыторыі. Устанаўленне фашысцкага «новага парадку». Рух Супраціўлення ў акупіраваных краінах Еўропы. І. Б. Ціта. Роспуск Камінтэрна. Барацьба савецкага народа ў тыле ворага. Партызанскі рух і падпольная барацьба. Л. М. Даватар.

Савецкі тыл у час вайны. Перавод эканомікі на ваенны лад. Абаронная прамысловасць. Навука і культура. Г. С. Шпагін. Працоўны гераізм савецкага народа. Уклад тылу ў перамогу ў вайне. Царква ў гады вайны. *Паўсядзённае жыццё савецкіх людзей у тыле.** Становішча ў блакадным Ленінградзе. В. Ф. Бергольц.

Заклучны этап Другой сусветнай вайны. Разгром фашысцкага блока (1944—1945 гг.). Вызваленне Чырвонай Арміяй еўрапейскіх краін у 1944—1945 гг. Адкрыццё другога фронту. Д. Эйзен-

хаўэр. Крымская канферэнцыя. Капітуляцыя Германіі. К. К. Ракасоўскі. Патсдамская канферэнцыя. Паражэнне Японіі. Заснаванне Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН). Роля І. В. Сталіна. Кошт і значэнне перамогі.

Урок абагульнення

Асноўныя паняцці: Другая сусветная вайна, «дзіўная вайна», Траісты пакт, Вялікая Айчынная вайна, антыгітлераўская кааліцыя, ленд-ліз, карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў, «новы парадак», Халакост, партызанскі і падпольны рух, рух Супраціўлення, другі фронт, безагаворачная капітуляцыя, Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН), Нюрнбергскі трыбунал.

Выніковае абагульненне (1 гадзіна)

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку асваення вучэбнай праграмы на базавым узроўні вучні б у д у ц ь:

ведаць:

- ◆ асноўныя падзеі сусветнай гісторыі Навейшага часу з 1918 па 1945 г., іх даты, удзельнікаў і вынікі;
- ◆ значэнне асноўных паняццяў і іх азначэнні;
- ◆ асноўныя факты з жыцця і дзейнасці найбольш значных гістарычных асоб і дзеячаў культуры;
- ◆ прыведзеныя ў вучэбнай літаратуры ацэнкі важнейшых падзей, гістарычных асоб, дасягненняў і вынікаў развіцця навукі і тэхнікі;

умець:

- ◆ лакалізоўваць падзеі сусветнай і айчыннай гісторыі 1918—1945 гг. у часе і прасторы;
- ◆ апісваць: а) ключавыя падзеі першага перыяду Навейшай гісторыі; б) помнікі культуры першага перыяду Навейшай гісторыі;
- ◆ тлумачыць значэнне асноўных паняццяў і правільна іх выкарыстоўваць пры характарыстыцы гістарычнай і сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці;

- ◆ суадносіць гістарычных падзеі, з’явы і працэсы еўрапейскай і сусветнай гісторыі;
 - ◆ характарызаваць асноўныя перыяды Навейшай гісторыі, важныя гістарычныя падзеі; палітычныя рэжымы, якія існавалі ў першай палове XX стагоддзя: дэмакратычныя, аўтарытарныя, таталітарныя; палітычнае, сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё прыведзеных у праграме краін свету ў 1918—1945 гг.; нацыянальна-вызваленчы рух; дзейнасць палітычных і дзяржаўных асоб і дзеячаў культуры; найбольш значныя з’явы культуры ў 1918—1945 гг.; асаблівасці палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця прыведзеных у праграме краін свету ў вывучаемы перыяд;
 - ◆ даваць ацэнку гістарычным падзеям, дзейнасці ўрадаў, палітычных і дзяржаўных дзеячаў першага перыяду Навейшай гісторыі; ацэньваць уклад дзеячаў культуры і навукі ў гістарычнае развіццё чалавечага грамадства;
 - ◆ тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі фактамі;
 - ◆ сістэматызаваць, класіфікаваць і абагульняць гістарычныя факты і рабіць на аснове гэтага аргументаваныя вывады;
 - ◆ параўноўваць гістарычныя факты па самастойна вызначаных крытэрыях;
 - ◆ праводзіць аналіз зместу гістарычных дакументаў;
 - ◆ пераводзіць тэкставую інфармацыю ў знакава-сімвальную і наадварот;
 - ◆ тлумачыць розныя пункты гледжання на адны і тыя ж гістарычныя факты;
 - ◆ выказваць і аргументаваць сваё стаўленне да гістарычных падзей і асоб;
- выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:*
- ◆ для вызначэння ўласнай пазіцыі ў адносінах да гістарычных падзей, з’яў і асоб, а таксама да падзей сучаснага жыцця;
 - ◆ аналізу пры працы з сучаснай сацыяльнай інфармацыяй;
 - ◆ усвядомленых паводзін як прадстаўніка гістарычна складзенага грамадзянскага, этнакультурнага, канфесійнага згуртавання, грамадзяніна Беларусі;
 - ◆ беражлівых адносін да помнікаў гісторыі і культуры.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ І МАТЭРЫЯЛЬНА-ТЭХНІЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ

У працэсе навучання могуць быць выкарыстаны наступныя кампаненты вучэбна-метадычнага комплексу:

Космач, Г. А. Сусветная гісторыя Навейшага часу, 1918—1945 гг. : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Г. А. Космач, У. С. Кошалеў, М. А. Краснова ; пад рэд. Г. А. Космача. — Мінск : Народная асвета, 2012. — 214 с.

Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг. : 10-й кл. : хрестоматия : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / авт.-сост. Г. А. Космач, В. С. Кошелев, М. А. Краснова ; под ред. Г. А. Космача. — Минск : Пачатковая школа, 2009. — 320 с.

Космач, Г. А. Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг. Атлас : учеб. пособие для 10-го кл. учреждений общ. сред. образования / Г. А. Космач, В. Н. Темушев. — Минск : Белкартография, 2009. — 24 с.

Краснова, М. А. История. 10 класс : рабочая тетрадь : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования / М. А. Краснова, Г. А. Космач, В. С. Кошелев, С. В. Панов. — Минск : Аверсэв, 2012. — 158 с.

Краснова, М. А. Всемирная история Новейшего времени : тестовые и разноуровневые задания : 10—11 кл. : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / М. А. Краснова. — Минск : Сэр-Вит, 2012. — 192.

Краснова, М. А. История Новейшего времени в 10 классе : учеб.-метод. пособие / М. А. Краснова, Г. А. Космач, В. С. Кошелев. — Минск : ИЦ БГУ, 2014.

Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксте Другой сусветнай вайны) : вучэб. дапам. для 11-га класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / А. А. Каваленя, М. А. Краснова, У. І. Лямяшонок [і інш.] ; пад рэд. А. А. Кавалені, М. С. Сташкевіча. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2004, 2009. — 232 с.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : хрестоматия : пособие для учащихся 11-го класса / сост. А. А. Коваленя, М. А. Краснова, В. И. Лемешонок [и др.] ; науч. ред. А. А. Коваленя. — Минск : Белорусская наука, 2008. — 350 с.

Примерное календарно-тематическое планирование изучения учебного предмета «Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг.». X класс. Базовый уровень изучения учебного предмета. — Минск, 2015.

Для фарміравання картаграфічных уменняў вучняў у адукацыйным працэсе неабходна выкарыстанне вучэбных наценных карт:

Россия в 1917 г. Февральская и Октябрьская революция.

Гражданская война и иностранная интервенция в Советской России (1917—1922 гг.).

СССР в 20—30-е гг. XX в.

Страны Азии в 1918—1939 гг.

Страны Африки в новейшее время.

Западная Европа в межвоенный период (1918—1939 гг.).

Вторая мировая война.

Вторая мировая война. Военные действия с 1.IX 1939 г. по 22.VI 1941 г.

Вторая мировая война. Военные действия в Европе с 22.VI 1941 г. по 19.XI 1942 г.

Вторая мировая война. Военные действия в Европе и Северной Африке с 19.XI 1942 г. по 9.V 1945 г.

Інтэнсіфікацыі працэсу навучання і павышэнню яго эфектыўнасці будзе садзейнічаць выкарыстанне камп'ютарнай і мультымедыйнай тэхнікі, інтэрактыўных дошак і электронных сродкаў навучання.

ГРАМАДАЗНАЎСТВА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Агульная характарыстыка вучэбнага прадмета, яго спецыфіка ў сістэме агульнай сярэдняй адукацыі. У сістэме агульнай сярэдняй адукацыі «Грамадазнаўства» ўяўляе сабой інтэграваны вучэбны прадмет, ядро якога складае сукупнасць навуковых ведаў аб грамадстве і чалавеку. Крыніцамі канструявання зместу вучэбнага прадмета з’яўляюцца сацыяльныя і гуманітарныя навукі: антрапалогія, культуралогія, правазнаўства, паліталогія, псіхалогія, рэлігіязнаўства, сацыялогія, этыка, эстэтыка, філасофія, эканамічная тэорыя і інш.

Падчас вывучэння грамадазнаўства вучні засвойваюць сістэму сацыяльна-гуманітарных ведаў аб чалавеку, грамадстве і дзяржаве ў разнастайнасці іх узаемасувязей і ўзаемаадносін, вопыт творчай дзейнасці і эмацыянальна-каштоўнасных адносін, неабходных для паспяховай жыццядзейнасці чалавека ў грамадстве.

Грамадазнаўчая адукацыя ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з’яўляецца важным сродкам *сацыялізацыі асобы*. На ўроках грамадазнаўства вучні атрымліваюць уяўленні і асновы навуковых ведаў аб ладзе сучаснага грамадства, механізмах сацыяльнай рэгуляцыі, спосабах узаемадзеяння асобы і грамадства, тыповых сацыяльных ролях чалавека ў сучасным грамадстве. Вывучэнне грамадазнаўства адыгрывае істотную ролю ў развіцці *сацыяльнай кампетэнтнасці моладзі*, якая ўключае, нараўне з ведамі і каштоўнаснымі арыенцірамі, комплекс уменняў: арыентавацца ў пастаянна нарастаючым патоку інфармацыі, атрымліваць з яго неабходную інфармацыю, прымяняць атрыманыя веда для вырашэння не толькі вучэбных задач, але і рэальных праблем уласнага быцця ў сацыюме, для ажыццяўлення надалей разнапланавай дзейнасці ў розных сферах грамадскага жыцця.

Істотны ўклад уносіць вучэбны прадмет «Грамадазнаўства» ў *грамадзянскае станаўленне асобы*, у развіццё яе сацыяльна значных рыс. Ён далучае вучняў да важных кампанентаў грамадзянскай культуры: навуковых уяўленняў аб адносінах паміж грамадзянінам і дзяржавай; правоў і абавязкаў грамадзяніна; мадэлей грамадзянскіх паводзін, якія ўхваляе грамадства; грамадзянскіх каштоўнасных арыенціраў. Усё гэта дазваляе развіваць грамадзянскую кампетэнтнасць вучняў.

Вучэбны прадмет «Грамадазнаўства» ўтрымлівае значны патэнцыял для *маральнага выхавання падрастаючага пакалення*. Асноўныя паняцці маралі, маральныя каштоўнасці, маральныя нормы, матывы маральных паводзін з'яўляюцца ў гэтым вучэбным прадмеце непасрэдным аб'ектам вывучэння.

Месяца вучэбнага прадмета ў вучэбным плане. На вывучэнне вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» ў X класе на базавым узроўні адводзіцца 35 гадзін (г. зн. 1 гадзіна на тыдзень).

Пры планаванні адукацыйнага працэсу настаўнік можа сам вызначаць аптымальную для канкрэтнай педагагічнай сітуацыі паслядоўнасць вывучэння асобных тэм у межах раздзела.

Мэта і задачы вывучэння вучэбнага прадмета

Мэтай вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» з'яўляецца садзейнічанне станаўленню творчай асобы, якая валодае развітой свядомасцю, крытычным мысленнем, здольнай на аснове асэнсавання культурна-гістарычнага вопыту, базавых каштоўнасцей айчынай і сусветнай культуры, праблем развіцця сучаснай цывілізацыі і разумення асноўных тэндэнцый развіцця грамадства вызначыць шляхі канструктыўнай самарэалізацыі, актыўна ўключыцца ў прадукцыйную стваральную дзейнасць.

Задачы вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» заключаюцца ў тым, каб садзейнічаць:

- асваенню вучнямі ведаў аб асноўных сферах чалавечай дзейнасці, асноўных тэндэнцыях грамадскага развіцця, формах рэгулявання грамадскіх адносін, якія неабходны для ўзаемадзеяння з сацыяльным асяроддзем і выканання тыповых сацыяльных роляў чалавека і грамадзяніна;
- авалоданню вучнямі ўменнямі атрымліваць з разнастайных крыніц і крытычна асэнсоўваць сацыяльную інфармацыю,

сістэматызаваць, аналізаваць атрыманыя даныя; засваенню імі спосабаў пазнавальнай, камунікатыўнай, практычнай дзейнасці, неабходных для ўдзелу ў жыцці грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы, якія дазваляюць эфектыўна дзейнічаць у розных сітуацыях асабістага, грамадскага, прафесійнага жыцця;

- асваенню вучнямі вопыту прымянення атрыманых ведаў, уменняў і навыкаў для вызначэння ўласнай пазіцыі ў грамадскім жыцці; для рашэння тыповых задач у галіне сацыяльных адносін; для ажыццяўлення грамадзянскай і грамадскай дзейнасці, развіцця міжасобасных адносін, уключаючы адносіны паміж людзьмі розных нацыянальнасцей і веравызнанняў, а таксама ў сямейна-бытавой сферы; для снадзясення ўласных паводзін і ўчынкаў іншых людзей з маральнымі каштоўнасцямі і нормамі паводзін, устаноўленымі законам; для садзейнічання прававымі спосабамі і сродкамі абароне правапарадку ў грамадстве;
- развіццю маральнай, палітычнай, прававой, эканамічнай культуры асобы ў адзінстве ведавага і эмацыянальна-каштоўнаснага кампанентаў; выхаванню грамадзянскасці, сацыяльнай адказнасці, прававой самасвядомасці, талерантнасці, прыхільнасці да каштоўнасцей, якія замацаваны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

Асобасныя, метапрадметныя і прадметныя вынікі асваення зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства»

Асобаснымі вынікамі з'яўляюцца:

- каштоўнасныя арыенціры, заснаваныя на ідэях патрыятызму, любові і пашаны да Айчыны; на разуменні неабходнасці падтрымкі грамадзянскага міру і згоды; на адносінах да чалавека, яго праў і свабод як найвышэйшай каштоўнасці, на імкненні да захавання суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці беларускай дзяржавы; на прызнанні каштоўнасці сям'і і сямейных традыцый; на ўсведамленні сваёй адказнасці за лёс краіны перад сучасным і будучым пакаленнямі;
- гатоўнасць і здольнасць да адукацыі, у тым ліку да самаадукацыі, на працягу ўсяго жыцця, свядомыя адносіны да бесперапыннай адукацыі як умовы паспяховай прафесійнай і грамадскай дзейнасці;

- свядомы выбар будучай прафесіі і магчымасцей рэалізацыі асабістых жыццёвых планаў, адносіны да прафесійнай дзейнасці як магчымасці ўдзелу ў рашэнні асабістых, грамадскіх, дзяржаўных, агульнанацыянальных праблем;
- матываванасць і накіраванасць на актыўны і творчы ўдзел у будучым у грамадскім і дзяржаўным жыцці;
- талерантная свядомасць і паводзіны ў полікультурным грамадстве, гатоўнасць весці дыялог з іншымі людзьмі, дасягаць узаемаразумення і знаходзіць агульныя мэты, супрацоўнічаць для іх дасягнення;
- эстэтычныя адносіны да свету, уключаючы эстэтыку быту, творчасці, грамадскіх адносін;
- адказныя адносіны да стварэння сям'і на аснове ўсвядомленага прыняцця каштоўнасцей сямейнага жыцця.

Метапрадметныя вынікі працягваюцца:

- ва ўменні свядома арганізоўваць сваю пазнавальную дзейнасць (ад пастаноўкі мэты да атрымання і ацэнкі выніку);
- уменні прадукцыйна весці зносіны і ўзаемадзейнічаць з равеснікамі і дарослымі ў адукацыйнай, грамадска карыснай, вучэбна-даследчай, праектнай дзейнасці;
- гатоўнасці і здольнасці да самастойнай інфармацыйна-пазнавальнай дзейнасці, уключаючы ўменні арыентавацца ў розных крыніцах інфармацыі, крытычна ацэньваць і інтэрпрэтаваць інфармацыю, якую атрымліваюць з розных крыніц, уменне адрозніваць факты, аргументы, ацэначныя меркаванні, аддзяляць асноўную інфармацыю ад другаснай, перадаваць змест інфармацыі адэкватна пастаўленай мэце (спісла, поўна, выбарачна); уменне пераводзіць інфармацыю з адной знакавай сістэмы ў іншую (з тэксту ў табліцу, з тэксту ў схему і інш.);
- уменні выкарыстоўваць сродкі інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій у рашэнні кагнітыўных, камунікатыўных і арганізацыйных задач з захаваннем прававых і этычных норм, норм інфармацыйнай бяспекі;
- авалоданні рознымі відамі публічных выступленняў (выказванні, маналог, дыскусія) і прытрымліванні этычных норм і правіл вядзення дыялогу;

- авалоданні навываі пазнавальнай рэфлексіі як усведамлення вучэбных дзеянняў і мысліцельных працэсаў, іх вынікаў, меж свайго ведання і няведання, новых пазнавальных задач і сродкаў іх дасягнення.

Прадметныя вынікі асваення вучнямі Х класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» ўстанаўліваюцца на базавым і павышаным узроўнях.

Прадметныя вынікі асваення вучнямі Х класа зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» *на базавым узроўні* арыентаваны на забеспячэнне пераважна агульнаадукацыйнай і агульнакультурнай падрыхтоўкі.

Прадметнымі вынікамі вучняў Х класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, якія фарміруюцца пры засваенні зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» *на базавым узроўні*, з'яўляюцца:

- уяўленні аб грамадстве як цэласнай сістэме, якая развіваецца ў адзінстве і ўзаемадзеянні яго асноўных сфер і інстытутаў;
- уяўленні аб асноўных тэндэнцыях і магчымых перспектывах развіцця сучаснага грамадства;
- валоданне асноўнымі паняццямі навук, якія з'яўляюцца крыніцамі фарміравання зместу адукацыі па вучэбным прадмеце;
- умение тлумачыць вывучаныя сацыяльныя з'явы, іх прычыны, узаемасувязь;
- умение арыентавацца ў ключавых праблемах сучаснасці (экалагічных, эканамічных, нацыянальных і інш.);
- здольнасць і гатоўнасць прымяняць засвоеныя веды і ўменні для вырашэння пазнавальных і практычных праблем.

Плануемыя вынікі асваення вучнямі зместу адукацыі па вучэбным прадмеце з'яўляюцца крытэрыяльнай асновай для ацэнкі вынікаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў.

Варта мець на ўвазе, што асобасныя вынікі асваення зместу вучэбнай праграмы, звязаныя з асабовымі рысамі і светапоглядам вучняў, вызначаны як прагназуемыя і не падлягаюць пражкавай і выніковай праверцы.

Рэкамендуемыя формы і метады навучання і выхавання. Дасягненне пастаўленых мэт, паспяховае асваенне зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» прадугледжвае выкарыстанне разнастайных сродкаў і метадаў навучання.

У працэсе навучання грамадазнаўству ў Х класе рэкамендуецца выкарыстоўваць метады, якія дапамагаюць раскрыць і канкрэтызаваць вывучаемыя паняцці і палажэнні, звязваць вывучаемыя вучэбныя матэрыялы з асабістым сацыяльным вопытам, уласнымі назіраннямі вучняў, іх уяўленнямі, якія ўжо склаліся, аб сацыяльным жыцці і паводзінах людзей у грамадстве.

Актывізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў у працэсе вывучэння грамадазнаўства будзе садзейнічаць выкарыстанне такіх метадаў, як дыскусія, семінар, канферэнцыя, ролевая і дзелавая гульні, метады праектаў і інш. Асаблівай увагі патрабуе выкарыстанне ў адукацыйным працэсе камп’ютарных тэхналогій і праектных метадаў, пры гэтым важна разумець іх адукацыйныя магчымасці і ясна ўсведамляць межы іх прымянення, умець арганічна спалучаць гэтыя тэхналогіі з традыцыйнымі метадыкамі.

Эфектыўнаму асваенню вучнямі дзейнаснага кампанента зместу грамадазнаўчай адукацыі будзе садзейнічаць правядзенне ўрокаў-практыкумаў, на якіх ажыццяўляецца замацаванне тэарэтычных ведаў і развіццё ўменняў прымяняць іх пры рашэнні новых пазнавальных і практычных задач, праводзіць вучэбнае даследаванне, працаваць з рознымі крыніцамі інфармацыі, публічна прадстаўляць вынікі даследчай і творчай дзейнасці.

У працэсе правядзення вучэбных заняткаў мэтазгодна канкрэтызаваць тэарэтычны матэрыял і ілюстраваць яго прыкладамі з сацыяльнага, эканамічнага, палітычнага і духоўнага жыцця беларускага грамадства.

Важным з’яўляецца выкарыстанне шырокага кола крыніц сацыяльнай інфармацыі: акрамя вучэбнага дапаможніка па грамадазнаўстве, рэкамендуецца выкарыстоўваць матэрыялы электронных і друкаваных СМІ, навукова-папулярную і публіцыстычную літаратуру.

Пры вывучэнні вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» ў Х класе неабходна абав’язкова на ведаць вучняў па іншых прадметах: «Сусветная гісторыя», «Гісторыя Беларусі», «Геаграфія», «Беларуская літаратура», «Руская літаратура» і інш. Рэкамендуецца канкрэтызаваць вывучаемыя сацыяльныя аб’екты гістарычнымі фактамі, літаратурнымі вобразамі і г. д.

Вучэбна-метадычнае і матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу. Неабходнай умовай паспяховага вывучэння вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі выступае забеспячэнне адукацыйнага працэсу сродкамі навучання. У вучэбным кабінце грамадазнаўства мэтазгодна мець тэксты Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, найважнейшых міжнародных прававых дакументаў, заканадаўчых актаў Рэспублікі Беларусь; тэматычныя табліцы і іншыя сродкі нагляднасці.

У працэсе навучання грамадазнаўству ў X класе рэкамендуецца выкарыстоўваць увесь пералік кампанентаў вучэбна-метадычнага комплексу па вучэбным прадмеце, рэкамендаваных Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

У адукацыйным працэсе могуць выкарыстоўвацца таксама створаныя ў Нацыянальным інстытуце адукацыі электронныя адукацыйныя рэсурсы: даведчна-інфармацыйны, кантрольна-дыягнастычны і інтэрактыўны модулі электроннага вучэбна-метадычнага комплексу па вучэбным прадмеце «Грамадазнаўства» для X класа (гл. adu.by/Электронное обучение).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

СУЧАСНАЕ ГРАМАДСТВА

(35 гадзін, рэзервовы час — 2 гадзіны)

Уводзіны (1 гадзіна)

Асаблівасці пазнання грамадскага жыцця. Сферы грамадскага жыцця. Асноўныя інстытуты грамадства.

Р а з д з е л 1

Сацыяльная сфера грамадства (8 гадзін)

Сацыяльная структура грамадства. Паняцце сацыяльнай структуры. Сацыяльныя супольнасці і групы. Сацыяльныя статусы і сацыяльныя ролі.

Сацыяльная стратыфікацыя і мабільнасць. Паняцце стратыфікацыі. Крытэрыі сацыяльнай стратыфікацыі: даход, адукацыя, улада, прэстыж. Паняцце і віды сацыяльнай мабільнасці.

Сям'я ў сучасным грамадстве. Сям'я і шлюб. Функцыі сям'і. Сямейныя каштоўнасці і традыцыі. Сучасныя тэндэнцыі развіцця сям'і.

Дэмаграфічныя праблемы сучаснасці. Дэмаграфічны выбух, праблема старэння насельніцтва. Праблемы знешняй і ўнутранай міграцыі насельніцтва. Шляхі вырашэння дэмаграфічных праблем.

Нацыі і нацыянальныя адносіны. Паняцце нацыі. Развіццё нацый і нацыянальных адносін. Нацыянальная самасвядомасць. Міжнацыянальныя канфлікты і шляхі іх пераадолення.

Моладзь у сучасным грамадстве. Сацыяльныя характарыстыкі моладзі. Асаблівасці маладзёжнай культуры. Роля моладзі ў грамадстве.

Практыкум. Чалавек у сацыяльнай структуры грамадства.

Урок абагульнення. Асноўныя тэндэнцыі развіцця сацыяльнай сферы сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *нацыя, сям'я, сацыяльная група, сацыяльная мабільнасць, страта, сацыяльная структура, сацыяльны інстытут.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні н а в у ч а ц ц а:

- ◆ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: «нацыя», «сям'я», «сацыяльная група», «сацыяльная мабільнасць»;
- ◆ выкарыстоўваць тэрміны: «сацыяльная група», «сацыяльная структура», «страта» для характарыстыкі сацыяльнай структуры сучаснага грамадства;
- ◆ на аснове прыведзеных характарыстык распазнаваць асноўныя сацыяльныя супольнасці і групы;
- ◆ прыводзіць прыклады сацыяльных інстытутаў і тлумачыць іх ролю ў жыцці грамадства;

- ◆ вылучаць у мадэльных і рэальных сітуацыях сутнасныя характарыстыкі моладзі;
- ◆ прыводзіць прыклады сацыяльнай мабільнасці, тлумачыць ролю сацыяльнай мабільнасці ў сацыялізацыі сучаснага чалавека;
- ◆ тлумачыць на прыкладзе сваёй сям’і асноўныя функцыі гэтага сацыяльнага інстытута ў грамадстве;
- ◆ характарызаваць уласны сацыяльны статус і ўласныя сацыяльныя ролі;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач.

Р а з д з е л 2

Эканамічнае жыццё грамадства (8 гадзін)

Роля эканомікі ў жыцці грамадства. Эканамічныя патрэбнасці, даброты, рэсурсы. Паняцце эканомікі. Працэс грамадскага ўзнаўлення і яго фазы. Структура сучаснай эканомікі.

Эканамічная сістэма грамадства. Паняцце і тыпы эканамічных сістэм. Віды рынкаў. Канкурэнцыя і яе роля ў развіцці эканомікі.

Грошы. Сутнасць і віды грошай. Функцыі грошай. Інфляцыя.

Крэдытна-фінансавая сістэма. Банкі і крэдыт. Каштоўныя паперы. Віды ўкладаў. Планаванне асабістага бюджэту.

Уласнасць і даходы. Уласнасць і яе формы. Даход. Узровень і якасць жыцця. Пражытачны мінімум. Спажывецкі кошык.

Дзяржава і эканоміка. Эканамічныя функцыі дзяржавы. Дзяржаўны бюджэт. Асноўныя віды падаткаў.

Практыкум. Чалавек у сістэме эканамічных адносін.

Урок абагульнення. Асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: банк, дзяржаўны бюджэт, грошы, інфляцыя, канкурэнцыя, крэдыт, падаткі, вытворчасць, пражытачны

мінімум, спажывецкі кошык, рынак, рыначная эканоміка, уласнасць, каштоўныя паперы, эканоміка, эканамічная сістэма, даход.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні н а в у ч а ц ц а:

- ◆ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: «эканоміка», «грошы», «банк», «інфляцыя», «канкурэнцыя», «крэдыт», «вытворчасць», «рыначная эканоміка», «уласнасць», «тавар»;
- ◆ выкарыстоўваць тэрміны: «банк», «дзяржаўны бюджэт», «грошы», «даход», «інфляцыя», «канкурэнцыя», «крэдыт», «падаткі», «вытворчасць», «пражытачны мінімум», «спажывецкі кошык», «рынак», «рыначная эканоміка», «уласнасць», «каштоўныя паперы», «эканоміка», «эканамічная сістэма» для характарыстыкі эканамічнага жыцця сучаснага грамадства; эканомікі сям’і;
- ◆ распазнаваць на аснове прыведзеных характарыстык асноўныя эканамічныя сістэмы, эканамічныя з’явы і працэсы;
- ◆ аналізаваць нескладаныя статыстычныя даныя, якія адлюстроўваюць эканамічныя з’явы і працэсы;
- ◆ характарызаваць структуру эканомікі, працэс грамадскага ўзнаўлення і яго фазы на прыкладзе свайго населенага пункта;
- ◆ тлумачыць узаемасувязь паміж патрэбнасцямі, рэсурсамі і эканамічным выбарам, абапіраючыся на ўласны сацыяльны і эканамічны вопыт;
- ◆ канкрэтызаваць прыкладамі функцыі грошай, формы ўласнасці, віды рынкаў;
- ◆ характарызаваць тыповыя сацыяльныя ролі чалавека ў сістэме эканамічных адносін: наёмны работнік, работадавец, спажывец, вытворца, падаткаплацельшчык;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю аб эканамічным жыцці грамадства, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;

Р а з д з е л 3

Палітыка-прававая сфера жыцця грамадства (8 гадзін)

Палітычная сістэма грамадства. Палітыка і ўлада. Палітычная сістэма: паняцце, тыпы, функцыі. Носьбіты палітычнай улады ў грамадстве. Палітычная ідэалогія.

Дзяржава. Паняцце і асноўныя прыметы дзяржавы. Функцыі дзяржавы. Тыпы і формы дзяржавы.

Дэмакратычная дзяржава. Асноўныя прыметы дэмакратычнага ладу дзяржавы. Парламентарызм як форма прадстаўнічай дэмакратыі. Прававая дзяржава і грамадзянскае грамадства.

Прававыя асновы грамадства. Права і яго асноўныя функцыі. Права чалавека. Прававая культура асобы.

Палітычныя партыі і грамадскія аб'яднанні. Палітычныя партыі: іх функцыі і тыпы. Партыйная сістэма і яе віды. Грамадскія аб'яднанні.

Асоба і палітыка. Палітычны і прававы статус асобы ў сучаснай дзяржаве. Палітычнае лідарства. Палітычная культура асобы.

Практыкум. Чалавек у сістэме палітычных адносін.

Урок абагульнення. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *дзяржава, грамадзянскае грамадства, дэмакратыя, парламентарызм, палітыка, палітычная партыя, палітычная сістэма, права, прававая дзяржава, манархія, рэспубліка, унітарная дзяржава, федэрацыя, канфедэрацыя.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ

ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні н а в у ч а ц ц а:

- ♦ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: «дзяржава», «прававая дзяржава», «грамадзянскае грамадства», «права»;
- ♦ выкарыстоўваць тэрміны: «дзяржава», «грамадзянскае грамадства», «дэмакратыя», «парламентарызм», «палітыка», «палітычная партыя», «палітычная сістэма», «права», «прававая дзяржава», «рэспубліка», «унітарная дзяржава», «федэ-

рацыя» для характарыстыкі палітычнага жыцця сучаснага грамадства;

- ◆ называць асноўныя прыметы дзяржавы, дэмакратычнага ладу дзяржавы, канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ правільна вызначаць інстанцыю (дзяржаўны орган), у якую варта звярнуцца за вырашэннем той ці іншай сацыяльнай сітуацыі;
- ◆ распазнаваць па названых прыметах тыпы і формы дзяржавы, тыпы палітычных сістэм, віды партыйных сістэм;
- ◆ прыводзіць прыклады палітычных партый, грамадскіх аб'яднанняў;
- ◆ адрозніваць факты і меркаванні ў патоку палітычнай інфармацыі;
- ◆ адрозніваць прававую і маральную рэгуляцыю паводзін чалавека ў грамадстве;
- ◆ характарызаваць тыповыя сацыяльныя ролі чалавека ў сістэме палітычных адносін: грамадзянін, выбаршчык, дэпутат, член партыі;
- ◆ на падставе атрыманых ведаў аб прававых нормах выбіраць сярод прапанаваных мадэльных сітуацый і ажыццяўляць на практыцы мадэль правамерных сацыяльных паводзін, заснаваных на павазе да закона і правапарадку;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю аб палітычным жыцці грамадства, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач.

Р а з д з е л 4

Духоўнае жыццё грамадства (8 гадзін)

Мараль. Асноўныя паняцці маралі. Грамадскія функцыі маралі. Прынцыпы і нормы маралі.

Рэлігія. Структура і функцыі рэлігіі. Віды рэлігій. Верацярпімасць і свабода сумлення.

Мастацтва. Сутнасць і віды мастацтва. Уздзеянне мастацтва на духоўны свет чалавека. Сферы эстэтычнай дзейнасці.

Філасофія. Адметныя асаблівасці філасофскага светапогляду. Асноўныя праблемы філасофіі. Роля філасофіі ў духоўным жыцці грамадства і асобы.

Навука. Асаблівасці навуковага пазнання. Роля навукі ў жыцці грамадства. Навукова-тэхнічны прагрэс.

Адукацыя. Сутнасць адукацыі. Адукацыя як сацыяльны інстытут. Бесперапынная адукацыя. Сістэма адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Практыкум. Духоўны свет сучаснага чалавека.

Урок абагульнення. Асноўныя тэндэнцыі развіцця духоўнай сферы сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *верацярпімасць, мастацтва, навука, адукацыя, рэлігія, свабода сумлення, філасофія, мараль.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні н а в у ч а ц ц а :

- ◆ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: «рэлігія», «свабода сумлення», «мараль»;
- ◆ выкарыстоўваць тэрміны: «верацярпімасць», «мастацтва», «навука», «адукацыя», «рэлігія», «свабода сумлення», «філасофія» для характарыстыкі духоўнага жыцця сучаснага грамадства;
- ◆ называць і канкрэтызаваць прыкладамі функцыі маралі, рэлігіі;
- ◆ тлумачыць і канкрэтызаваць прыкладамі ролю навукі ў жыцці грамадства, ролю адукацыі ў жыцці чалавека і грамадства;
- ◆ разумець і тлумачыць неабходнасць бесперапыннай адукацыі ў сучасных умовах;
- ◆ ведаць асноўныя тыпы ўстаноў адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь; правільна вызначаць шляхі атрымання прафесійнай адукацыі з улікам уласных здольнасцей, прафесійных інтарэсаў і намераў;
- ◆ выкарыстоўваць засвоеныя веды аб прынцыпах і нормах маралі пры ацэнцы асабістых паводзін і ўчынкаў іншых людзей;

- ◆ на падставе засвоеных ведаў аб маральных прынцыпах і нормах выбіраць сярод прапанаваных мадэльных сітуацый і ажыццяўляць на практыцы мадэль сацыяльных паводзін, заснаваных на павазе норм маралі;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю аб духоўным жыцці грамадства, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Пры вывучэнні геаграфіі Беларусі ў вучняў фарміруецца геаграфічны вобраз сваёй краіны ва ўсёй яго разнастайнасці і цэласнасці. Змест напоўнены звесткамі пра геаграфічныя даследаванні краіны. Вывучаюцца прыродныя ўмовы і рэсурсы, асаблівасці структуры гаспадаркі, дынамікі і ўмоў жыцця насельніцтва, экалагічныя і сацыяльна-эканамічныя праблемы, прыродна-гаспадарчы патэнцыял і эканамічныя сувязі розных рэгіёнаў рэспублікі і краіны ў цэлым.

Галоўная мэта — фарміраванне ў вучняў сістэмных ведаў аб месцы Беларусі ў сусветнай супольнасці, прыродных асаблівасцях, прыродна-рэсурсным, сацыяльна-дэмаграфічным і вытворчым патэнцыяле краіны, асновах яе далейшага ўстойлівага развіцця.

Асноўныя задачы — фарміраванне ў вучняў з дапамогай геаграфічных ведаў:

- разумення асаблівасцей геаграфічнага і палітыка-геаграфічнага становішча тэрыторыі Беларусі;
- разумення ролі Беларусі як суб'екта сусветнай геаграфічнай прасторы;
- уяўлення аб тэрытарыяльнай арганізацыі нацыянальнай эканомікі краіны;
- разумення геаграфічных аспектаў сучасных сацыяльна-эканамічных праблем Рэспублікі Беларусь;
- уяўленняў аб асаблівасцях практыкі прыродакарыстання, працэсу нарастання экалагічных праблем у межах асобнай дзяржавы;
- практычных уменняў і навыкаў самастойнай працы, якія спрыяюць адаптацыі і сацыяльна-адказным паводзінам у грамадстве;
- грамадзянскасці і патрыятызму, павагі да культуры і гісторыі сваёй краіны і народаў, якія насяляюць яе.

Вучэбнай праграмай прадугледжваецца правядзенне практычных работ. Асобныя практычныя работы праводзяцца на вучэбных занятках падагульняльнага паўтарэння. Выніковыя практычныя работы пазначаны зорачкай. У праграме прадугледжаны рэзерв часу. Вылучаны патрабаванні да вынікаў навучання з улікам іх змястоўнай вобласці і ўзроставых фізіялагічных асаблівасцей вучняў. Геаграфічная наменклатура пералічваецца ў патрабаваннях пры вывучэнні новага матэрыялу.

Базавы ўзровень вывучэння географіі прадугледжвае засваенне вучнямі абавязковага зместу, вызначанага дадзенай праграмай у адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарту па вучэбным прадмеце «Географія» да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Базавы ўзровень забяспечвае развіццё асобы вучня сродкамі географіі, спрыяе фарміраванню географічнага светапогляду, каштоўнаснасавых устаноў, падрыхтаванасці і здольнасці да самаразвіцця, прафесійнаму самавызначэнню.

У праграме вызначаны асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў. Асноўная частка вучэбнай праграмы складаецца з трох кампанентаў: ведавага (уяўленні і веды), практычнага (уменні) і апэратыўнага (вопыт дзейнасці).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(70 гадзін)

Уводзіны (1 гадзіна)

Месца географіі Беларусі ў развіцці географічных ведаў аб Зямлі. Цэнтральнае становішча Беларусі ў Еўропе.

Т э м а 1. Географічнае становішча і даследаванні Беларусі (5 гадзін)

Велічыня, канфігурацыя тэрыторыі. Ацэнка фізіка-, эканоміка- і палітыка-геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь. Дзяржаўныя межы.

Фарміраванне тэрыторыі Беларусі. Гісторыя адміністрацыйнага дзялення. Сучаснае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне.

Асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі. Геаграфічныя даследаванні на дарэвалюцыйным этапе (да 1918 г.). Картаграфічнае адлюстраванне тэрыторыі. Пачатак сістэматычных назіранняў. Экспедыцыйнае вывучэнне Беларусі. Апісанне асобных рэгіёнаў у працах А. Кіркора і інш.

Развіццё геаграфічных даследаванняў на даваенным этапе (1919—1941 гг.). Працы А. Смоліча і іх значэнне для развіцця геаграфіі. Найважнейшыя напрамкі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе. Роля геаграфіі ў вырашэнні сучасных гаспадарчых задач.

Геаграфічныя назвы Беларусі. Тапонімы. Групоўка назваў рэк і азёр, населеных пунктаў і іншых геаграфічных аб'ектаў.

Практычныя работы

1. Ацэнка геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь.

Асноўныя паняцці: *фізіка-геаграфічнае, палітыка-геаграфічнае, эканоміка-геаграфічнае становішча, глыбіня тэрыторыі, геаграфічны цэнтр.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням н е а б х о д н а:

ведаць: асаблівасці геаграфічнага становішча Беларусі; плошчу, працягласць тэрыторыі Беларусі з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход; асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі, найважнейшыя напрамкі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе, імёны вучоных — даследчыкаў краіны;

умець:

паказваць краіны, з якімі мяжуе Беларусь; вобласці і адміністрацыйныя раёны Беларусі; раёны экспедыцыйных даследаванняў;

характарызаваць асаблівасці дзяржаўных межаў з суседнімі краінамі; уклад у геаграфічныя даследаванні вядучых вучоных Беларусі;

валодаць уменнем:

тлумачыць і ацэньваць значэнне і магчымасці выкарыстання геаграфічнага становішча Беларусі для сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Т э м а 2. Прыродныя ўмовы і рэсурсы Беларусі
(17 гадзін)

Геалагічная будова. Размяшчэнне тэрыторыі Беларусі на Усходне-Еўрапейскай платформе. Геахраналагічная шкала. Фарміраванне крышталічнага падмурка. Буйнейшыя тэктанічныя структуры.

Асаблівасці фарміравання платформеннага чахла. Адклады верхняга пратэразою, палеазою, мезазою і кайназою.

Фарміраванне тэрыторыі ў чацвярцічным перыядзе. Мацерыковыя зледзяненні і міжледавікоўі. Асноўныя генетычныя тыпы чацвярцічных адкладаў. Марэнныя і водна-ледавіковыя адклады, сучасныя алювіяльныя і балотныя адклады. Азёрна-ледавіковыя, азёрна-алювіяльныя адклады.

Карысныя выкапні. Агульная ацэнка мінеральных рэсурсаў. Гаручыя карысныя выкапні. Металічныя карысныя выкапні. Горна-хімічная сыравіна і сыравіна для будаўнічых матэрыялаў. Вадкія карысныя выкапні. Падземныя воды.

Рэльеф. Будова паверхні. Фактары фарміравання рэльефу. Генетычныя тыпы рэльефу. Асноўныя ўзвышшы, раўніны і нізіны, іх размяшчэнне, умовы ўтварэння і характарыстыка. Уплыў дзейнасці чалавека на змяненне рэльефу. Гаспадарчае значэнне рэльефу.

Клімат і кліматычныя рэсурсы. Агульныя рысы клімату Беларусі. Характарыстыка асноўных кліматычных элементаў. Сонечная радыяцыя. Паветраныя масы і атмасферная цыркуляцыя. Цеплавы рэжым. Вільготнасць паветра, воблачнасць і ападкаі.

Поры года і іх асаблівасці. Кліматычныя рэсурсы. Сучасныя змяненні клімату.

Паверхневыя і падземныя воды. Рачная сетка. Басейны галоўных рэк. Сцёк, гідралагічны рэжым рэк, тып жыўлення. Гідралагічная характарыстыка буйнейшых рэк, іх гаспадарчае значэнне. Каналы.

Азёры і вадасховішчы, іх размяшчэнне. Тыпы азёрных катлавін па паходжанні. Балоты і іх тыпы. Ацэнка водных рэсурсаў.

Глебы. Фактары і працэсы глебаўтварэння. Асноўныя тыпы глеб, іх уласцівасці і распаўсюджанне. Антрапагенныя глебы.

Зямельныя рэсурсы, іх структура і выкарыстанне. Меліярацыя глеб. Ацэнка зямельных рэсурсаў.

Расліннасць. Фарміраванне расліннага покрыва. Сучасны склад флоры. Асноўныя тыпы расліннасці. Занальная і азанальная расліннасць.

Лясная расліннасць. Характарыстыка тыпаў лесу. Размяшчэнне і відавы склад лясоў. Лясістасць тэрыторыі і яе змяненне.

Луговая расліннасць. Поймавыя і пазапоймавыя лугі, іх размяшчэнне і гаспадарчае значэнне. Балотная расліннасць. Хмызняковая расліннасць. Расліннасць вадаёмаў. Гаспадарчае выкарыстанне і ахова расліннага свету.

Жывёльны свет. Фарміраванне і сучасны склад фаўны. Асноўныя фаўністычныя комплексы. Жывёльны свет лясоў, палёў і лугоў, балот, вадаёмаў і іх узбярэжжаў, паселішчаў чалавека. Гаспадарчае выкарыстанне жывёльнага свету.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Практычныя работы

2. Устанаўленне ўзаемасувязі паміж геалагічнай будовай, карыснымі выкапнямі і рэльефам.

3. Пабудова гіпсаметрычнага профілю.

4*. Пабудова кліматычных дыяграм, графікаў, ружы вятроў для бліжэйшай да вашага населенага пункта метэаралагічнай станцыі і іх аналіз.

Асноўныя паняцці: антэкліза, сінекліза, прагін, упадзіна, геахраналагічная шкала, міжледавікоўе, генетычны тып рэльефу, марэна, праяма, рассяяная і сумарная сонечная радыяцыя, вегетацыйны перыяд, агракліматычныя рэсурсы, гушчыня рачной сеткі, сажалка, мацярынская парода, працэс эрозіі, сельскагаспадарчае ўгоддзе, тып расліннасці, інтрадуцыраваная расліна, лясістасць, поймавыя і пазапоймавыя луг, сухадольны луг, верхавое, нізіннае і пераходнае балота, расліннае згуртаванне.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням не а б х о д н а:

ведаць: асаблівасці тэктанічнай і геалагічнай будовы Беларусі; генетычныя тыпы чацвярцічных адкладаў і рэльефу; агульныя рысы клімату; тыпы жыўлення рэк; тыпы азёрных катлавін і азёр; асноўныя фактары і працэсы глебаўтварэння, тыпы глеб; асноўныя тыпы расліннасці і асаблівасці іх размяшчэння на тэрыторыі Беларусі;

умець:

паказваць:

- ◆ тэктанічныя структуры: Руская пліта, Валына-Азоўская пліта, Украінскі шчыт, Беларуская антэкліза, Варонежская антэкліза, Аршанская ўпадзіна, Брэсцкая ўпадзіна, Прыпяцкі прагін, Латвійская седлавіна, Жлобінская седлавіна, Брагінска-Лоеўская седлавіна, Палеская седлавіна, Мікашэвіцка-Жыткавіцкі выступ;
- ◆ радовішчы карысных выкапняў: нафты — Рэчыцкае, Асташкавіцкае; бурага вугалю — Жыткавіцкае, Брынёўскае; жалезных руд — Акалоўскае; Навасёлкаўскае; калійных солей — Старобінскае, Петрыкаўскае; каменнай солі — Мазырскае, Давыдаўскае, Старобінскае; даламітаў — Руба; мелу і мергелю — Камунарскае, Каменка, Калядзічы; глін — Гайдуюка, Фаніпальскае, Лукомль-1; будаўнічага каменю — Мікашэвіцкае, Глушкавіцкае;
- ◆ элементы рэльефу: Беларуская, Браслаўскія, Мазырская, Свянцянскія, Капыльская грады; Аршанскае, Ашмянскае, Ваўкавыскае, Віцебскае, Гарадоцкае, Гродзенскае, Мінскае, Навагрудскае ўзвышшы; Аршанска-Магілёўская, Лідская, Прыбугская, Цэнтральнабярэзінская, Нарачана-Вілейская раўніны, Загароддзе; Нёманская, Палеская, Полацкая, Прыдняпроўская нізіны;
- ◆ рэкі: Дняпро, Бярэзіна, Заходняя Дзвіна, Заходні Буг, Нёман, Прыпяць, Сож, Вілія, Пціч, Шчара, Ясельда, Ловаць, Мухавец, Свіслач, Друць, Дзісна;
- ◆ азёры: Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Лукомскае, Дрывяты, Доўгае;

- ◆ вадасховішчы: Вілейскае, Заслаўскае, Любанскае, Асіповіцкае, Чыгірынскае, Салігорскае, Чырвонаслабодскае, Лактышы;
- ◆ каналы: Дняпроўска-Бугскі, Агінскі, Аўгустоўскі;
- ◆ Вілейска-Мінскую водную сістэму;

характарызаваць асаблівасці фарміравання крышталічнага падмурка і платформеннага чахла; генетычныя тыпы рэльефу; размеркаванне кліматычных паказчыкаў і асаблівасці сезонаў года; асаблівасці размеркавання і выкарыстання паверхневых і падземных вод; уласцівасці асноўных тыпаў глеб, структуру зямельных рэсурсаў; сучасны склад флоры і фаўны, размяшчэнне і гаспадарчае значэнне асноўных тыпаў расліннасці;

***валодаць* уменнем:**

тлумачыць залежнасць фарміравання платформеннага чахла ад тэктанічнай будовы; сувязь карысных выкапняў з геалагічнай і тэктанічнай будовай; змяненне асноўных кліматычных элементаў у залежнасці ад геаграфічных фактараў; залежнасць гідралагічных паказчыкаў ад клімату і рэльефу;

вызначаць забяспечанасць тэрыторыі прыроднымі рэсурсамі: мінеральнымі, агракліматычнымі, воднымі, зямельнымі, біялагічнымі;

разлічваць каэфіцыент увільгатнення, гадавую амплітуду тэмператур, ухіл ракі, адносныя вышыні;

будаваць графікі ходу асноўных кліматычных паказчыкаў, ружу вятроў.

Т э м а 3. Геаграфічныя ландшафты. Экалагічныя праблемы (5 гадзін)

Геаграфічныя ландшафты. Узаемасувязі прыродных кампанентаў і фарміраванне прыродных комплексаў. Распаўсюджанне асноўных прыродных ландшафтаў. Асноўныя роды ландшафтаў Беларусі і іх характарыстыка. Антрапагенныя ландшафты: сельскагаспадарчыя, лесагаспадарчыя, водагаспадарчыя, горнапрамысловыя, рэкрэацыйныя.

Асваенне тэрыторыі і яго віды: прамысловае, сельскагаспадарчае, транспартнае, рэкрэацыйнае. Ёмістасць тэрыторыі. Прыродна-рэсурсны патэнцыял.

Ахова прыроды. Экалагічныя праблемы выкарыстання прыродных рэсурсаў. Сетка асноўных прыродаахоўных тэрыторый. Запаведнікі, прыродныя нацыянальныя паркі, заказнікі і помнікі прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Чырвоная кніга Беларусі.

Рэкрэацыйныя рэсурсы і іх ацэнка. Зоны адпачынку і курорты. Турысцкія комплексы і маршруты. Перспектывы выкарыстання рэкрэацыйных рэсурсаў.

Антрапагеннае ўздзеянне на навакольнае асяроддзе. Асноўныя экалагічныя праблемы Беларусі. Забруджанне тэрыторыі радыёнуклідамі ў выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Праблемы Палесся, Салігорскага горнапрамысловага раёна. Лакальныя праблемы забруджвання атмасфернага паветра, паверхневых і падземных вод, глеб у выніку гаспадарчай дзейнасці. Дэградацыя глеб. Назапашванне адходаў.

Практычныя работы

5*. Параўнальная характарыстыка асабліва ахоўных прыродных тэрыторый Беларусі (на прыкладзе 2—3).

Асноўныя паняцці: помнік прыроды, Чырвоная кніга, зона адпачынку, турысцкі комплекс, тып, падтып, род ландшафту, антрапагенны ландшафт, эканамічна актыўная тэрыторыя, ёмістасць тэрыторыі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням н е а б х о д н а:

ведаць: тыпы прыродаахоўных тэрыторый і аб'ектаў; асноўныя геаэкалагічныя праблемы; тыпы і роды ландшафтаў, віды асваення тэрыторыі, рэкрэацыйныя аб'екты тэрыторыі;

умець:

паказваць:

- ♦ запаведнікі: Бярэзінскі біясферны, Палескі радыяцыйна-экалагічны;
- ♦ нацыянальныя паркі: Белавежская пушча, Браслаўскія азёры, Нарачанскі, Прыпяцкі;
- ♦ заказнікі: Асвейскі, Ельня, Казьянскі, Налібоцкі, Выгана-шчанскае, Свіцязянскі;

характарызаваць асноўныя экалагічныя праблемы; асабліва ахоўныя прыродныя тэрыторыі;

валодаць уменнем:

тлумачыць сутнасць геаэкалагічных праблем і перспектывы пашырэння сеткі прыродаахоўных аб'ектаў; узаемасувязі прыродных кампанентаў.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 4. Прыроднае раяніраванне Беларусі (4 гадзіны)

Сутнасць прыроднага раяніравання і яго віды: геамарфалагічнае, агракліматычнае, гідралагічнае, геабатанічнае, глебава-геаграфічнае. Фізіка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі. Правінцыі, акругі, фізіка-геаграфічныя раёны.

Беларуская Паазерская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Уплыў апошняга ледавіка на фарміраванне прыродных комплексаў правінцыі. Азёрнасць тэрыторыі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Заходне-Беларуская правінцыя. Усходне-Беларуская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Асаблівасці клімату, глеб і расліннасці. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Перадпалеская правінцыя. Палеская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Характар паверхні. Прыродаахоўныя тэрыторыі. Экалагічныя праблемы.

Практычныя работы

6*. Фізіка-геаграфічная характарыстыка прыроды сваёй мясцовасці на падставе краязнаўчых матэрыялаў і іншых крыніц.

Асноўныя паняцці: прыроднае раяніраванне, фізіка-геаграфічнае раяніраванне, правінцыя, акруга, фізіка-геаграфічны раён.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням **н е а б х о д н а:**

ведаць: віды прыроднага раяніравання і асноўныя адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання;

умець:

паказваць правінцыі: Беларуская Паазерская, Заходне-Беларуская, Усходне-Беларуская, Перадпалеская, Палеская;

характарызаваць асаблівасці прыроды фізіка-геаграфічных правінцый і акруг па плане, карыстаючыся картаграфічным матэрыялам, тэкстам вучэбнага дапаможніка і дадатковым матэрыялам;

валодаць уменнем:

тлумачыць сутнасць прыроднага раяніравання;

вызначаць крытэрыі, пакладзеныя ў аснову выдзялення фізіка-геаграфічных адзінак рознага рангу.

Т э м а 5. Насельніцтва (5 гадзін)

Дынаміка колькасці насельніцтва і яго ўзростава-палавая структура.

Натуральны рух насельніцтва. Міграцыі. Асаблівасці этнічнага і рэлігійнага складу насельніцтва.

Працоўныя рэсурсы і іх ацэнка. Занятасць насельніцтва. Праблемы занятасці працоўных рэсурсаў.

Размяшчэнне насельніцтва па тэрыторыі краіны. Шчыльнасць насельніцтва. Тыпы паселішчаў: гарадскія і вясковыя. Урбанізацыя і роля гарадоў у сістэме рассялення. Геаграфічныя асаблівасці гарадскога рассялення краіны. Функцыянальныя тыпы гарадскіх паселішчаў. Гарады-спадарожнікі.

Сельскае рассяленне. Сучасныя катэгорыі сельскіх паселішчаў і іх трансфармацыя. Уплыў аварыі на Чарнобыльскай АЭС на размяшчэнне насельніцтва.

Практычныя работы

7. Пабудова дыяграмы (піраміды) узростава-палавой структуры насельніцтва Беларусі і яе аналіз.

Асноўныя паняцці: эканамічна актыўнае насельніцтва, узровень беспрацоўя, горад-спадарожнік, аграгарадок.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ

ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: асноўныя элементы матэрыяльнай і духоўнай культуры;

умець:

паказваць Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Віцебск, Наваполацк, Полацк, Оршу, Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыцу, Светлагорск, Гродна, Ліду, Слонім, Магілёў, Бабруйск, Мінск, Барысаў, Салігорск, Жодзіна, Маладзечна, Слуцк;

характарызаваць асаблівасці размяшчэння насельніцтва, натуральнага і механічнага руху, узростава-палавую структуру, тыпы рассялення;

валодаць уменнем:

разлічваць па статыстычных даных сярэдняю шчыльнасць насельніцтва;

вызначаць праблемы малых і сярэдніх гарадоў, перспектывы развіцця буйных гарадоў;

прагназаваць асноўныя напрамкі дэмаграфічнага развіцця краіны.

Т э м а 6. Агульная характарыстыка гаспадаркі (2 гадзіны)

Фактары размяшчэння вытворчасці (тэрыторыя, прыродна-рэсурсны патэнцыял, эканоміка-геаграфічнае становішча, насельніцтва і працоўныя рэсурсы, транспартная дзейнасць, складзіраванне, інфармацыя і сувязь, навуковая і тэхнічная дзейнасць, экалагічныя ўмовы, дзяржаўная палітыка). Сучасная структура гаспадаркі. Сфера вытворчасці. Структура прамысловасці. Сфера паслуг. Спецыялізацыя гаспадаркі Беларусі.

Тэрытарыяльная структура гаспадаркі. Від эканамічнай дзейнасці. Структура гаспадаркі па відах эканамічнай дзейнасці. Адміністрацыйныя вобласці і г. Мінск як буйнейшыя тэрытарыяльныя часткі гаспадаркі Беларусі (эканамічныя раёны).

Асноўныя паняцці: структура гаспадаркі, від эканамічнай дзейнасці, рыначная эканоміка, спецыялізацыя, эканамічны раён.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням **н е а б х о д н а:**

ведаць: асноўныя фактары і ўмовы размяшчэння вытворчасці, разнастайныя формы ўласнасці;

умець:

характарызаваць асноўныя праблемы і напрамкі развіцця гаспадаркі;

валодаць уменнем:

будаваць дыяграму структуры гаспадаркі і аналізаваць яе;

разлічваць асноўныя эканамічныя паказчыкі;

тлумачыць узровень сучаснага сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Т э м а 7. Геаграфія сферы вытворчасці (13 гадзін)

Прамысловасць. Горназдабываючая прамысловасць, яе склад, роля ў структуры гаспадаркі і паказчыкі развіцця. Здабыча нафты, спадарожнага газу, торфу. Геаграфія здабычы карысных выкапняў для хімічнай прамысловасці і вытворчасці мінеральных угнаенняў. Здабыча і вытворчасць солі. Здабыча карысных выкапняў для вытворчасці будаўнічых матэрыялаў і будаўніцтва.

Вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі. Фактары размяшчэння, умовы развіцця і геаграфія вытворчасці і размеркавання электраэнергіі. Цеплавя і гідраўлічныя электрастанцыі. Лініі электраперадачы. Нетрадыцыйныя і альтэрнатыўныя крыніцы электраэнергіі, праблемы і перспектывы іх выкарыстання ў беларускай энергетыцы. Развіццё атамнай электраэнергетыкі. **Размеркаванне газападобнага паліва.** Буйнейшыя газаправоды Беларусі.

Апрацоўчая прамысловасць, яе склад, асаблівасці развіцця і размяшчэння. Фактары размяшчэння і сыравінная база металургічнай вытворчасці і вытворчасці гатовых металічных вырабаў. Геаграфія прадпрыемстваў металургічнай вытворчасці і вытворчасці металічных вырабаў.

Вытворчасць транспартных сродкаў (аўтамабіляў і аўтамабільнай тэхнікі, судаў, чыгуначнага рухомага саставу, авіяцыйнай тэхнікі, матацыклаў і веласіпедаў). Фактары і ўмовы размяшчэння і геаграфія прадпрыемстваў. Вытворчасць машын і абсталявання для сельскай і лясной гаспадаркі. Фактары і ўмовы размяшчэння, геаграфія вытворчасці. Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання.

Фактары размяшчэння вытворчасці нафтапрадуктаў. Цэнтры нафтаперапрацоўкі. Хімічная вытворчасць, яе склад, сыравінная база, фактары размяшчэння. Характарыстыка развіцця і размяшчэння вытворчасці мінеральных угнаенняў, штучных і сінтэтычных валокнаў, пластмас, сінтэтычнага каўчуку, фарбаў і лакаў, мыла і сродкаў для мыцця, чысткі і паліроўкі, парфумерных і касметычных сродкаў. Геаграфія вытворчасці фармацэўтычнай прадукцыі. Фактары і ўмовы размяшчэння, геаграфія вытворчасці гумовых і пластмасавых вырабаў.

Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці шкла і вырабаў са шкла, керамічных вырабаў, цэменту, вапны і гіпсу, вырабаў з бетону. **Будаўніцтва.** Геаграфія прамысловага і грамадзянскага будаўніцтва. Буйнейшыя новабудоўлі Беларусі.

Апрацоўка драўніны і вытворчасць прадукцыі з дрэва. Буйнейшыя цэнтры дрэваапрацоўкі і вытворчасці фанеры, пліт, драўляных будаўнічых канструкцый і сталярных вырабаў. Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці мэблі. Фактары размяшчэння і асноўныя цэнтры цэлюлозна-папяровай вытворчасці і выдавецкай дзейнасці.

Тэкстыльная і швейная вытворчасць. Структура, сыравінная база. Геаграфія вытворчасці тканіны, адзення, трыкатажных і панчошна-шкарпэтакных вырабаў. Сыравінная база і фактары размяшчэння вытворчасці скуры, вырабаў са скуры і абутку. Буйнейшыя цэнтры скураной і абутковай вытворчасці.

Вытворчасць харчовых прадуктаў. Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці мяса і мясапрадуктаў, малочных прадуктаў, рыбы і рыбных прадуктаў, расліннага алею і тлушчаў, прадуктаў мукамольна-крупяной прамысловасці, цукру.

Сельская гаспадарка, паляванне і лясная гаспадарка. Роля сельскай гаспадаркі ў эканоміцы краіны. Структура і размяшчэнне зямельных угоддзяў. Геаграфія раслінаводства (збожжавай гаспадаркі, бульбаводства, агародніцтва, садоўніцтва, вырошчвання тэхнічных культур).

Геаграфія жывёлагадоўлі (буйной рагатай жывёлы, свінагадоўлі, авечкагадоўлі, конегадоўлі, птушкагадоўлі, зверагадоўлі, пчалярства). **Рыбалоўства і рыбаводства.** Буйнейшыя рыбныя гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі.

Структура і роля лясной гаспадаркі ў эканоміцы краіны (лесаводства і лесанарыхтоўкі, збор дзікарослых грыбоў, ягад і лекавых траў). Геаграфія лесанарыхтовак. Паляванне і развядзенне дзічыны. Геаграфія буйнейшых паляўнічых угоддзяў краіны.

Практычныя работы

8. Пабудова картасхемы «Фактары размяшчэння і географія прамысловай вытворчасці» і яе аналіз (на выбар па аднаму з відаў эканамічнай дзейнасці).

9. Нанясенне на контурную карту раёнаў вырошчвання лёну і цукровых буракоў і аналіз размяшчэння вытворчасці льнава-лакна і цукру.

Асноўныя паняцці: *горназдабываючая прамысловасць, апрацоўчая прамысловасць, паліўна-энергетычны баланс, малатанажная хімія, структура зямельных угоддзяў.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням н е а б х о д н а:

ведаць: фактары размяшчэння відаў эканамічнай дзейнасці сферы вытворчасці;

умець:

паказваць на карце буйнейшыя прамысловыя цэнтры;
характарызаваць размяшчэнне вытворчасці на тэрыторыі краіны;

валадаць уменнем:

тлумачыць прычыны ўзнікнення праблем развіцця і размяшчэння прадпрыемстваў сферы вытворчасці;

прагназаваць змены ў размяшчэнні прадпрыемстваў сферы вытворчасці.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 8. Геаграфія сферы паслуг (2 гадзіны)

Структура сферы паслуг, яе роля ў эканоміцы. Узровень развіцця сферы паслуг як індыкатар эканамічнага развіцця краіны.

Асаблівасці развіцця і фактары размяшчэння асобных відаў эканамічнай дзейнасці, якія складаюць сферу паслуг: транспарту і сувязі, фінансавай дзейнасці, гандлю, адукацыі, аховы здароўя, турызму.

Асноўныя паняцці: транспартная сетка, транспартны вузел, прадуктаправод, сувязь, фінансавая дзейнасць, гандаль, адукацыя, ахова здароўя.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням **н е а б х о д н а:**

умець:

паказваць на карце гарады, якія з'яўляюцца буйнейшымі транспартнымі вузламі, фінансавымі цэнтрамі, а таксама гарады, у якіх знаходзяцца ўстановы вышэйшай адукацыі (універсітэты, акадэміі, інстытуты);

характарызаваць работу асобных відаў эканамічнай дзейнасці сферы паслуг;

валадаць уменнем:

вызначаць паказчыкі і асаблівасці развіцця і размяшчэння важнейшых відаў эканамічнай дзейнасці сферы паслуг;

тлумачыць прычыны тэрытарыяльных адрозненняў ва ўзроўні развіцця сферы паслуг.

Т э м а 9. Беларусь у сусветнай супольнасці (3 гадзіны)

Беларусь на палітычнай і эканамічнай карце свету. Удзел Беларусі ў міжнародных палітычных, эканамічных арганізацыях і інтэграцыйных аб'яднаннях.

Месца краіны ў міжнародным падзеле працы. Геаграфія знешняга гандлю.

Замежныя інвестыцыі і іх роля ў развіцці краіны. Свабодныя эканамічныя зоны, сумесныя і замежныя прадпрыемствы на тэрыторыі Беларусі.

Практычныя работы

10. Нанясенне на контурную карту: а) свабодных эканамічных зон; б) транс'еўрапейскіх транспартных камунікацый (чыгункі, шаша, нафта- і газаправоды, лініі электраперадачы).

Асноўныя паняцці: адзіная эканамічная прастора (АЭП), інвестыцыя, міжнародны падзел працы, свабодная эканамічная зона, сумеснае прадпрыемства.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням не а б х о д н а:

ведаць: найважнейшыя міжнародныя арганізацыі, у рабоце якіх удзельнічае Беларусь;

умець:

паказваць свабодныя эканамічныя зоны Беларусі: «Мінск», «Гомель-Ратон», «Віцебск», «Магілёў», «Гродна-Інвест», «Брэст»; краіны СНД;

характарызаваць магчымыя перспектывы беларуска-расійскіх гаспадарчых праграм;

валодаць уменнем:

вызначаць галоўныя напрамкі знешняга гандлю.

Т э м а 10. Вобласці і горад Мінск (7 гадзін)

Брэсцкая вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Асвоенасць тэрыторыі. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Лунінец.

Віцебская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго рассяленне. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Рэкрэацыйны патэнцыял вобласці. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Віцебск, Орша, Наваполацк, Полацк, Паставы.

Гомельская вобласць. Размяшчэнне тэрыторыі ў межах Палескай нізіны і асаблівасці прыроды. Мінеральныя і лясныя рэсурсы вобласці. Насельніцтва і асаблівасці рассялення. Экалагічныя праблемы ў сувязі з аварыяй на Чарнобыльскай АЭС, меліярацыйнай зямель і здабычай карысных выкапняў. Структура

прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыца, Светлагорск, Калінкавічы, Рагачоў.

Гродзенская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Развіццё атамнай энергетыкі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гродна, Ліда, Слонім, Ваўкавыск, Смагонь, Навагрудак.

Магілёўская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Асаблівасці прыродных умоў. Насельніцтва. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Магілёў, Бабруйск, Асіповічы, Крычаў, Быхаў, Горкі.

Мінская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і асаблівасці яго рассялення. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Барысаў, Салігорск, Маладзечна, Слуцк, Жодзіна, Вілейка.

Мінск — сталіца Беларусі. Геаграфічнае становішча. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя прадпрыемствы. Фарміраванне і праблемы развіцця Мінскай агламерацыі.

Характарыстыка свайго раёна, горада. Асаблівасці геаграфічнага становішча. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і асвоенасць тэрыторыі. Гаспадарка раёна (горада). Славутасці населеных пунктаў ці мясцовасцей.

Практычныя работы

11*. Характарыстыка свайго адміністрацыйнага раёна (населенага пункта) (выконваецца на ўроку вывучэння сваёй вобласці).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: адметныя асаблівасці кожнай вобласці;

умець:

паказваць галоўныя геаграфічныя аб'екты вобласці;

характарызаваць вобласці па асноўнай схеме, свой раён (горад) згодна з планам;

валодаць уменнем:

вызначаць спецыялізацыю гаспадаркі;

рабіць апісанне адметных і ўнікальных аб'ектаў;

прагназаваць сацыяльна-эканамічнае развіццё вобласці.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзервовы час (2 гадзіны)

ЛІТАРАТУРА

Для настаўніка

Адзінцоў, С. Займальная геаграфія Беларусі / С. Адзінцоў, С. Сідор. — Мінск : Народная асвета, 1995.

Аношко, В. С. Самостоятельные и практические работы по общей географии / В. С. Аношко, Я. Н. Яцкевич. — Мінск, 2004.

Белая, В. Л. Общая география в 11 классе : учеб.-метод. пособие для учителей общеобразоват. учреждений / В. Л. Белая [и др.]. — Мінск : Издательский центр БГУ, 2010.

Берлянт, А. М. Картография / А. М. Берлянт. — М. : Аспект Пресс, 2001.

Блакiтны скарб Беларусi. Энциклапедыя. — Мінск : Беларуская энциклапедыя, 2007.

Галай, И. П. Пособие по географии для поступающих в вузы / И. П. Галай, Е. Н. Мешечко, С. И. Сидор. — Мінск : Вышэйшая школа, 1988.

Географический энциклопедический словарь. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2003.

География в диаграммах. Оксфордские учебные пособия. — М. : Астрель, 2004.

География материков и стран в 8 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / Е. А. Зыль [и др.]. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2011.

География : большой справочник для школьников и поступающих в вузы / И. И. Баринава [и др.] ; 3-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2000.

География : пособие для поступающих в вузы / В. П. Максаковский [и др.]. — М. : Дрофа, 2003.

Голубчиков, Ю. Н. География человека / Ю. Н. Голубчиков. — М., 2003.

Жекулин, В. С. Введение в географию / В. С. Жекулин. — М., 1989.

Завьялова, Е. Б. Экономическая география в схемах и таблицах : учеб. пособие / Е. Б. Завьялова, Н. В. Радищев. — М., 2005.

Зыль, Е. А. География материков и стран. 8-й класс : пособие для учителей / Е. А. Зыль, Г. Я. Рылюк. — Минск : Народная асвета, 2002.

Козьева, И. А. Экономическая география и регионалистика / И. А. Козьева, Э. Н. Кузьбожев. — М., 2005.

Коринская, В. А. География материков и океанов, 7 класс : метод. пособие / В. А. Коринская, И. В. Душина, В. А. Щенев. — М. : ДРОФА, 2002.

Кузнецов, А. П. География населения и хозяйство мира, 10 / А. П. Кузнецов. — М., 1997.

Лопух, П. С. Гідраграфія Беларусі : вучэб. дапам. для студ. / П. С. Лопух. — Мінск : БДУ, 2004.

Максаковский, В. П. Географическая картина мира : в 2 кн. / В. П. Максаковский. — М., 2004.

Машбиц, Я. Г. Комплексное страноведение / Я. Г. Машбиц. — Смоленск, 1998.

Мяшэчка, Я. М. Вучэбныя экскурсіі і палявыя практыкумы па геаграфіі / Я. М. Мяшэчка. — Мінск : Народная асвета, 1997.

Никитина, Н. А. Поурочные разработки по географии (материки, океаны, народы и страны), 7 класс / Н. А. Никитина. — М. : ВАКО, 2005.

Основы геологии Беларуси / под ред. А. С. Махнача [и др.]. — Минск, 2004.

Основы экологии / Е. Н. Мешечко [и др.]. — Минск, 2002.

Пикулик, В. В. Начальный курс географии в 6 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / В. В. Пикулик. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2011.

Пирожник, И. И. География Мирового океана : учеб. пособие для студентов вузов / И. И. Пирожник, Г. Я. Рылюк, Я. К. Еловичева. — Минск : ТетраСистемс, 2006.

Прогноз изменения окружающей природной среды Беларуси на 2010—2020 гг. / под ред. В. Ф. Логинова. — Минск, 2004.

Сідор, С. І. Геаграфія Беларусі ў пытаннях і адказах : вучэб. дапам. для вучняў 9-га класа / С. І. Сідор, П. С. Лопух, Г. С. Смалякоў. — Мінск : Народная асвета, 1998.

Сиротин, В. И. Самостоятельные и практические работы по географии (VI—X кл.) / В. И. Сиротин. — М., 1997.

Смолич, А. Геаграфія Беларусі / А. Смолич. — 4-е выд. — Мінск, 1993.

Современные методы географических исследований / К. Н. Дьяконов [и др.]. — М., 1996.

Стреха, Н. Л. Географии материков и стран в 9 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / Н. Л. Стреха, Н. В. Науменко. — Минск, 2012.

Хрестоматия по физической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1990.

Хрестоматия по экономической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1991.

Чырвоная кніга Беларусі. — 3-е выд. — Мінск, 2004, 2005.

Шаруха, И. Н. География Беларуси в 10 классе : учеб.-метод. пособие для учителей общеобразоват. учреждений / И. Н. Шаруха, Т. Н. Илькевич. — Минск : Народная асвета, 2008.

Экономическая и социальная география мира : книга для учителя, 10 кл. / сост. А. П. Кузнецов. — М., 2000.

Элькин, Г. Н. Экономическая и социальная география мира, 10 класс : метод. пособие / Г. Н. Элькин. — СПб., 2003.

Якубович, Ж. М. Уроки географии в 7 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Ж. М. Якубович ; под ред. И. П. Галая. — Минск, 2012.

Для вучняў

Ананьев, Е. И. Социально-экономическая география / Е. И. Ананьев. — Ростов н/Д : Феникс, 2006.

Большой иллюстрированный справочник : Страны и континенты. — М. : Махаон, 2005.

Величайшие чудеса света : энциклопедический словарь. — М. : Вече, 2007.

Вершинский, Н. В. Загадки океана / Н. В. Вершинский. — М. : Педагогика, 1989.

Владимиров, А. В. Рассказы об атмосфере / А. В. Владимиров. — М. : Просвещение, 1981.

Географические открытия. — М. : Махаон, 2008.

Горохов, В. А. По национальным паркам мира / В. А. Горохов, С. С. Вишневецкая. — М. : Просвещение, 1993.

Грицкевич, В. П. Путешествие наших земляков / В. П. Грицкевич. — Минск, 1968.

Забелин, И. М. Мудрость географии / И. М. Забелин. — М. : Просвещение, 1986.

Залогин, Б. С. Океаны / Б. С. Залогин. — М. : Просвещение, 1996.

Краткий геологический словарь для школьников. — М. : Недра, 1989.

Куприн, А. М. Занимательная картография / А. М. Куприн. — М. : Просвещение, 1989.

Куприн, А. М. Слово о карте / А. М. Куприн. — М. : Недра, 1987.

Кусков, А. С. Экономическая география в вопросах и ответах : учеб. пособие / А. С. Кусков. — М., 2005.

Лазаревич, К. С. Тематический словарь-справочник по географии / К. С. Лазаревич, Ю. Н. Лазаревич. — М. : Московский Лицей, 1995.

Лесненко, В. К. Мир озер / В. К. Лесненко. — М. : Просвещение, 1989.

Мир географии. — М. : Мысль, 1984.

Муранов, А. П. Волшебный и грозный мир природы / А. П. Муранов. — М. : Просвещение, 1994.

Народы мира. Историко-географический справочник. — М. : Советская энциклопедия, 1988.

Охрана природы / А. В. Михеев [и др.]. — М. : Просвещение, 1990.

Пармузин, Ю. П. Живая география / Ю. П. Пармузин. — М. : Просвещение, 1993.

Пармузин, Ю. П. Словарь по физической географии / Ю. П. Пармузин, Г. В. Карпов. — М. : Просвещение, 1994.

Пивоварова, Г. П. Занимательная география / Г. П. Пивоварова. — М. : Просвещение, 1997.

Поспелов, Е. М. Школьный топонимический словарь / Е. М. Поспелов. — М. : Просвещение, 1988.

Сенкевич, Ю. А. Их позвал горизонт / Ю. А. Сенкевич. — М. : Мысль, 1987.

Сергеева, К. П. За страницами учебника географии : кн. для чтения учащихся 8—9 кл. / К. П. Сергеева. — М. : Просвещение, 1997.

Уильямс, Л. Науки о Земле / Л. Уильямс ; пер. с англ. — М. : ЭКСМО, 2009.

Хрестоматия по географии материков и океанов. — М. : Просвещение, 1987.

Юдасин, Л. С. Путешествие в глубь Земли / Л. С. Юдасин. — М. : Просвещение, 1987.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма прызначана для вывучэння вучэбнага прадмета «Біялогія» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі на базавым узроўні.

У курсе біялогіі ў X класе абагульняюцца, пашыраюцца і паглыбляюцца веда аб найбольш агульных уласцівасцях жывых арганізмаў: хімічным саставе, клетачнай будове, абмене рэчываў і пераўтварэнні энергіі, структурнай арганізацыі і рэгуляцыі функцый, размнажэнні і індывідуальным развіцці арганізмаў, раскрываюцца заканамернасці спадчыннасці і зменлівасці прымет, у тым ліку і ў чалавека. Праграмай прадугледжваецца вывучэнне не толькі тэарэтычных, але і прыкладных асноў біялогіі. У сувязі з гэтым у вучэбнай праграме знайшлі адлюстраванне задачы, якія стаяць перад сучаснай біялогіяй, рашэнне якіх накіравана на забеспячэнне чалавека харчовымі і рознымі прадуктамі нехарчовага характару, вытворчасць якіх заснавана на выкарыстанні жывых арганізмаў.

Вывучэнне вучэбнага прадмета «Біялогія» ў X класе грунтуецца на ведах, атрыманых вучнямі пры вывучэнні біялогіі на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі, а таксама набытых на вучэбных занятках па хіміі, фізіцы, гісторыі, геаграфіі.

Вывучэнне агульных заканамернасцей існавання і жыццядзейнасці жывых арганізмаў прадугледжвае ўвядзенне шырокай практычнай часткі, накіраванай на замацаванне тэарэтычных ведаў. Практычная частка ўключае выкананне лабараторных і практычных работ, рашэнне біялагічных задач, правядзенне экскурсій на прыроду, на сельскагаспадарчыя прадпрыемствы і іншыя віды і формы вучэбнай дзейнасці. У вучэбнай праграме прыведзены пералік лабараторных і практычных работ. Перад выкананнем лабараторных работ настаўнікам праводзіцца інструктаж па тэхніцы бяспекі.

Базавы ўзровень вывучэння біялогіі прадугледжвае засваенне вучнямі абавязковага зместу, вызначанага дадзенай праграмай у адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйнага стандарту па вучэбным прадмеце «Біялогія» да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Базавы ўзровень забяспечвае развіццё асобы вучня сродкамі біялогіі, спрыяе фарміраванню біялагічнай культуры, светапогляду, каштоўнасна-сэнсавых устаноў, гатоўнасці і здольнасці да сама-развіцця, асобаснаму і прафесійнаму самавызначэнню.

У праграме вызначаны асноўныя патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Асаблівую ўвагу трэба надаць фарміраванню спецыяльных уменняў: праводзіць назіранні, выстаўляць гіпотэзы, афармляць вынікі назіранняў, рабіць на іх аснове вывады, а таксама фарміраванню агульнавучэбных уменняў працаваць з вучэбнай, навукова-папулярнай і навуковай літаратурай, інтэрнэт-рэсурсамі і г. д.

Узаемадзеянне біялогіі з іншымі вучэбнымі прадметамі ажыццяўляецца шляхам рэалізацыі міжпрадметных сувязей (выкарыстанне для тлумачэння сутнасці біялагічных працэсаў і з'яў неабходных ведаў з фізікі, хіміі, геаграфіі, гісторыі, матэматыкі).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Уводзіны. Хімічныя кампаненты жывых арганізмаў

Вучань п а в і н е н:

ведаць:

- ♦ асноўныя ўласцівасці жывых арганізмаў;
- ♦ асноўныя хімічныя элементы, іх функцыі ў клетках жывых арганізмаў;
- ♦ асноўныя неарганічныя і арганічныя рэчывы, якія ўваходзяць у састаў арганізмаў, іх функцыі;

разумець сутнасць:

- ♦ структурнай арганізацыі бялкоў;
- ♦ дэнатурацыі і рэнатурацыі бялкоў;
- ♦ правіл Чаргафа;
- ♦ прынцыпу камплементарнасці ў будове малекул ДНК;

умець:

- ♦ тлумачыць будову і значэнне бялкоў, вугляводаў, ліпідаў, ДНК і РНК, АТФ у клетках жывых арганізмаў;

- ◆ выконваць лабараторныя работы, фіксаваць, аналізаваць і афармляць атрыманыя вынікі;
- ◆ рашаць і афармляць біялагічныя задачы;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю аб найбольш агульных ўласцівасцях і прыметах жывых арганізмаў, іх хімічным саставе;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні малекулярных асноў жыцця;
- ◆ навыкамі рашэння асноўных тыпаў задач па асновах малекулярнай біялогіі;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб абмене рэчываў і пераўтварэнні энергіі ў жывых арганізмах для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці пры разліку рацыёну харчавання, затрат энергіі на выкананне пэўнага віду работы і да т. п.

Клетка — структурная і функцыянальная адзінка жывых арганізмаў

Вучаць п а в і н е н:

ведаць:

- ◆ асноўныя палажэнні клетачнай тэорыі;
- ◆ агульны план будовы клеткі;
- ◆ будову і функцыі біялагічных мембран, арганоідаў, ядра клеткі;
- ◆ клетачны цыкл;
- ◆ працэсы, звязаныя з дзяленнем клеткі, фазы мітозу і меёзу і іх біялагічнае значэнне;

разумець сутнасць:

- ◆ асноўных палажэнняў клетачнай тэорыі;
- ◆ асноўных спосабаў транспарту рэчываў праз цытаплазматычную мембрану;
- ◆ функцыянальных сувязей паміж арганоідамі;
- ◆ працэсаў, якія праходзяць у кожнай фазе дзялення клеткі;

умець:

- ◆ працаваць са светлавым мікраскопам;
- ◆ распазнаваць на мікрапрэпаратах і табліцах асноўныя структурныя кампаненты клетак;
- ◆ абгрунтоўваць узаемасувязь будовы і функцый арگانідаў клеткі;
- ◆ параўноўваць будову розных відаў клетак;
- ◆ тлумачыць працэсы, якія адбываюцца ў клетках пры іх дзяленні;
- ◆ распазнаваць на мікрапрэпаратах, табліцах і малюнках фазы дзялення клетак;
- ◆ выконваць лабараторныя работы, фіксаваць, аналізаваць і афармляць атрыманыя вынікі;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю аб будове і функцыянаванні клеткі;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні клеткі як найменшай структурнай і функцыянальнай адзінкі жывога арганізма;
 - ◆ метадыкай вырабу найпрасцейшых прэпаратаў і вивучэннем іх пад светлавым мікраскопам;
 - ◆ навыкамі рашэння асноўных тыпаў задач па тэмах «Рэплікацыя ДНК», «Дзяленне клеткі, плоіднасць клетак»;
- выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб будове і функцыянаванні клетак жывых арганізмаў для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці.*

Абмен рэчываў і пераўтварэнне энергіі ў арганізме

Вучань п а в і н е н:

ведаць:

- ◆ асноўныя прынцыпы і заканамернасці абмену рэчываў і энергіі ў арганізме, значэнне абмену рэчываў для жыццядзейнасці;
- ◆ этапы клетачнага дыхання;

- ◆ фазы фотасінтэзу;
- ◆ значэнне фотасінтэзу ў прыродзе;
- ◆ этапы біясінтэзу бялку, ролю іРНК, тРНК, рРНК у сінтэзе бялку;

разумець сутнасць:

- ◆ абмену рэчываў, клетачнага дыхання, фотасінтэзу;
- ◆ узаемасувязі пластычнага і энергетычнага абмену рэчываў;
- ◆ генетычнага кода і яго ўласцівасцей;

умець:

- ◆ характарызаваць працэсы абмену рэчываў;
- ◆ характарызаваць працэсы, якія адбываюцца ў клетках пры дыханні, фотасінтэзе і сінтэзе бялку;
- ◆ карыстацца табліцай генетычнага кода;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць біялагічную інфармацыю;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні абмену рэчываў і пераўтварэнні энергіі ў клетцы;
- ◆ навыкамі рашэння асноўных тыпаў задач па тэме «Энергетычны і пластычны абмен»;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб абмене рэчываў і пераўтварэнні энергіі ў жывых арганізмах для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці.

Размнажэнне і індывідуальнае развіццё арганізма

Вучаць п а в і н е н:

ведаць:

- ◆ тыпы размнажэння арганізмаў;
- ◆ формы бясплага размнажэння;
- ◆ асаблівасці палавога размнажэння, утварэння палавых клетак на прыкладзе млекакормячых, асаблівасці палавога размнажэння раслін на прыкладзе пакрытанасенных;
- ◆ падабенства і асноўныя адрозненні паміж палавым і бясплым размнажэннем;

- ◆ асноўныя перыяды эмбрыянальнага і постэмбрыянальнага развіцця жывёл;

разумець сутнасць:

- ◆ утварэння палавых клетак у млекакормячых;
- ◆ асемяннення і апладнення ў жывёл;
- ◆ асаблівасці двайнога апладнення ў раслін;
- ◆ партэнагенезу як асаблівай формы палавога размнажэння жывёл;

умець:

- ◆ характарызаваць бясполае і палавое размнажэнне арганізмаў;
- ◆ прыводзіць прыклады вегетатыўнага размнажэння арганізмаў;
- ◆ характарызаваць заканамернасці індывідуальнага развіцця арганізмаў;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю аб размнажэнні і індывідуальным развіцці арганізмаў;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні размнажэння і індывідуальнага развіцця жывых арганізмаў;
- ◆ асноўнымі прыёмамі размнажэння культурных, хатніх і дэкаратыўных раслін;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ◆ пры размнажэнні хатніх, культурных і дэкаратыўных раслін, развядзенні свойскіх жывёл;
- ◆ для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці (выкананні мер прафілактыкі інфекцыйных захворванняў, адмова ад шкодных звычак і інш.).

Спадчыннасць і зменлівасць арганізмаў

Вучань п а в і н е н:

ведаць:

- ◆ значэнне спадчыннасці і зменлівасці для арганізмаў;
- ◆ законы спадчыннасці, вызначаныя Г. Мендэлем;
- ◆ тыпы ўзаемадзеяння алейных генаў;

- ◆ асноўныя палажэнні храмасомнай тэоры;
- ◆ храмасомнае вызначэнне полу;
- ◆ тыпы зменлівасці арганізмаў: мадыфікацыйную і генатыпічную (камбінатыўную і мутацыйную);
- ◆ асаблівасці спадчыннасці і зменлівасці чалавека;
- ◆ спадчынныя хваробы чалавека;

разумець сутнасць:

- ◆ монагібрыднага і дыгібрыднага скрыжавання;
- ◆ узаемадзеяння алельных генаў;
- ◆ мадыфікацыйнай і генатыпічнай зменлівасці і іх адрозненні;
- ◆ палажэнняў храмасомнай тэоры спадчыннасці;

умець:

- ◆ абгрунтоўваць заканамернасці наследавання прымет у арганізмаў;
- ◆ рашаць і афармляць біялагічныя задачы;
- ◆ праводзіць назіранні за арганізмамі з мэтай выяўлення іх зменлівасці;
- ◆ будаваць варыяцыйны рад і варыяцыйную крывую;
- ◆ прымяняць веданне законаў спадчыннасці і зменлівасці для тлумачэння фарміравання прымет і ўласцівасцей у нашчадкаў;
- ◆ абгрунтоўваць шкодны ўплыў на спадчыннасць чалавека забруджвання навакольнага асяроддзя мутагенамі, ужывання алкаголю, нікаціну, наркотыкаў;
- ◆ абгрунтоўваць значэнне генетыкі для медыцыны;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць біялагічную інфармацыю аб спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў, у тым ліку чалавека, спадчынных хваробах чалавека, іх прафілактыцы;

валодаць:

- ◆ асноўнымі генетычнымі паняццямі і тэрміналогіяй пры апісанні заканамернасцей спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў;
 - ◆ метадыкай рашэння асноўных тыпаў генетычных задач;
- выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:*
- ◆ пры аналізе заканамернасцей спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў розных відаў, як культурных, так і дзікіх;

- ◆ для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці.

Селекцыя і біятэхналогія

Вучань п а в і н е н:

ведаць:

- ◆ задачы, асноўныя напрамкі, метады і дасягненні сучаснай селекцыі;
- ◆ асноўныя аб'екты, напрамкі і дасягненні біятэхналогіі;

разумець сутнасць:

- ◆ селекцыі;
- ◆ біятэхналогіі;

умець:

- ◆ характарызаваць асноўныя метады селекцыі;
- ◆ праводзіць назіранні за арганізмамі з мэтай выяўлення іх спадчыннасці і зменлівасці;
- ◆ прымяняць веданне законаў спадчыннасці і зменлівасці для тлумачэння фарміравання прымет і ўласцівасцей у нашчадкаў;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, пададзеную ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку сетцы інтэрнэт, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю па селекцыі і біятэхналогіі;

валодаць:

- ◆ асноўнымі паняццямі і тэрмінамі, што выкарыстоўваюцца пры апісанні селекцыі і біятэхналогіі;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ◆ пры параўнанні розных сартоў раслін і парод жывёл;
- ◆ для тлумачэння біялагічнай разнастайнасці культурных раслін, парод жывёл;
- ◆ для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці;
- ◆ для ацэнкі этычных аспектаў некаторых даследаванняў у галіне біятэхналогіі (кланіравання арганізмаў, штучнага апладнення і інш.).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(2 гадзіны на тыдзень; усяго 70 гадзін,
з іх 3 гадзіны — рэзервовы час)

Уводзіны (1 гадзіна)

Разнастайнасць жывых органаізмаў на Зямлі. Агульныя ўласцівасці жывых органаізмаў: адзінства хімічнага саставу, клетачная будова, абмен рэчываў і энергіі, самарэгуляцыя, рухомасць, раздражняльнасць, размнажэнне, спадчыннасць і зменлівасць, рост і развіццё, адаптацыя да ўмоў існавання.

Дэманстрацыі: схемы і табліцы, якія ілюструюць разнастайнасць жывых органаізмаў, найбольш агульныя ўласцівасці жывых органаізмаў.

Хімічныя кампаненты жывых органаізмаў (10 гадзін)

Утрыманне хімічных элементаў у органаізме. Паняцце аб макра- і мікраэлементах.

Хімічныя злучэнні ў жывых органаізмах. Неарганічныя рэчывы. Вада і яе роля ў жыцці жывых органаізмаў. Паняцце аб гідрафільных і гідрафобных злучэннях.

Мінеральныя солі і кіслоты.

Арганічныя рэчывы. Паняцце аб макрамалекулах, біяпалімерах і манамерах.

Бялкі. Амінакіслоты — манамеры бялкоў. Незаменныя і заменныя амінакіслоты. Утварэнне пептыдаў і поліпептыдаў. Структура бялкоў: першасная, другасная, трацічная, чацвярцічная.

Разнастайнасць і ўласцівасці бялкоў. Дэнатурацыя і рэнатурацыя бялкоў. Функцыі бялкоў: структурная, ферментатыўная, транспартная, скарачальная, рэгулярная, сігнальная, ахоўная, таксічная, энергетычная, назапашвальная.

Вугляводы. Монацукрыды, алігацукрыды, дыцукрыды. Поліцукрыды. Крухмал. Глікаген. Целюлоза. Хіцін. Функцыі вугляводаў: энергетычная, назапашвальная, структурная, метабалічная.

Ліпіды. Тлушчы і фосфаліпіды. Функцыі ліпідаў: энергетычная, будаўнічая, ахоўная, цэплаізаляцыйная, рэгулярная.

Нуклеінавыя кіслоты. Будова і функцыі ДНК. Будова, віды і функцыі РНК. Правілы Чаргафа.

АТФ. Будова і функцыі АТФ.

Дэманстрацыі: мадэлі малекул арганічных рэчываў, аб'ёмныя мадэлі структурнай арганізацыі бялкоў і нуклеінавых кіслот.

Лабараторныя работы

1. Выяўленне актыўнасці каталазы.

Практычныя работы

1. Рапэнанне задач па тэме «Хімічныя кампаненты жывых арганізмаў».

Клетка — структурная і функцыянальная адзінка жывых арганізмаў (16 гадзін)

Клетачная тэорыя. Гісторыя адкрыцця клеткі. Стварэнне клетачнай тэорыі. Асноўныя палажэнні клетачнай тэорыі.

Агульны план будовы клеткі. Разнастайнасць клетак. Будова клеткі: паверхневы апарат, цытаплазма (гіялаплазма, арганоіды, уключэнні), ядро.

Цытаплазматычная мембрана (плазмалема). Хімічны састаў і будова плазмалемы. Функцыі плазмалемы: бар'ерная, рэцэпторная, транспартная. Спосабы транспарту рэчываў праз плазмалему: дыфузія, аблегчаная дыфузія, актыўны перанос. Транспарт у мембраннай упакоўцы (эндацытоз і эксацытоз).

Гіялаплазма. Хімічны састаў і функцыі.

Клетачны цэнтр, арганізацыя і функцыі цэнтрыёляў.

Рыбасомы, іх арганізацыя і функцыі.

Эндаплазматычная сетка (шурпатая і гладкая), **комплекс Гольджы,** іх будова і функцыі.

Лізасомы. Паняцце аб аўтафагіі.

Вакуолі раслінных клетак. Скарачальныя вакуолі прэсनावодных пратыстаў.

Мітахондрыі, іх будова і функцыі.

Пластыды, будова і функцыі хларапластаў. Лейкапласты, храмапласты.

Ядро, будова і функцыі. Ядзерная абалонка, ядзерны матрыкс, храмацін, ядзеркі. Храмасомы, іх структурная арганізацыя. Паняцце аб гаплоідным і дыплоідным наборах храмасом, карыятыпе.

Асаблівасці будовы клетак пракарыёт і эўкарыёт (бактэрыі, пратыстаў, грыбоў, раслін і жывёл).

Клетачны цыкл. Паняцце аб клетачным цыкле. Інтэрфаза і яе перыяды. Фазы мітозу. Біялагічнае значэнне мітозу.

Меёз і яго біялагічнае значэнне. Фазы меёзу. Паняцце аб кан'югацыі гамалагічных храмасом і красінговеры. Генетычная рэкамбінацыя пры меёзе. Біялагічнае значэнне меёзу.

Дэманстрацыі: схемы ўстройства светлавога і электроннага мікраскопаў, мадэлі клеткі, схемы будовы арганоідаў, клетак раслін, пратыстаў, грыбоў і жывёл, фаз мітозу і меёзу.

Лабараторныя работы

2. Параўнанне будовы расліннай і жывёльнай клетак.

3. Дзяленне клеткі.

Практычныя работы

2. Рашэнне задач па тэме «Рэплікацыя ДНК».

3. Рашэнне задач па тэме «Дзяленне клеткі, плоіднасць клетак».

Абмен рэчываў і пераўтварэнне энергіі ў арганізме (9 гадзін)

Агульная характарыстыка абмену рэчываў і пераўтварэння энергіі. Паняцце абмену рэчываў, асіміляцыі і дысіміляцыі, анабалізму і катабалізму, пластычнага і энергетычнага абмену.

Клетачнае дыханне. Этапы клетачнага дыхання: падрыхтоўчы, бескіслародны (гліколіз), кіслародны (аэробны). Сумарнае ўраўненне поўнага акіслення глюкозы. Уяўленне аб браджэнні і яго практычным значэнні.

Фотасінтэз. Паняцце фотасінтэзу. Светлавая і цёмная фазы фотасінтэзу. Значэнне фотасінтэзу.

Захаванне спадчынай інфармацыі. Паняцце аб генетычным кодзе і яго ўласцівасцях. Рэалізацыя спадчынай інфармацыі — біясінтэз бялку. Уяўленне аб этапах сінтэзу бялку: транскрыпцыя, трансляцыя. Роля іРНК, тРНК, рРНК у сінтэзе бялку.

Дэманстрацыі: схемы шляхоў метабалізму ў клетцы, энергетычнага абмену на прыкладзе расщеплення глюкозы, фотасінтэзу, табліца генетычнага кода, схема транскрыпцыі, трансляцыі, агульная схема біясінтэзу бялку.

Практычныя работы

4. Рашэнне задач па тэме «Энергетычны і пластычны абмен».

Размнажэнне і індывідуальнае развіццё арганізмаў (7 гадзін)

Размнажэнне арганізмаў. Паняцце размнажэння. Бясполае размнажэнне і яго формы (дзяленне клеткі, спораўтварэнне, пачкаванне, фрагментацыя, вегетатыўнае размнажэнне).

Палавое размнажэнне. Паняцце аб палавым працэсе. Будова палавых клетак. Утварэнне палавых клетак у млекакормячых (сперматагенез і аагенез). Асемянненне і апладненне. Асаблівасці апладнення ў раслін.

Партэнагенез — асобая форма палавога размнажэння жывёл.

Антагенез. Паняцце аб антагенезе. Эмбрыянальнае развіццё жывёл. Постэмбрыянальнае развіццё жывёл. Прамое і непрамое развіццё. Паняцце аб жыццёвым цыкле.

Антагенез чалавека. Уплыў умоў навакольнага асяроддзя на ўнутрывантробнае развіццё дзіцяці.

Дэманстрацыі: табліцы, якія ілюструюць будову яйцаклеткі і сперматазоіда; этапы эмбрыянальнага развіцця, постэмбрыянальнага развіцця жывёл з поўным і няпоўным ператварэннем; мадэлі-аплікацыі, якія паказваюць будову палавых клетак; фатаграфіі і відэаролікі, якія адлюстроўваюць эмбрыянальнае развіццё арганізма чалавека.

Спадчыннасць і зменлівасць арганізмаў (19 гадзін)

Заканамернасці наследавання прымет, устаноўленыя Г. Мендэлем. Паняцце аб спадчыннасці і зменлівасці. Вывучэнне спадчыннасці Г. Мендэлем. Монагібрыднае скржжаванне. Паняцце аб дамінаванні, дамінантных і рэцэсіўных прыметах. Закон аднолькавасці гібрыдаў першага пакалення (першы закон Мендэля). Закон расшчаплення (другі закон Мендэля). Статыстычны характар законаў спадчыннасці пры монагібрыдным скржжаванні і іх цыталагічныя асновы. Паняцце аб алельных, дамінантных і рэцэсіўных генах. Узаемадзеянне алельных генаў: поўнае дамі-

наванне, няпоўнае дамінаванне, кадамінаванне. Паняцце аб множным алелізму.

Дыгібрыднае скрыжаванне. Закон незалежнага наследавання прымет (трэці закон Мендэля). Цыталагічныя асновы закону незалежнага наследавання прымет.

Храмасомная тэорыя спадчыннасці. Паняцце аб счэпленым наследаванні і парушэнні счэплення. Паняцце аб генетэтычных картах храмасом. Асноўныя палажэнні храмасомнай тэорыі спадчыннасці.

Генетыка полу. Паняцце полу. Палавыя адрозненні. Храмосомнае вызначэнне полу. Палавыя храмасомы і аўтасомы. Асаблівасці наследавання прымет, счэпленых з полам.

Генатып як цэласная сістэма.

Зменлівасць арганізмаў. Роля генатыпу і ўмоў асяроддзя ў фарміраванні прымет. Формы зменлівасці: неспадчынная і спадчынная зменлівасць. Мадыфікацыйная зменлівасць. Норма рэакцыі. Статыстычныя заканамернасці мадыфікацыйнай зменлівасці. Значэнне мадыфікацыйнай зменлівасці.

Генатыпічная зменлівасць і яе віды. Камбінатыўная зменлівасць. Мутацыйная зменлівасць. Паняцце мутацыі. Мутагенныя фактары. Тыпы мутацый (генныя, храмасомныя, геномныя). Значэнне генатыпічнай зменлівасці.

Асаблівасці спадчыннасці і зменлівасці чалавека. Метады вывучэння спадчыннасці і зменлівасці чалавека: генеалагічны, блізнятны, цытагенетычны, папуляцыйна-статыстычны, дэрматагліфічны, біяхімічныя, саматычнай гібрыдызацыі, малекулярна-генетычныя.

Спадчынныя хваробы чалавека. Генныя хваробы (фенілкетанурыя, гемафілія). Храмосомныя хваробы (сіндром Шарашэўскага — Тэрнера, сіндром палісоміі па X-храмосоме, сіндром Кляйнфельтэра, сіндром Даўна). Прафілактыка, дыягностыка спадчынных хвароб, лячэнне генных хвароб.

Дэманстрацыі: жывыя расліны і жывёлы, гербарыі, калекцыі, мадэлі, муляжы, табліцы для ілюстрацыі заканамернасцей наследавання прымет; жывыя расліны ці гербарны матэрыял для ілюстрацыі мадыфікацыйнай і мутацыйнай зменлівасці; фатаграфіі, якія адлюстроўваюць нармальную і мутантную формы дра-

зафілы; карты храмасом чалавека; схемы радаслоўных вядомых людзей; схемы храмасомных анамалій чалавека і іх фенатыпічных праяўленняў.

Лабараторныя работы

4. Вывучэнне зменлівасці ў раслін і жывёл, пабудова варыяцыйнага рада і варыяцыйнай крывой.

Практычныя работы

5. Рашэнне задач па тэме «Монагібрыднае скрыжаванне».

6. Рашэнне задач па тэме «Дыгібрыднае скрыжаванне».

7. Рашэнне задач па тэме «Наследаванне прызнакаў, счэпленых з полам».

Селекцыя і біятэхналогія (5 гадзін)

Селекцыя раслін, жывёл і мікраарганізмаў. Паняцце сорту, пароды, штама. Асноўныя напрамкі сучаснай селекцыі. Метады і дасягненні сучаснай селекцыі.

Біятэхналогія. Паняцце аб біятэхналогіі. Аб'екты і асноўныя напрамкі біятэхналогіі. Паняцце аб клетачнай і геннай інжынерыі. Пспехі і дасягненні геннай інжынерыі. Генетычная інжынерыя і біябяспека.

Дэманстрацыі: табліцы, якія адлюстроўваюць: схемы правядзення селекцыйных работ; метады клетачнай і геннай інжынерыі; прыёмы біятэхналогіі; дасягненні селекцыі, разнастайнасць сартоў культурных раслін і парод дамашніх жывёл.

Экскурсіі

1. Разнастайнасць сартоў раслін (парод жывёл).

ЛІТАРАТУРА

Для настаўніка

Кодекс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі. — Мінск : Нац. центр прававой інформ. Респ. Беларусь, 2011. — 400 с.

Положение об учреждении общего среднего образования, утвержденное постановлением Министерства образования Республики Беларусь, 20.12.2011 г., № 283.

Правила проведения аттестации учащихся при освоении содержания образовательных программ общего среднего образования, утвержденные постановлением Министерства образования Республики Беларусь, 20.06.2011 г., № 38.

Санитарные нормы и правила «Требования для учреждений общего среднего образования», утвержденные постановлением Министерства здравоохранения Республики Беларусь, 27.12.2012 г., № 206.

Борщевская, Е. В. Методические рекомендации по использованию электронных образовательных ресурсов по учебному предмету «Биология» / Е. В. Борщевская // Біялогія і хімія. — 2013. — № 2. — С. 49—51.

Гарбар, Е. Е. Развитие умений работать с текстом / Е. Е. Гарбар // Біялогія і хімія. — 2013. — № 11. — С. 19—24.

Гричик, В. В. Уроки биологии в 10—11 классах : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / В. В. Гричик, Е. В. Борщевская, Н. В. Иващенко [и др.]. — Минск : Аверсэв, 2014. — 159 с.

Дромашко, С. Е. Генно-модификационные организмы, экология, здоровье : мифы и реальность / С. Е. Дромашко // Біялогія і хімія. — 2013. — № 8.

Клевец, И. Р. Подходы к развитию у учащихся коммуникативных умений на уроках биологии / И. Р. Клевец // Біялогія і хімія. — 2013. — № 12. — С. 24—38.

Колян, Н. К. Экскурсии по биологии : 6—11 кл. : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / Н. К. Колян, Т. А. Кучмистова. — Минск : Зорны верасень, 2009. — 32 с.

Плейфер, Дж. Наглядная иммунология : учеб. пособие / Дж. Плейфер, Б. М. Чейн ; пер. с англ. / под ред. А. В. Караулова. — 2-е изд., перераб. и доп. — 2008. — 120 с.

Яковлева, Т. Г. Использование технологии развития критического мышления на уроках биологии / Т. Г. Яковлева // Біялогія і хімія. — 2014. — № 1. — С. 28—35.

Яцына, И. Д. Активизация познавательной деятельности учащихся интегрированными методами / И. Д. Яцына // Біялогія і хімія. — 2013. — № 12. — С. 43—47.

Для учащихся

Біялогія : падручнік для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / М. Д. Лісаў [і інш.] ; пад рэд. М. Д. Лісава. — 3-е выд., перапрац. — Мінск : Народная асвета, 2014. — 270 с.

Биология : термины и понятия. Словарь-справочник для учащихся и абитуриентов / Н. Д. Лисов. — Минск : Народная асвета, 2008. — 304 с.

Дубков, С. Г. Сборник задач по общей биологии. 10—11 класс / С. Г. Дубков, И. В. Богачева, И. Р. Клевец. — Минск : Сэр-Вит, 2012.

Колян, Н. К. Экскурсии по биологии : 6—11 кл. : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / Н. К. Колян, Т. А. Кучмиштова. — Минск : Зорны верасень, 2009. — 32 с.

Лисов, Н. Д. Биология : пособие для подготовки к централизованному тестированию / Н. Д. Лисов. — 6-е изд. — Минск : Аверсэв, 2013. — 639 с.

Лисов, Н. Д. Биология : полный школьный курс / Н. Д. Лисов, Л. В. Камлюк. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2015. — 512 с.

Лисов, Н. Д. Биология в вопросах и ответах. 11 класс / Н. Д. Лисов, З. И. Шелег. — Минск, 2014. — 237 с.

Лисов, Н. Д. Рабочая тетрадь по биологии для 10 класса / Н. Д. Лисов, З. И. Шелег. — 4-е изд., перераб. — Минск : Аверсэв, 2015. — 144 с.

Лісаў, М. Д. Сшытак для лабараторных і практычных работ па біялогіі для 10 класа / М. Д. Лісаў, З. І. Шэлег. — 9-е выд., перапрац. — Мінск : Аверсэв, 2015. — 48 с.

Писарчик, Г. А. Биология : 10—11 классы : сборник задач и упражнений / Г. А. Писарчик, Н. Д. Лисов. — 4-е изд. — Минск : Аверсэв, 2014. — 192 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Агульная характарыстыка вучэбнага прадмета.
Каштоўнасныя арыенціры зместу вучэбнага прадмета

Значэнне вучэбнага прадмета «Фізіка» вызначаецца той роляй, якую адыгрывае фізічная навука ў жыцці сучаснага грамадства, яе ўплывам на тэмпы развіцця навукова-тэхнічнага прагрэсу, культуры чалавека, фарміраванне сацыяльна значных арыентацый, якія забяспечваюць гарманізацыю адносін чалавека з навакольным светам.

Фізіка як навука аб найбольш агульных законах прыроды і як вучэбны прадмет уносіць істотны ўклад у сістэму ведаў аб навакольным свеце. Яна раскрывае ролю навукі ў эканамічным і культурным развіцці грамадства, спрыяе фарміраванню сучаснага навуковага светапогляду.

Для вырашэння задач фарміравання асноў навуковага светапогляду, развіцця інтэлектуальных здольнасцей і пазнавальных інтарэсаў вучняў у працэсе вывучэння фізікі асноўную ўвагу варта надаваць не перадачы сумы гатовых ведаў, а знаёмству з метадамі навуковага пазнання навакольнага свету, пастаноўцы праблем, якія патрабуюць ад вучняў самастойнай дзейнасці для іх вырашэння.

Гуманітарнае значэнне фізікі як састаўной часткі агульнай сярэдняй адукацыі заключаецца ў тым, што яна спрыяе авалоданню вучнямі навуковым метадам пазнання, які дазваляе атрымаваць аб'ектыўныя веды аб навакольным свеце.

Веданне фізічных законаў неабходна для вывучэння хіміі, біялогіі, астраноміі і іншых навук.

Абавязковае вывучэнне фізікі пры асваенні вучнямі зместу адукацыйнай праграмы сярэдняй адукацыі абумоўлена тым фактам, што авалоданне асноўнымі фізічнымі паняццямі і законамі на базавым узроўні стала неабходным кожнаму чалавеку ў сучасным жыцці.

Змест вучэбнага прадмета «Фізіка» ў X класе, канцэнтруючыся па змястоўных лініях (фізічныя метады даследавання з'яў прыроды; фізічныя аб'екты і заканамернасці ўзаемадзеяння паміж імі; фізічныя аспекты жыццядзейнасці чалавека), структуруюцца на аснове фізічных тэорый: малекулярная фізіка, класічная электрадынаміка.

Месца вучэбнага прадмета ў тыповым вучэбным плане агульнай сярэдняй адукацыі

Тыповы вучэбны план агульнай сярэдняй адукацыі ўстанаўлівае для X класа на вывучэнне фізікі на базавым узроўні 2 вучэбныя гадзіны на тыдзень.

Час, адведзены на вывучэнне асобных тэм у змесце вучэбнага прадмета, з'яўляецца прыкладным. Гэта залежыць ад метадаў навучання і педагагічных тэхналогій, якія выкарыстоўвае настаўнік, форм вучэбных заняткаў, вучэбных дасягненняў вучняў.

Мэты і задачы вывучэння вучэбнага прадмета на базавым узроўні

Вывучэнне фізікі на базавым узроўні ў X класе накіравана на дасягненне наступных мэт і задач:

- развіццё ўяўленняў аб фізіцы як частцы агульначалавечай культуры, яе значнасці для грамадскага прагрэсу; аб ідэях і метадах фізічнай навукі; аб фізіцы як форме апісання і метадзе пазнання рэчаіснасці;
- засваенне ведаў аб фундаментальных фізічных законах і прынцыпах, якія ляжаць у аснове сучаснай фізічнай карціны свету; найбольш важных адкрыццяў у галіне фізікі, якія аказалі пэўны ўплыў на развіццё тэхнікі і тэхналогіі; метадах навуковага пазнання прыроды;
- авалоданне ўменнямі праводзіць назіранні, планаваць і выконваць эксперыменты, выстаўляць гіпотэзы і будаваць мадэлі, выкарыстоўваць атрыманыя веды па фізіцы для тлумачэння фізічных з'яў і ўласцівасцей рэчываў; практычнага выкарыстання фізічных ведаў; ацэньваць дакладнасць прыродазнаўчанавуковай інфармацыі;

- развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей у працэсе набыцця ведаў і ўменняў па фізіцы з выкарыстаннем розных крыніц інфармацыі і сучасных інфармацыйных тэхналогій;
- выхаванне перакананасці ў магчымасці пазнання законаў прыроды, у выкарыстанні дасягненняў фізікі на карысць развіцця чалавечай цывілізацыі, у неабходнасці супрацоўніцтва ў працэсе сумеснага вырашэння навуковых праблем, паважлівага стаўлення да меркавання апанента пры абмеркаванні праблем прыродазнаўчанавуковага зместу; гатоўнасці да маральна-этычнай ацэнкі выкарыстання навуковых дасягненняў, пачуцця адказнасці за ахову навакольнага асяроддзя;
- выкарыстанне набытых ведаў і ўменняў для вырашэння практычных задач у паўсядзённым жыцці, выканання бяспекі ўласнага жыцця, рацыянальнага прыродакарыстання і аховы навакольнага асяроддзя.

У працэсе асваення зместу вучэбнага прадмета «Фізіка» прадугледжваецца фарміраванне ў вучняў метапрадметных (агульнавучэбных) уменняў і навыкаў, універсальных спосабаў дзейнасці.

Прыярытэтнымі пры вывучэнні зместу фізікі на базавым узроўні з'яўляюцца: вучэбна-пазнавальная дзейнасць, інфармацыйна-камунікатыўная дзейнасць, рэфлексіўная дзейнасць.

Вучэбна-пазнавальная дзейнасць:

- выкарыстанне для пазнання навакольнага свету розных прыродазнаўчанавуковых метадаў: назіранне, вымярэнне, эксперымент, мадэліраванне;
- фарміраванне ўменняў адрозніваць факты, гіпотэзы, прычыны, вынікі, доказы, законы, тэорыі;
- авалоданне адэкватнымі спосабамі вырашэння тэарэтычных і эксперыментальных задач;
- набыццё вопыту выстаўлення гіпотэз для тлумачэння фактаў і для эксперыментальнай праверкі выстаўленых гіпотэз.

Інфармацыйна-камунікатыўная дзейнасць:

- валоданне маналагічным і дыялагічным маўленнем, здольнасць разумець пункт гледжання суразмоўцы і прызнаваць права на іншае меркаванне;

- выкарыстанне для вырашэння пазнавальных і камуніка- тыўных задач розных крыніц інфармацыі.

Рэфлексійная дзейнасць:

- валоданне навыкамі кантролю і ацэнкі сваёй дзейнасці, уменне прадбачыць магчымыя вынікі сваіх дзеянняў;
- арганізацыя вучэбнай дзейнасці: пастаноўка мэты, планаван- не, вызначэнне аптымальных суадносін мэты і сродкаў.

Пры вывучэнні фізікі асноўная ўвага павінна надавацца фар- міраванню ў вучняў фізічных паняццяў на аснове назіранняў фізічных з’яў, выкананню вучнямі самастойных доследаў і экс- перыментаў з наступным аналізам іх вынікаў, развіццю ўменняў прымяняць на практыцы тэарэтычныя веда, атрыманыя на ўроках фізікі. Асноўныя паняцці і законы фізікі павінны быць прад- стаўлены вучням не як канчатковыя і нязменныя ісціны, а ў іх гістарычным развіцці з высвятленнем межаў прымянімасці вы- вучаных законаў, з прыкладамі існавання розных сістэм навуко- вых паняццяў.

Асноўныя патрабаванні
да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў накіраваны на рэалізацыю дзейнаснага і асобасна арыентаванага падыходаў; асваенне вучнямі інтэлектуальнай і практычнай дзей- насці; авалоданне ведамі і ўменнямі, неабходнымі ў паўсядзённым жыцці, якія дазваляюць арыентавацца ў навакольным свеце і з’яўляюцца значнымі для захавання навакольнага асяроддзя і здароўя.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(70 гадзін)

МАЛЕКУЛЯРНАЯ ФІЗІКА

1. Асновы малекулярна-кінетычнай тэорыі (19 гадзін)

Асноўныя палажэнні малекулярна-кінетычнай тэорыі (МКТ) і іх даследчае абгрунтаванне.

Макра- і мікрапараметры. Ідэальны газ. Асноўнае ўраўненне малекулярна-кінетычнай тэорыі ідэальнага газу.

Цеплавая раўнавага. Абсалютная тэмпература. Тэмпература — мера сярэдняй кінетычнай энергіі цеплавога руху часціц рэчыва. Ураўненне стану ідэальнага газу. Ціск сумесі газаў. Ізатэрмічны, ізабарны і ізахорны працэсы змянення стану ідэальнага газу.

Будова і ўласцівасці цвёрдых цел.

Будова і ўласцівасці вадкасцей.

Выпарэнне і кандэнсацыя. Насычаная пара. Вільготнасць паветра.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

- Механічная мадэль броўнаўскага руху.
- Змяненне аб'ёму газу са змяненнем ціску пры пастаяннай тэмпературы.
- Змяненне аб'ёму газу са змяненнем тэмпературы пры пастаянным ціску.
- Змяненне ціску газу са змяненнем тэмпературы пры пастаянным аб'ёме.
- Мадэлі крышталічных рапотака.
- Паверхневае нацяжэнне.
- З'явы змочвання і нязмочвання.
- Капілярны пад'ём вадкасці.
- Уласцівасці насычанай пары.
- Прыборы для вымярэння вільготнасці паветра.

Франтальныя лабараторныя работы

1. Вывучэнне ізатэрмічнага працэсу.
2. Вывучэнне ізабарнага працэсу.
3. Вымярэнне адноснай і абсалютнай вільготнасці паветра.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ◆ аб фізічных з'явах: броўнаўскі рух, ціск сумесі газаў, паверхневае нацяжэнне, змочванне і нязмочванне, капілярныя з'явы;
- ◆ аб будове вадкасцей і цвёрдых цел;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных мадэлей: ідэальны газ;
- ♦ сэнс фізічных паняццяў: адносная атамная і малекулярная маса, малярная маса, колькасць рэчыва, ціск газу, парцыяльны ціск газу, сярэдняя кінэтычная энергія паступальнага руху малекул газу, сярэдняя квадратычная скорасць, цеплавая раўнавага, абсалютная тэмпература, ізатэрмічны, ізабарны, ізохорны працэсы, насычаная і ненасычаная пара, абсалютная і адносная вільготнасць паветра, пункт росы;
- ♦ сэнс асноўных палажэнняў малекулярна-кінэтычнай тэорыі, фізічных законаў (ураўненняў) і межы іх прымянімасці: асноўнае ўраўненне малекулярна-кінэтычнай тэорыі ідэальнага газу, ураўненне стану ідэальнага газу, законы Бойля—Марыёта, Гей-Люсака, Шарля;

умець:

- ♦ тлумачыць фізічныя з’явы, зыходзячы з асноўных палажэнняў МКТ;

валодаць:

- ♦ эксперыментальнымі ўменнямі: выконваць вымярэнні макрэпараметраў газу, абсалютнай і адноснай вільготнасці паветра;
- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне масы і памераў малекул, колькасці рэчыва, канцэнтрацыі малекул, шчыльнасці, аб’ёму, ціску, тэмпературы, абсалютнай тэмпературы газу, сярэдняй квадратычнай скорасці і сярэдняй кінэтычнай энергіі паступальнага руху малекул, абсалютнай і адноснай вільготнасці паветра з выкарыстаннем асноўнага ўраўнення малекулярна-кінэтычнай тэорыі ідэальнага газу, ураўнення стану ідэальнага газу, законаў Бойля—Марыёта, Гей-Люсака, Шарля; формул для вызначэння масы малекулы, колькасці рэчыва, канцэнтрацыі, сярэдняй квадратычнай скорасці і сярэдняй кінэтычнай энергіі паступальнага руху малекул, адноснай вільготнасці паветра.

2. Асновы тэрмадынамікі (12 гадзін)

Тэрмадынамічная сістэма.

Унутраная энергія. Унутраная энергія ідэальнага аднаатамнага газу. Работа ў тэрмадынаміцы. Колькасць цеплаты.

Першы закон тэрмадынамікі.

Прымяненне першага закону тэрмадынамікі да ізапрацэсаў змянення стану ідэальнага газу.

Неабарачальнасць тэрмадынамічных працэсаў у прыродзе.

Цеплавая рухавікі. Прынцып дзеяння цеплавых рухавікоў. Каэфіцыент карыснага дзеяння (ККД) цеплавых рухавікоў. Экалагічныя праблемы выкарыстання цеплавых рухавікоў.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

● Узаемасувязь змянення ўнутранай энергіі і выкананай работы.

● Мадэлі цеплавых рухавікоў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ◆ аб неабарачальнасці тэрмадынамічных працэсаў у прыродзе;
- ◆ аб цеплавых рухавіках, іх значэнні і экалагічных праблемах іх выкарыстання;

ведаць/разумець:

- ◆ сэнс фізічных паняццяў: тэрмадынамічная сістэма, унутраная энергія, работа ў тэрмадынаміцы, колькасць цеплаты, ККД цеплавога рухавіка;
- ◆ сэнс фізічных законаў: першы закон тэрмадынамікі;

умець:

- ◆ прымяняць першы закон тэрмадынамікі да ізапрацэсаў змянення стану ідэальнага газу;

валодаць:

- ◆ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя, разліковыя задачы на вызначэнне работы, колькасці цеплаты і змянення ўнутранай энергіі, ККД цеплавых рухавікоў з выкарыстаннем: першага закону тэрмадынамікі, ураўнення цеплавога балансу; формул для вызначэння ўнутранай энергіі ідэальнага аднаатамнага газу, колькасці цеплаты ў розных цеплавых працэсах, ККД цеплавых рухавікоў.

ЭЛЕКТРАДЫНАМІКА

3. Электростатыка (15 гадзін)

Электрычны зарад. Закон захавання электрычнага зараду.

Узаемадзеянне пунктавых зарадаў. Закон Кулона.

Электростатычнае поле. Напружанасць электростатычнага поля. Напружанасць поля, створанага пунктавым зарадам. Лініі напружанасці электростатычнага поля. Прынцып суперпазіцыі электростатычных палёў.

Работа сіл электростатычнага поля. Патэнцыял электростатычнага поля. Патэнцыял электростатычнага поля пунктавага зараду. Патэнцыял электростатычнага поля сістэмы пунктавых зарадаў. Рознасць патэнцыялаў электростатычнага поля. Напружанне. Сувязь паміж рознасцю патэнцыялаў і напружанасцю аднароднага электростатычнага поля.

Электраёмістасць. Кандэнсатары. Электраёмістасць плоскага кандэнсатара.

Энергія электростатычнага поля кандэнсатара.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

- Электрометр.
- Узаемадзеянне зарадаў.
- Электростатычнае поле пунктавага зараду.
- Кандэнсатары.
- Залежнасць электраёмістасці плоскага кандэнсатара ад яго геаметрычных памераў і дыэлектрычнай пранікальнасці дыэлектрыка.

- Энергія электростатычнага поля кандэнсатара.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ◆ аб фізічных мадэлях: пунктавы зарад, аднароднае электростатычнае поле;
- ◆ аб будове і практычным прымяненні кандэнсатараў;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных паняццяў: электрычны зарад, электростатычнае поле, напружанасць, лініі напружанасці электростатычнага поля, патэнцыял, рознасць патэнцыялаў, напружанне, дыэлектрычная пранікальнасць, электраёмкасць, энергія электростатычнага поля кандэнсатара;
- ♦ сэнс фізічных законаў (прынцыпаў) і межы іх прымянімасці: захавання электрычнага зараду, Кулона; прынцып суперпазіцыі электростатычных палёў;

умець:

- ♦ апісаць і тлумачыць фізічныя з’явы: узаемадзеянне зараджаных цел;

валодаць:

- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне сіл электростатычнага ўзаемадзеяння зарадаў, напружанасці і патэнцыялу электростатычнага поля, работы сіл электростатычнага поля, на рух і раўнавагу зараджаных часціц у электростатычным полі, на вызначэнне электраёмкасці плоскага кандэнсатара, энергіі электростатычнага поля з выкарыстаннем: законаў захавання зараду, Кулона; прынцыпу суперпазіцыі электростатычных палёў, якія ствараюцца двума пунктавымі зарадамі; формул для вызначэння напружанасці і патэнцыялу электростатычнага поля, напружанасці і патэнцыялу электростатычнага поля, створанага пунктавым зарадам, работы сіл электростатычнага поля, электраёмкасці, энергіі электростатычнага поля кандэнсатара.

4. Пастаянны электрычны ток (6 гадзін)

Умовы існавання пастаяннага электрычнага току.

Пабочныя сілы. Электрарухаючыя сілы (ЭРС) крыніцы току. Закон Ома для поўнага электрычнага ланцуга. Каэфіцыент карыснага дзеяння крыніцы току.

Дэманстрацыі, доследы, камп’ютарныя мадэлі

- Залежнасць сілы току ад ЭРС крыніцы і поўнага супраціўлення ланцуга.
- Крыніцы пастаяннага току.

Фронтальныя лабараторныя работы

4. Вымярэнне ЭРС і ўнутранага супраціўлення крыніцы току.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ♦ аб умовах існавання пастаяннага электрычнага току;
- ♦ аб крыніцах пастаяннага электрычнага току;
- ♦ аб пабочных сілах;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных паняццяў: электрарухаючая сіла, сіла току кароткага замыкання, работа і магутнасць крыніцы току, ККД крыніцы току;
- ♦ сэнс фізічных законаў: Ома для поўнага ланцуга;

валодаць:

- ♦ эксперыментальнымі ўменнямі: вымяраць ЭРС і ўнутранае супраціўленне крыніцы току;
- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне характарыстык поўнага электрычнага ланцуга і яго асобных участкаў з выкарыстаннем: закону Ома для ўчастка ланцуга і поўнага ланцуга, Джоўля—Ленца, заканамернасцей паслядоўнага і паралельнага злучэння праваднікоў; формул для вызначэння работы і магутнасці электрычнага току, ККД крыніцы току.

5. Магнітнае поле.

Электрамагнітная індукцыя (15 гадзін)

Уздзеянне магнітнага поля на праваднік з токам. Узаемадзеянне праваднікоў з токам. Індукцыя магнітнага поля. Лініі індукцыі магнітнага поля. Закон Ампера. Прынцып суперпазіцыі магнітных палёў.

Сіла Лорэнца. Рух зараджаных часціц у магнітным полі.

Магнітны паток. З'ява электрамагнітнай індукцыі. Правіла Ленца. Закон электрамагнітнай індукцыі.

З'ява самаіндукцыі. Індуктыўнасць.

Энергія магнітнага поля шпулі з токам.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

- Дослед Эрстэда.
- Дзеянне магнітнага поля на праваднік з токам. Дослед Ампера.
 - Узаемадзеянне праваднікоў з токам.
 - Адхіленне электроннага пучка магнітным полем.
 - Магнітнае поле прамалінейнага правадніка і кругавога вітка з токам.
 - Магнітнае поле шпулі з токам.
 - З'ява электрамагнітнай індукцыі.
 - Правіла Ленца.
 - Залежнасць ЭРС індукцыі ад скорасці змянення магнітнага патоку.
 - Самаіндукцыя пры замыканні і размыканні ланцуга.
 - Залежнасць ЭРС самаіндукцыі ад скорасці змянення сілы току ў правадніку і ад індуктыўнасці правадніка.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць/разумець:

- ◆ сэнс фізічных паняццяў: магнітнае поле, індукцыя магнітнага поля, лініі індукцыі магнітнага поля, магнітны паток, электрамагнітная індукцыя, ЭРС індукцыі, індукцыйны ток, ЭРС самаіндукцыі, індуктыўнасць, энергія магнітнага поля;
- ◆ сэнс фізічных законаў (прынцыпаў, правіл): Ампера, электрамагнітнай індукцыі, прынцып суперпазіцыі магнітных палёў, правіла Ленца;

умець:

- ◆ апісваць, тлумачыць фізічныя з'явы: узнікненне магнітнага поля і яго дзеянне на зараджаныя часціцы, якія рухаюцца (электрычны ток), электрамагнітная індукцыя, самаіндукцыя;

валодаць:

- ◆ практычнымі ўменнямі: графічна паказваць магнітныя палі; вызначаць напрамкі індукцыі магнітнага поля, сіл Ампера і Лорэнца, індукцыйнага току;
- ◆ рашаць якасныя, графічныя, разліковыя задачы на вызначэнне сілы Ампера, сілы Лорэнца і характарыстык руху

зараджанай часціцы ў аднародным магнітным полі перпендыкулярна лініям магнітнай індукцыі, магнітнага патоку, ЭРС індукцыі і самаіндукцыі, індуктыўнасці шпулі, энергіі магнітнага поля з прымяненнем: закону электрамагнітнай індукцыі, прынцыпу суперпазіцыі магнітных палёў, формул для вызначэння індукцыі магнітнага поля, сілы Ампера, сілы Лорэнца, магнітнага патоку, ЭРС самаіндукцыі, энергіі магнітнага поля.

6. Электрычны ток у розных асяроддзях (3 гадзіны)

Электрычны ток у металах. Звышправоднасць.

Электрычны ток у электралітах.

Электрычны ток у газах. Плазма.

Электрычны ток у паўправадніках. Уласная і прымесная праводнасць паўправаднікоў.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

- Залежнасць супраціўлення металаў ад тэмпературы.
- Электрычны ток у электралітах. Электроліз.
- Электрычны разрад у газах.
- Электрычныя ўласцівасці паўправаднікоў.
- Паўправадніковыя прыборы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н :

мець уяўленне:

- ◆ аб фізічных з'явах: звышправоднасць, электроліз, самастойны і несамастойны газавы разрад;
- ◆ аб плазме;
- ◆ аб практычным выкарыстанні электролізу, току ў газах, праводнасці металаў і паўправаднікоў;

ведаць/разумець:

- ◆ прыроду электрычнага току ў металах, электралітах, газах і паўправадніках;

◆ сэнс фізічных паняццяў: уласная і прымесная праводнасць паўправаднікоў;

валодаць:

◆ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя задачы на праводнасць розных асяроддзяў.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Змест адукацыі вучэбнага прадмета «Хімія» арыентаваны на асваенне вучнямі кампетэнцый, неабходных для рацыянальнай дзейнасці ў свеце рэчываў і хімічных ператварэнняў на аснове ведаў аб ўласцівасцях найважнейшых рэчываў, якія датычацца чалавека ў штодзённым жыцці, прыродзе, прамысловасці, і разуменне сутнасці хімічных ператварэнняў. Змест адукацыі таксама арыентаваны на фарміраванне ў вучняў разумення ролі хіміі ў вырашэнні найбольш актуальных праблем, якія стаяць перад чалавецтвам у ХХІ стагоддзі. Ад правільнага вырашэння гэтых праблем залежыць здароўе людзей, узровень іх жыцця і стан навакольнага асяроддзя.

Мэта вывучэння хіміі на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі — фарміраванне сістэмы хімічных ведаў і вопыту іх прымянення, якая забяспечвае разуменне прыродазнаўчанавуковай карціны свету, актыўную адаптацыю ў сацыюме і бяспечныя паводзіны, гатоўнасць да працягу адукацыі на наступных узроўнях і ступенях прафесійнай адукацыі.

Задачы вывучэння хіміі на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі:

- фарміраванне сістэмных хімічных ведаў, якія ствараюць аснову для бесперапыннай адукацыі і самаадукацыі на ўсіх этапах навучання і будучай прафесійнай дзейнасці;
- фарміраванне і развіццё ключавых, агульнапрадметных і прадметна-спецыяльных кампетэнцый — ведаў, уменняў, спосабаў і вопыту дзейнасці з улікам спецыфікі хіміі як фундаментальнай прыродазнаўчай навукі;
- фарміраванне і развіццё сацыяльна значных каштоўнасных арыентацый, якія ўключаюць агульнакультурнае і асобнае развіццё вучняў, усведамленне каштоўнасці атрыманай хімічнай адукацыі, пачуццё адказнасці і патрыятызму, са-

цыяльную мабільнасць і здольнасць адаптавацца ў розных жыццёвых сітуацыях.

Вучэбная праграма складзена ў адпаведнасці з вучэбным планам, які прадугледжвае для вывучэння хіміі на базавым узроўні 2 гадзіны на тыдзень (усяго 70 гадзін).

Структура вучэбнай праграмы прадугледжвае вывучэнне арганічнай хіміі ў X класе. Вывучэнне вучэбнага матэрыялу пачынаецца з тэмы «Уводзіны ў арганічную хімію», разлічанай на фарміраванне неабходных кампетэнцый, накіраваных на разуменне асноў тэорыі будовы рэчыва. Далейшы разгляд вучэбнага матэрыялу грунтуецца на звестках аб электроннай будове атамаў і электроннай прыродзе хімічнай сувязі ў малекулах арганічных злучэнняў. Разглядаюцца будова і ўласцівасці арганічных рэчываў асноўных класаў. Прапанаваная паслядоўнасць вучэбных тэм у праграме дазваляе раскрыць прыцып ускладнення будовы і генетычнага развіцця ад вуглевадародаў да больш складаных арганічных злучэнняў. Пры вывучэнні курса вучні будуць знаёміцца з залежнасцю ўласцівасцей арганічных рэчываў ад будовы малекул, прымяненнем арганічных злучэнняў у розных сферах жыццядзейнасці чалавека.

У вучэбнай праграме пададзены вучэбныя тэмы і прыкладны час на іх вывучэнне.

Для кожнай тэмы ў праграме вызначаны пытанні, якія павінны быць вывучаны, тыпы разліковых задач, пералічаны дэманстрацыі, лабараторныя доследы, тэмы практычных работ. Настаўніку даецца права замены дэманстрацыйных і лабараторных доследаў на іншыя (раўнацэнныя), больш даступныя ва ўмовах дадзенай установы адукацыі. Па сваім меркаванні настаўнік можа павялічыць колькасць дэманстрацыйных доследаў. Прадугледжаны час для правядзення кантрольных работ.

Названая ў праграме колькасць гадзін, адведзеных на вывучэнне вучэбных тэм, з'яўляецца прыкладнай. Яна можа быць пераразмеркавана паміж тэмамі ў разумных межах (2—4 гадзіны). Рэзервовы час настаўнік выкарыстоўвае па сваім меркаванні. Акрамя таго, магчыма змяненне паслядоўнасці вывучэння пытанняў у рамках асобнай вучэбнай тэмы пры адпаведным абгрунтаванні такіх змяненняў.

У праграме ёсць раздзел «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў». На аснове гэтых патрабаванняў ажыццяўляецца кантроль і ацэнка вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, якасці засваення ведаў і ўзроўню сфарміраванасці кампетэнцый.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(2 гадзіны на тыдзень; усяго 70 гадзін,
з іх 2 гадзіны — рэзервовы час)

Т э м а 1. Уводзіны ў арганічную хімію (8 гадзін)

Будова атама. Стан электрона ў атаме. Атамная арбіталь. Энергетычны ўзровень і энергетычны падузровень, *s*-, *p*-арбіталі ў атаме. Электронныя канфігурацыі атамаў элементаў першых трох перыядаў (размеркаванне электронаў па арбітальных). Асаблівасці электроннай будовы атама вугляроду.

Кавалентная сувязь. Палярная і непальярная кавалентная сувязь. Адзінарныя і кратныя сувязі (σ - і π -сувязі).

Прадмет арганічнай хіміі.

Асноўныя палажэнні тэорыі хімічнай будовы арганічных рэчываў.

Класіфікацыя арганічных рэчываў.

Дэманстрацыі

1. Якаснае вызначэнне вугляроду, вадароду і галагенаў у арганічных злучэннях.

Т э м а 2. Вуглевадароды (16 гадзін)

Алканы. Азначэнне класа, гамалагічны рад і агульная формула алкана. Гамалагі, гамалагічная рознасць.

Метан — найпрасцейшы прадстаўнік насычаных вуглевадародаў — алканаў. Валентныя вуглы ў малекуле метана. Электронная і прасторавая будова малекул алканаў. Даўжыня сувязі C—C у малекулах алканаў.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы алканаў. Структурная ізамерыя алканаў — ізамерыя вугляроднага шкілета. Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: галагенаванне (рэакцыя замяшчэння), акісленне, тэрмічныя ператварэнні (крэкінг), ізамерызацыя. Атрыманне (гідрыраванне злучэнняў з кратнымі сувязямі) і прымяненне алканаў.

Алкены. Азначэнне класа і агульная формула алкенаў. Этылен — найпрасцейшы прадстаўнік ненасычаных вуглеводародаў — алкенаў. Даўжыня сувязі $C=C$, валентныя вуглы ў малекуле этылену. Электронная і прасторавая будова алкенаў.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы алкенаў. Ізамерыя: структурная (вугляроднага шкілета і становішча двайной сувязі), прасторавая (*цыс*-, *транс*-). Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: акісленне, далучэнне вадароду, галагенаў да алкенаў. Далучэнне вады і галагенавадародаў да этылену. Якісныя рэакцыі на двайную сувязь з растворамі броду і перманганату калію. Полімерызацыя этылену. Атрыманне алкенаў (дэгідрыраванне алканаў, дэгідрагалагенаванне галагеналканаў, дэгідратацыя спіртоў, гідрыраванне алкінаў). Прымяненне алкенаў.

Дыены. Вуглеводароды са спалучанымі двайнымі сувязямі. Будова малекул бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3 (ізапрэну), іх малекулярныя і структурныя формулы. Фізічныя ўласцівасці бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3.

Хімічныя ўласцівасці бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3: далучэнне вадароду, галагенаў, рэакцыя полімерызацыі.

Атрыманне бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3 дэгідрыраваннем алканаў. Прымяненне дыенавых вуглеводародаў. Прыродны і сінтэтычны каўчукі.

Алкіны. Азначэнне класа і агульная формула алкінаў. Ацэтылен — найпрасцейшы прадстаўнік ненасычаных вуглеводародаў — алкінаў. Даўжыня сувязі $C\equiv C$, валентныя вуглы ў малекуле ацэтылену. Электронная і прасторавая будова малекул алкінаў.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы алкінаў. Структурная ізамерыя вугляроднага шкілета і становішча трайной сувязі. Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: далучэнне вадароду, галагенаў да алкінаў, галагенавадародаў, вады да ацэтылену; поўнае акісленне. Якасныя рэакцыі на трайную сувязь з растворамі бром і перманганату калію. Атрыманне ацэтылену з метану і карбіду кальцыю. Прымяненне алкінаў.

Арэны. Азначэнне класа і агульная формула арэнаў рада бензолу. Бензол — найпрасцейшы прадстаўнік араматычных вуглевадародаў. Наменклатура і ізамерыя арэнаў рада бензолу. Электронная і прасторавая будова малекулы бензолу. Даўжыня сувязі вуглярод—вуглярод і валентныя вуглы ў малекуле бензолу. Фізічныя ўласцівасці бензолу.

Хімічныя ўласцівасці бензолу: рэакцыі замяшчэння ў араматычным ядры (галагенаванне, нітраванне), каталітычнае гідрыраванне.

Атрыманне бензолу трымерызацыяй ацэтылену, дегідрыраваннем гексану і цыклагексану. Прымяненне араматычных злучэнняў.

Узаемасувязь паміж насычанымі і ненасычанымі вуглевадародамі.

Вуглевадароды ў прыродзе. Нафта і прыродны газ як крыніцы вуглевадародаў. Састаў і фізічныя ўласцівасці. Спосабы перапрацоўкі нафты: перагонка, тэрмічны і каталітычны крэкінг. Прадукты перапрацоўкі нафты. Ахова навакольнага асяроддзя ад забруджванняў пры перапрацоўцы вуглевадароднай сыравіны і выкарыстанні прадуктаў перапрацоўкі нафты.

Разліковыя задачы

1. Вывад формул арганічных рэчываў па агульнай формуле, якая адлюстроўвае іх састаў.

2. Вызначэнне малекулярных формул арганічных рэчываў на аснове прадуктаў іх згарання.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул насычаных і ненасычаных вуглевадародаў.
2. Узоры пластмас.
3. Узоры натуральнага і сінтэтычных каўчукоў, рызіны.
4. Атрыманне ацэтылену карбідным спосабам.
5. Адносіны ацэтылену да раствору бром і перманганату калію.
6. Калекцыя «Прадукты перапрацоўкі нафты».

Лабараторныя доследы

1. Выраб шарастрыжнёвых мадэлей малекул вуглевадародаў.

Практычныя работы

1. Атрыманне этылену і вывучэнне яго ўласцівасцей (1 гадзіна).

Т э м а 3. Спірты і фенолы (8 гадзін)

Спірты. Функцыянальная група спіртоў, яе электронная будова. Класіфікацыя спіртоў: аднаатамныя і мнагаатамныя; першасныя, другасныя, трацічныя.

Насычаныя аднаатамныя спірты. Азначэнне класа, агульная формула, састаў, будова, малекулярныя і структурныя формулы насычаных аднаатамных спіртоў. Метанол і этанол як прадстаўнікі насычаных аднаатамных спіртоў. Структурная ізамерыя вугляроднага шкілета і становішча функцыянальнай групы насычаных аднаатамных спіртоў. Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы спіртоў.

Фізічныя ўласцівасці. Вадародная сувязь і яе ўплыў на тэмпературу кіпення і растваральнасць спіртоў.

Хімічныя ўласцівасці: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, карбонавымі кіслотамі, галагенавадародамі, дэгідратацыя; акісленне: поўнае і частковае (да альдэгідаў).

Атрыманне спіртоў у лабараторыі гідролізам галагеналканаў, атрыманне этанолу гідратацыяй этылену. Прымяненне спіртоў. Таксічнасць спіртоў, іх уздзеянне на арганізм чалавека.

Мнагаатамныя спірты. Этыленгліколь (этандыол-1,2) і гліцэрына (прапантрыол-1,2,3) як прадстаўнікі мнагаатамных спіртоў, іх састаў, будова і структурныя формулы.

Хімічныя ўласцівасці: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, арганічнымі і мінеральнымі кіслотамі, галагенавадародамі, гідраксідам медзі(II) (якасная рэакцыя на мнагаатамныя спірты). Прымяненне этыленгліколю і гліцэрыны.

Узаемасувязь паміж насычанымі, ненасычанымі вуглевадародамі і спіртамі.

Фенолы. Паняцце аб фенолах, азначэнне класа. Састаў і будова фенолу; малекулярная і структурная формулы. Фізічныя ўласцівасці фенолу.

Хімічныя ўласцівасці фенолу: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, растворамі шчолачаў, браміраванне і нітраванне па араматычным ядры. Якасныя рэакцыі на фенол з бромнай вадой і растворамі солей жалеза(III). Узаемны ўплыў груп атамаў у малекуле фенолу.

Прымяненне фенолу.

Разліковыя задачы

3. Разлікі па хімічных ураўненнях, калі адно з рэагуючых рэчываў узята з лішкам.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул метанолу, этанолу, этыленгліколю, гліцэрыны.

2. Параўнанне растваральнасці ў вадзе насычаных аднаатамных спіртоў.

3. Узаемадзеянне этанолу з натрыем.

4. Гарэнне этанолу.

Лабараторныя доследы

2. Акісленне этанолу аксідам медзі(II).

3. Узаемадзеянне гліцэрыны з гідраксідам медзі(II).

Т э м а 4. Альдэгіды (5 гадзін)

Альдэгіды. Функцыянальная альдэгідная група. Азначэнне класа альдэгідаў. Метаналь і этаналь як прадстаўнікі альдэгідаў, іх састаў, будова, малекулярныя і структурныя формулы.

Насычаныя альдэгіды: агульная формула, структурная ізамерыя вугляроднага шкілета.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы альдэгідаў. Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: рэакцыі аднаўлення, акіслення да карбонавых кіслот. Якасныя рэакцыі на альдэгідную групу: «срэбраны люстэрка» і з гідраксідам медзі(II).

Атрыманне альдэгідаў акісленнем першасных спіртоў. Атрыманне этаналю гідратацыяй ацэтылену. Прымяненне метаналю і этаналю.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул альдэгідаў.
2. Акісленне альдэгіду (рэакцыя «сярэбранага люстэрка»).

Лабараторныя доследы

4. Акісленне альдэгіду гідраксідам медзі(II).

Т э м а 5. Карбонавыя кіслоты (7 гадзін)

Карбонавыя кіслоты. Функцыянальная карбаксільная група. Азначэнне класа карбонавых кіслот. Класіфікацыя карбонавых кіслот: насычаныя, ненасычаныя, араматычныя; аднаасноўныя, двухасноўныя.

Аднаасноўныя насычаныя карбонавыя кіслоты: састаў, будова; агульная, малекулярныя і структурныя формулы. Структурная ізамерыя вугляроднага шкілета.

Мурашыная і воцатная кіслоты як прадстаўнікі насычаных аднаасноўных карбонавых кіслот. Пальміцінавая і стэарынавая кіслоты як прадстаўнікі найвышэйшых насычаных карбонавых кіслот.

Намеклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы карбонавых кіслот. Фізічныя ўласцівасці карбонавых кіслот, уплыў на тэмпературу кіпення і растваральнасць.

Хімічныя ўласцівасці: змена афарбоўкі індыкатараў, узаемадзеянне з металамі, асноўнымі і амфатэрнымі аксідамі і гідраксідамі, солямі больш слабых кіслот. Рэакцыя этэрыфікацыі. Рэакцыя замяшчэння атама вадароду метыльнай групы воцатнай кіслаты на атам галагену. Атрыманне карбонавых кіслот акісленнем алканаў, першасных спіртоў і альдэгідаў.

Алеінавая кіслата як прадстаўнік аднаасноўных ненасычаных карбонавых кіслот: састаў, будова. Хімічныя ўласцівасці: далучэнне вадароду і галагенаў па двайной сувязі вуглевадароднай групы.

Прымяненне карбонавых кіслот.

Узаемасувязь паміж вуглевадародамі, спіртамі, альдэгідамі, карбонавымі кіслотамі.

Разліковыя задачы

4. Разлікі па ўраўненнях рэакцый, якія адбываюцца ў растворах.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул карбонавых кіслот.
2. Растваральнасць карбонавых кіслот у вадзе, дзеянне на індыкатары.
3. Адносіны алеінавай кіслаты да раствораў перманганату калію і брону; узаемадзеянне са шчолаччу.

Практычныя работы

2. Параўнанне ўласцівасцей карбонавых і неарганічных кіслот.

Т э м а 6. Складаныя эфіры. Тлушчы (4 гадзіны)

Складаныя эфіры. Азначэнне класа. Састаў, будова, малекулярная і структурная формулы. Складаныя эфіры — вытворныя карбонавых кіслот і спіртоў, агульная формула. Этылавы эфір воцатнай кіслаты як прадстаўнік складаных эфіраў.

Ізамерыя складаных эфіраў: структурная і міжкласавая (з карбонавымі кіслотамі). Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы складаных эфіраў. Фізічныя ўласцівасці. Атрыманне складаных эфіраў: рэакцыя этэрыфікацыі.

Хімічныя ўласцівасці: гідроліз (кіслотны і шчолачны).

Складаныя эфіры ў прыродзе. Прымяненне. Поліэфірныя валокны (лаўсан).

Тлушчы. Састаў і будова трыгліцэрыдаў. Фізічныя ўласцівасці. Хімічныя ўласцівасці: гідроліз, гідрыраванне, акісленне. Біялагічная роля тлушчаў.

Мыла. Паняцце аб сінтэтычных мыйных сродках (СМС).

Выхад прадукту рэакцыі.

Разліковыя задачы

5. Вызначэнне выхаду прадукту хімічнай рэакцыі.

Дэманстрацыі

1. Атрыманне складанага эфіру воцатнай кіслаты.
2. Узоры складаных эфіраў, поліэфірных валокнаў і палімераў.

Лабараторныя доследы

5. Даследаванне ўласцівасцей тлушчаў (растваральнасць, доказ ненасычанага характару астаткаў карбонавых кіслот).

Т э м а 7. Вугляводы (10 гадзін)

Вугляводы. Азначэнне класа. Агульная формула, састаў, будова, класіфікацыя вугляводаў.

Монацукрыды. Глюкоза: састаў, функцыянальныя групы, будова малекулы. Лінейная і цыклічная α - і β -формы малекулы глюкозы. Фруктоза — ізамер глюкозы. Фізічныя ўласцівасці глюкозы і фруктозы.

Хімічныя ўласцівасці глюкозы: акісленне да глюконавай кіслаты, аднаўленне да шасціатамнага спірту сарбіту; браджэнне (спіртавое і малочнакіслае). Якасныя рэакцыі на глюкозу: «сярэбранага люстэрка» і з гідраксідам медзі(II). Знаходжанне ў прыродзе, атрыманне і прымяненне глюкозы.

Дыцукрыды. Цукроза як прадстаўнік дыцукрыдаў, яе састаў. Малекулярная формула. Фізічныя ўласцівасці. Хімічныя ўласцівасці: гідроліз. Атрыманне і прымяненне цукрозы.

Поліцукрыды. Крухмал — прыродны поліцукрыд. Састаў і будова макрамалекул крухмалу (астаткі α -глюкозы). Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: гідроліз (ферментатыўны, кіслотны); рэакцыя з ёдам (якасная рэакцыя на крухмал).

Значэнне вугляводаў як пажыўных рэчываў.

Цэлюлоза — прыродны поліцукрыд. Састаў і будова макрамалекул цэлюлозы (астаткі β -глюкозы). Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці: гарэнне, гідроліз, узаемадзеянне з неарганічнымі і арганічнымі кіслотамі з утварэннем складаных эфіраў. Натуральныя і штучныя валокны. Прымяненне цэлюлозы і яе вытворных.

Дэманстрацыі

1. Рэакцыя «сярэбранага люстэрка» з глюкозай.
2. Гідроліз цукрозы.
3. Узоры штучных валокнаў і тканін.

Лабараторныя доследы

6. Узаемадзеянне глюкозы з гідраксідам медзі(II).
7. Вывучэнне фізічных уласцівасцей крухмалу. Узаемадзеянне крухмалу з ёдам.

Практычныя работы

3. Рашэнне эксперыментальных задач (1 гадзіна).

Тэма 8. Азотзмяшчальныя арганічныя злучэнні (8 гадзін)

Аміны. Азначэнне класа. Класіфікацыя амінаў. Структурная ізамерыя і наменклатура амінаў.

Першасныя насычаныя аміны, агульная формула. Функцыянальная група першасных амінаў, яе будова. Малекулярныя і структурныя формулы. Хімічныя ўласцівасці: асноўныя ўласцівасці амінаў (рэакцыі з вадой і неарганічнымі кіслотамі), поўнае акісленне.

Анілін як прадстаўнік араматычных амінаў, яго састаў і будова. Малекулярная і структурная формулы. Фізічныя ўласцівасці. Хімічныя ўласцівасці: рэакцыі аніліну па амінагрупе (з неарганічнымі кіслотамі) і араматычным ядры (з бромнай вадой).

Атрыманне аніліну з нітрабензолу. Прымяненне аніліну і яго вытворных.

Амінакіслоты. Азначэнне класа. Функцыянальныя групы амінакіслот. Класіфікацыя. Ізамерыя і наменклатура: трывіяльная і ІЮПАК.

α -Амінакіслоты. Амінавоцатная кіслата як прадстаўнік амінакіслот, яе састаў, будова малекулы.

Фізічныя ўласцівасці α -амінакіслот. Хімічныя ўласцівасці α -амінакіслот: узаемадзеянне з асновамі і кіслотамі (амфатэрныя ўласцівасці); узаемадзеянне з амінакіслотамі (утварэнне пептыдаў). Пептыдная сувязь. Атрыманне α -амінакіслот з α -галагензамешчаных карбонавых кіслот.

Прымяненне і біялагічная роля амінакіслот. Амінакіслоты заменныя і незаменныя.

Сінтэтычныя поліамідныя валокны: капрон.

Бялкі. Бялкі — прыродныя высокамалекулярныя злучэнні. Састаў і будова бялковых макрамалекул. Першасная, другасная, трацічная і чацвярцічная структуры бялкоў.

Хімічныя ўласцівасці: гідроліз, дэнатурацыя, каляровыя рэакцыі.

Прымяненне і біялагічная роля бялкоў.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул метыламіну і этыламіну.
2. Дэнатурацыя бялкоў.

Лабараторныя доследы

8. Уласцівасці бялкоў: дэнатурацыя, каляровыя рэакцыі.

Практычныя работы

4. Рашэнне эксперыментальных задач (1 гадзіна).

Т э м а 9. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў па арганічнай хіміі (2 гадзіны)

Узаемасувязь паміж арганічнымі злучэннямі розных класаў.
Уплыў сінтэтычных арганічных рэчываў на навакольнае асяроддзе.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні п а в і н н ы:

даваць азначэнні паняццям: атам, малекула, атамная арбіталь, энергетычны ўзровень і энергетычны падузровень, *s*-, *p*-арбіталі, электронная канфігурацыя атама; кавалентная сувязь: палярная і непалярная, адзінарная і кратная (двайная, трайная), σ -сувязь, π -сувязь, спалучаная; пептыдная, вадародная; даўжыня сувязі, валентны вугал; хімічная формула (агульная класа, малекулярная, структурная, эмпірычная); ізамер, ізамерыя (прасторавая *цис-транс*, структурная); арганічная хімія; арганічныя злучэнні (азотзмяшчальныя: аміны, амінакіслоты, бялкі; высокамалекулярныя: натуральныя і сінтэтычныя; кіслародзмяшчальныя: альдэгіды, тлушчы, карбонавыя кіслоты, складаныя эфіры, спірты, вугляводы, фенолы; вуглевадароды: насычаныя, ненасычаныя, цыклічныя, араматычныя); гамалогія, гамолаг, гамалагічная рознасць; група (альдэгідная, алкільная, амінагрупа, гідраксільная, карбаксільная, нітрагрупа, пептыдная, вуглевадародная); класіфікацыя арганічных злучэнняў; малекула (састаў, будова хімічная і прасторавая); наменклатура ІЮПАК, трывіяльныя назвы арганічных злучэнняў; пептыд; палімер, манамер, ступень полімерызацыі, структурнае зв'язно; хімічныя рэакцыі арганічных злучэнняў (браджэння, галагенавання, гідрагалагенавання, гідратацыі, гідрыравання, гідролізу, дэгідратацыі, дэгідрыравання, дэгідрагалагенавання, замяшчэння, ізамерызацыі, каталітычныя, якасныя,

нітравання, акіслення, адшчаплення, полімерызацыі, далучэння, этэрыфікацыі).

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь:

назваець: асноўныя палажэнні тэорыі хімічнай будовы арганічных рэчываў; алкільныя групы; якасныя рэакцыі на вывучаныя арганічныя рэчывы; агульныя формулы арганічных злучэнняў розных класаў; азначэнні класаў арганічных злучэнняў; арганічныя злучэнні па наменклатуры ІЮПАК і трывіяльнымі назвамі; вобласці практычнага выкарыстання арганічных рэчываў і вырабаў з іх; састаў і будову арганічных злучэнняў розных класаў, спосабы атрымання арганічных рэчываў розных класаў, валокнаў, пластмас, каўчукаў; тып хімічнай рэакцыі; умовы працякання рэакцый; функцыянальныя групы; характар змянення фізічных уласцівасцей рэчываў у гамалагічным радзе і прычыну іх змянення; хімічныя ўласцівасці індывідуальнага рэчыва пэўнага класа;

вызначаць: прыналежнасць арганічнага злучэння да пэўнага класа па структурнай формуле; прасторавую будову малекул; тыпы хімічных рэакцый арганічных злучэнняў па ўраўненнях; арганічныя рэчывы (эксперыментальна па якасных рэакцыях);

адрозніваюць: гамалагі; ізамеры; малекулярныя, структурныя і шкілетныя формулы арганічных злучэнняў; тыпы хімічных рэакцый арганічных злучэнняў па ўраўненнях і схемах;

Вучні п а в і н н ы а ж ы ц ц я ў л я ц ь наступныя спосабы дзейнасці:

састаўляць: формулы электронных канфігурацый і схемы запаўнення электронамі атамных арбіталей атамаў элементаў першых трох перыядаў; формулу арганічнага злучэння (малекулярную, структурную, шкілетную — для вугледадародаў, скарачаную структурную); мадэлі малекул; структурныя формулы арганічных злучэнняў па іх назвах; схемы, якія адлюстроўваюць узаемасувязь паміж арганічнымі рэчывамі розных класаў; ураўненні рэакцый, якія адлюстроўваюць хімічныя ўласцівасці вывучаных рэчываў і спосабы іх атрымання;

характарызаваць: спосабы атрымання арганічных рэчываў; будову рэчываў; тып хімічнай сувязі; фізічныя ўласцівасці арганічных злучэнняў пэўнага класа; хімічныя ўласцівасці арганіч-

ных злучэнняў пэўнага класа; утварэнне адзінарнай, двайной, трайной хімічнай сувязі;

тлумачыць: узаемасувязь паміж саставам, будовай і ўласцівасцямі арганічных рэчываў; узаемасувязь арганічных злучэнняў розных класаў; прычыны ўзаемага ўплыву атамаў у малекулах арганічных злучэнняў; прычыны разнастайнасці арганічных рэчываў; прычыны праяўлення арганічнымі злучэннямі амфатэрных уласцівасцей; прычыны падабенства хімічных уласцівасцей арганічных злучэнняў аднаго класа; прасторавую будову малекул арганічных злучэнняў; хімічныя ўласцівасці арганічных злучэнняў з пазіцыі тэорыі хімічнай будовы;

аналізаваць: вынікі лабараторных доследаў, практычных работ; вучэбную інфармацыю;

прымяняць: вывучаныя паняцці і законы пры характарыстыцы саставу і ўласцівасцей рэчываў, хімічных рэакцый, спосабаў атрымання рэчываў; правілы бяспечных паводзін пры абыходжанні з рэчывамі, хімічным посудам, лабараторным абсталяваннем і прыборамі;

абыходзіцца: з арганічнымі рэчывамі, хімічным посудам, лабараторным абсталяваннем, прыборамі;

праводзіць: матэматычныя вылічэнні пры рашэнні разліковых задач; хімічны эксперымент; мадэліраванне малекул арганічных злучэнняў;

карыстацца: падручнікам; інструкцыяй па правілах бяспечных паводзін у хімічным кабінце; інструкцыяй пры выкананні хімічнага эксперыменту.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ХІМІІ

Асноўныя кампаненты ВМК

Хімія : падручнік для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / І. Я. Шымановіч [і інш.] ; пад рэд. І. Я. Шымановіча. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Ельніцкі, А. П. Хімія : падручнік для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Ельніцкі, А. І. Шарапа. — 3-е выд., перагледж. і дап. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Хвалюк, В. М. Зборнік задач па хіміі : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / В. М. Хвалюк, В. І. Рэзьяпкін ; пад рэд. В. М. Хвалюка. — 2-е выд., перапрац. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Шарапа, А. І. Зборнік задач па хіміі : вучэб. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — 2-е выд., выпр. — Мінск : Народная асвета, 2010.

Дадатковыя кампаненты ВМК

Борушко, И. И. Химический эксперимент : тетр. для практ. работ и лаборатор. опытов : 11-й кл. : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / И. И. Борушко. — 6-е изд. — Сэр-Вит, 2015.

Лахвич, Ф. Ф. Химия в таблицах и схемах : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Ф. Ф. Лахвич, О. М. Травникова. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2013.

Мякинник, Т. Н. Химия. 10 класс : сборник самостоятельных работ : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Т. Н. Мякинник, И. И. Борушко. — 3-е изд. — Минск : Сэр-Вит, 2015.

Мякинник, Т. Н. Химия. 11 класс : сборник самостоятельных работ : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Т. Н. Мякинник, И. И. Борушко. — 2-е изд. — Минск : Сэр-Вит, 2015.

Уроки химии в 7—11 классах : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. Я. Аршанский [и др.] ; под ред. Е. Я. Аршанского, Т. А. Колевич. — Минск : Аверсэв, 2014.

Химия. 10—11 классы. Химический практикум / Ф. Ф. Лахвич [и др.]. — Минск : «ИНИС-СОФТ», 2010.

Химия : Контрольные и проверочные работы. Тестовые задания : 7—11 классы : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. Я. Аршанский [и др.] ; под ред. Е. Я. Аршанского. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2015.

Химия в 10 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / И. Е. Шиманович [и др.] ; под ред. И. Е. Шимановича. — Минск : Народная асвета, 2014.

Шарапа, Е. И. Химия. 11 класс : рабочая тетрадь / Е. И. Шарапа. — 2-е изд., испр. — Минск : Народная асвета, 2010.

Шарапа, А. І. Сшытак для лабараторных доследаў і практычных работ па хіміі для 10 класа : дапаможнік для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — Мінск : Аверсэв, 2015.

Шарапа, А. І. Сшытак для лабараторных доследаў і практычных работ па хіміі для 11 класа : дапаможнік для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — 6-е выд., дап. — Мінск : Аверсэв, 2015.

Шарапа, Е. І. Химия в 11 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. И. Шарапа, А. П. Ельницкий, Т. Н. Мякинник. — Минск : Народная асвета, 2014.

=== ФІЗИЧНАЯ КУЛЬТУРА І ЗДAROЎЕ ===

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Агульная характарыстыка вучэбнага прадмета. У сістэме вучэбных прадметаў агульнай сярэдняй адукацыі асваенне вучэбнага прадмета «Фізічная культура і здароўе» забяспечвае атрыманне вучнямі фізкультурнай адукацыі.

Змест вучэбнага прадмета «Фізічная культура і здароўе» дыферэнцыраваны з улікам узростава-палавых адрозненняў вучняў і прадстаўлены інварыянтным і варыятыўным кампанентамі.

Інварыянтны кампанент з’яўляецца базавым зместам вучэбнага прадмета «Фізічная культура і здароўе», абавязковым для засваення вучнямі, аднесенымі па стане здароўя да асноўнай і падрыхтоўчай медыцынскіх груп. Ён складаецца з двух раздзелаў «Асновы фізкультурных ведаў» і «Асновы ведаў спорту», якія змяшчаюць мінімальны аб’ём вучэбнага матэрыялу, неабходнага для агульнай фізкультурнай адукацыі, агульнакультурнага, духоўнага і фізічнага развіцця, аздаравлення, маральнага ўдасканалення вучняў, фарміравання здаровага ладу жыцця, актыўнага адпачынку з выкарыстаннем сродкаў фізічнай культуры.

Раздзел «Асновы фізкультурных ведаў» уключае тэарэтычны матэрыял, неабходны для вывучэння і практычнага траўмабяспечнага асваення вучэбнага прадмета, фарміравання светапогляду здаровага ладу жыцця, самастойнага выкарыстання сродкаў фізічнай культуры з мэтай аздаравлення і актыўнага адпачынку.

Раздзел «Асновы ведаў спорту» змяшчае практычны і неабходны для яго засваення тэарэтычны вучэбны матэрыял, які засвойваецца на практычных вучэбных занятках адначасова з фарміраваннем рухальных уменняў, навыкаў, спосабаў дзейнасці. Змест практычнага вучэбнага матэрыялу прадстаўлены практыкаваннямі, комплексамі і элементамі такіх ведаў спорту, як аэробіка спартыўная, гімнастыка атлетычная, акрабатыка, лёгкая атлетыка,

лыжныя гонкі, спартыўныя гульні (баскетбол, валејбол, гандбол, футбол), што адпавядае агульным задачам фарміравання каардынацыйных і кандыцыйных здольнасцей вучняў.

Варыятыўны кампанент прадстаўлены такімі відамі спорту, як плаванне, аэробіка спартыўная, гімнастыка атлетычная, тэніс настольны, канькабежны спорт, а таксама вучэбным матэрыялам спартыўных гульняў (баскетбол, валејбол, гандбол, футбол). Змест варыятыўнага кампанента можа выкарыстоўвацца настаўнікам фізічнай культуры з улікам наяўнасці фізкультурна-спартыўнай базы, інтарэсаў вучняў, спартыўных традыцый установы агульнай сярэдняй адукацыі ў адпаведнасці з прыкладным размеркаваннем вучэбнага матэрыялу для юнакоў і дзяўчат кожнага класа.

Размеркаванне вучэбнага матэрыялу па кампанентах, раздзелах і тэмах прадстаўлена ў табліцы 1.

Вучэбныя заняткі праводзяцца ў форме ўрокаў фізічнай культуры.

Арганізацыя вучэбных заняткаў павінна адпавядаць агульнапедагагічным заканамернасцям, прынцыпам і патрабаванням агульнай сярэдняй адукацыі. Формы і метады правядзення ўрокаў фізічнай культуры вызначаюцца настаўнікам пры распрацоўцы дакументаў планавання зместу вучэбнага матэрыялу.

Мэтаі вывучэння прадмета «Фізічная культура і здароўе» ў Х класе з'яўляецца фарміраванне фізічнай культуры асобы і аздараўленне вучняў з улікам іх узростава-палавых асаблівасцей.

Указаная мэта дасягаецца ў выніку фарміравання ў вучняў кампетэнцый у галіне фізкультурнай і спартыўнай дзейнасці, рашэння асобна арыентаваных адукацыйных, выхаваўчых, аздараўленчых, прыкладных задач.

Да **адукацыйных задач** вучэбнага прадмета адносяцца асваенне і навучанне выкарыстанню на практыцы даступных у старэйшым школьным узросце:

- фізкультурных ведаў, неабходных для бяспечных арганізаваных і самастойных заняткаў;
- рухальных уменняў, навыкаў, спосабаў дзейнасці, якія складаюць змест вывучаемых відаў спорту;
- духоўных каштоўнасцей алімпізму і алімпійскага руху як культурных гуманістычных феноменаў сучаснасці.

Прыкладнае размеркаванне вучэбнага матэрыялу

Кампаненты, раздзелы, тэмы вучэбнага матэрыялу	Колькасць гадзін
ІНВАРЫЯНТНЫ КАМΠΑНАНТ	45
Асновы фізкультурных ведаў	4
Правілы бяспечных паводзін на фізкультурных і спартыўных занятках	0,5
Рухальныя здольнасці чалавека	1
Методыка самастойных заняткаў, самакантроль	1
Здаровы лад жыцця	1
Алімпізм і алімпійскі рух	0,5
Асновы ведаў спорту	35
Лёгкая атлетыка	9
Лёгкая атлетыка — кросавая падрыхтоўка ¹	0 (8)
Аэробіка спартыўная, акрабатыка (дз)	
Гімнастыка атлетычная, акрабатыка (ю)	8
Лыжныя гонкі ²	8 (0)
Спартыўныя гульні ³	10
Тэсціраванне	6
Дамашнія заданні⁴	+
ВАРЫЯТЫЎНЫ КАМПАНАНТ	25
Плаванне ⁵	да 24
Аэробіка спартыўная (дз)	+
Гімнастыка атлетычная (ю)	+
Баскетбол	+
Валейбол	+
Гандбол	+
Футбол	+
Тэніс настольны	+
Усяго	70

¹ Ва ўмовах бясснежнай зімы замест лыжных гонак.

² Пры адсутнасці снегу дапускаецца замена кросавай падрыхтоўкай.

³ Вывучаецца адна з чатырох спартыўных гульняў.

⁴ Колькасцю гадзін не рэгламентуюцца.

⁵ Пры наяўнасці ўмоў для вучэбных заняткаў па плаванні.

Выхаваўчай задачай вучэбнага прадмета з’яўляецца садзейнічанне станаўленню і развіццю:

- адносін да ўласнага здароўя і здароўя іншых як да каштоўнасці;
- станоўчых рыс характару, такіх як дысцыплінаваныя паводзіны, добразычлівае стаўленне да таварышаў, калектывізм, сумленнасць, спагадлівасць, смеласць, настойлівасць у дасягненні мэты;
- гарманічнага спалучэння маральных, фізічных і інтэлектуальных якасцей асобы.

Аздараўленчымі задачамі вучэбнага прадмета з’яўляюцца:

- павышэнне разумовай працаздольнасці;
- прафілактыка стрэсавых станаў і захворванняў сродкамі фізічнай культуры;
- засваенне навыкаў фарміравання здаровага ладу жыцця;
- садзейнічанне ўмацаванню здароўя вучняў, фарміраванне правільнай паставы, прафілактыка міяпіі і плоскаступнёнасці.

Да **прыкладных задач** вучэбнага прадмета, якія забяспечваюць паспяховую сацыяльную адаптацыю і бяспеку жыцця дзейнасці вучняў, адносяцца:

- навучанне ўменням і навыкам супрацоўніцтва з ровеснікамі ў працэсе фізкультурнай і спартыўнай дзейнасці;
- асваенне ведаў, уменняў і навыкаў, неабходных для захавання бяспекі падчас самастойных фізкультурных заняткаў;
- фарміраванне ведаў, уменняў і навыкаў, якія неабходны для бяспечнай жыццядзейнасці ў экалагічна неспрыяльных умовах (для тых, хто пражывае на тэрыторыі радыеактыўнага забруджвання ва ўмовах уздзеяння вынікаў аварыі на ЧАЭС).

Пры асваенні зместу вучэбнай праграмы вучні набываюць кампетэнцыі, якія маюць сацыяльную і асабістую значнасць. Асобныя кампетэнцыі вучняў, якія заканчваюць X клас установы агульнай сярэдняй адукацыі, канкрэтызаваны ў чатырох напрамках:

- вучні павінны ведаць і разумець;
- вучні павінны ведаць і выконваць;
- вучні павінны ведаць і ўмець;

вучні павінны ўмець выкарыстоўваць набытыя кампетэнцыі ў практычнай дзейнасці і паўсядзённым жыцці.

Вынікі вучэбнай дзейнасці вучняў і ступень засваення зместу вучэбнай праграмы «Фізічная культура і здароўе» ацэньваюцца па крытэрыях і ў адпаведнасці з правіламі правядзення атэстацыі вучняў, якія зацвярджаюцца Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Вучэбна-метадычнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу па вучэбным прадмеце «Фізічная культура і здароўе» прадстаўлена ў дадатку 1.

Умовы выканання тэставых практыкаванняў для ацэнкі ўзроўню развіцця рухальных якасцей вучняў выкладзены ў дадатку 2.

Вучэбная праграма «Фізічная культура і здароўе» змяшчае вучэбны матэрыял па спартыўных гульнях (баскетбол, валејбол, гандбол, футбол), рэкамендаваны для вывучэння ў аб'ёме 35 гадзін на вучэбных занятках «Гадзіна здароўя і спорту» (дадатак 3).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

ІНВАРЫЯНТНЫ КАМΠΑНЕНТ

Асновы фізкультурных ведаў

Правілы бяспечных паводзін на фізкультурных і спартыўных занятках. Папярэджанне траўманебяспечных сітуацый на гульнявой пляцоўцы, стадыёне, каля вадаёма, у лесапаркавай зоне. Правілы бяспечных паводзін на вучэбных занятках, падчас самастойных заняткаў фізічнымі практыкаваннямі, на спартыўных спаборніцтвах.

Рухальныя здольнасці чалавека

Сілавыя здольнасці. Мышачная сіла. Прыкладное значэнне мышачнай сілы для дзяўчат і юнакоў. Значэнне сілавых здольнасцей для дзяўчат і юнакоў. Спосабы вымярэння.

Хуткасныя здольнасці. Прыкладное значэнне хуткасных здольнасцей для дзяўчат і юнакоў у сучасных умовах. Паказчыкі і разнавіднасці хуткасных здольнасцей дзяўчат і юнакоў. Час рухальнай рэакцыі.

Хуткасна-сілавя здольнасці. Віды хуткасна-сілавых здольнасцей. Здольнасць максімальна хутка праяўляець максімальную сілу. Здольнасць набіраць хуткасць. Прыкладное значэнне хуткасна-сілавых здольнасцей для дзяўчат і юнакоў. Фактары, якія ўплываюць на хуткасна-сілавя здольнасці. Спосабы вымярэння.

Вынослівасць. Вынослівасць, яе разнавіднасці і значэнне ў жыцці дзяўчыны і юнака. Сілавая вынослівасць. Паказчыкі сілавой вынослівасці. Хуткасная вынослівасць і яе паказчыкі. Хуткасна-сілавая вынослівасць і яе паказчыкі. Агульная вынослівасць і яе паказчыкі. Значэнне вынослівасці для дзяўчат і юнакоў. Фактары, якія ўплываюць на развіццё вынослівасці.

Гібкасць. Эстэтычнае і прыкладное значэнне гібкасці для дзяўчыны і юнака. Віды гібкасці. Фактары, якія ўплываюць на гібкасць. Паказчыкі гібкасці.

Каардынацыйныя здольнасці. Эстэтычнае і прыкладное значэнне каардынацыйных здольнасцей для дзяўчыны і юнака. Віды каардынацыйных здольнасцей, іх паказчыкі і тэсты для ацэнкі. Фактары, якія ўплываюць на развіццё каардынацыйных здольнасцей.

Методыка самастойных заняткаў, самакантроль (дз). Вызначэнне задач самастойных заняткаў фізічнымі практыкаваннямі (аздараўленне, рэабілітацыя, рэкрэацыя, развіццё рухальных здольнасцей і да т. п.). Правілы адбору сродкаў для рашэння задач самастойных заняткаў з улікам цыклічнасці фізіялагічных функцый жаночага арганізма. Выбар метадаў, рэкамендаваных для выкарыстання гэтых сродкаў. Агульныя правілы індывідуальнага нарміравання нагрузкі ў працэсе самастойных заняткаў фізічнымі практыкаваннямі. Метадычныя рэкамендацыі па папярэднім, пра-
межжавым, выніковым самакантролі.

Методыка самастойных заняткаў, самакантроль (ю). Формы самастойных заняткаў фізічнымі практыкаваннямі ў рэжыме дня. Фізічныя практыкаванні для захавання і паляпшэння здароўя: хадзьба, бег трушком, плаванне, грэбля, прагулкі на лыжах, спартыўныя і рухавыя гульні. Асаблівасці дыхання пры выкананні практыкаванняў для развіцця сілы і фарміравання рэльефу мышцаў. Практыкаванні для актыўнага адпачынку і аднаўлення. Агульныя правілы індывідуальнага нарміравання нагрузкі ў працэсе самастойных заняткаў фізічнымі практыкаваннямі. Мета-

дычныя рэкамендацыі па папярэднім, прамежкавым, выніковым самакантролі.

Здаровы лад жыцця. Уплыў курэння, алкаголю, наркатычных рэчываў, пераядання і іншых негатыўных фактараў на стан здароўя і генетычны код дзяўчыны і юнака. Станоўчае ўздзеянне фізічных практыкаванняў на здароўе юнака, дзяўчыны і будучага патомства. Патрабаванні да фарміравання здоровага ладу жыцця сродкамі фізічнай культуры. Сродкі фізічнай культуры ў здаровым ладзе жыцця дзяўчыны і юнака. Аптымальны рухальны рэжым у вучэбныя і выхадныя дні, у розныя поры года.

Алімпізм і алімпійскі рух. Функцыі Нацыянальнага алімпійскага камітэта (НАК) Рэспублікі Беларусь. Міжнародныя сувязі. Уплыў НАК Рэспублікі Беларусь на развіццё «спорту для ўсіх» у краіне. Навейшая алімпійская гісторыя Беларусі (з 1994 г.).

Асновы відаў спорту

Лёгкая атлетыка

Хадзьба. Разнавіднасці хадзьбы з чаргаваннем нізкага, сярэдняга і высокага тэмпаў на розных адрэзках дыстанцыі, аздаравленчая хадзьба, скандынаўская хадзьба з лыжнымі палкамі ў руках.

Бег. З зададзенай хуткасцю на зададзены час, чаўночны бег 4×9 м, эстафетны бег па крузе, з нізкага і высокага старту 100 м на хуткасць*¹, раўнамерны і пераменны бег 2, 4, 6 мін, кросавы бег.

Скачкі. З месца штуршком дзвюма нагамі на далёкасць, у вышыню з даставаннем рукой прадмета; мнагаскокі на дзвюх нагах з максімальным выскокваннем уверх, на адной назе на далёкасць з зададзенай колькасцю скачкоў; скачкі ў даўжыню з разбегу на далёкасць*, скачкі ў вышыню з разбегу вывучаным спосабам*.

Кіданне (дз). Мяча 150 г на далёкасць з месца, з чатырох кідальных крокаў і з поўнага разбегу па калідоры 10 м на далё-

¹ Тут і далей зорачкай (*) пазначаны практыкаванні, абавязковыя для вывучэння і ацэнкі тэхнікі выканання.

касць* і на зададзеную адлегласць, у гарызантальную цэль (гімнастычны абруч) з адлегласці 20—25 м.

Кіданне (ю). Мяча 150 г з чатырох кідальных крокаў і з поўнага разбегу па калідоры 10 м на далёкасць*; гранаты 700 г з месца і чатырох крокаў, з поўнага разбегу па калідоры 10 м на далёкасць*; у гарызантальную цэль (гімнастычны абруч) з адлегласці 20—25 м.

Лёгкая атлетыка — кросавая падрыхтоўка

Чаргаванне хадзьбы і бегу па перасечанай мясцовасці, раўнамернага бегу і паскарэнняў. Пераадоленне вертыкальных* (з апорай і без апоры) і гарызантальных* перашкод у скачку з прыжамленнем на адну нагу без парушэння рытму бегу. Фінішнае паскарэнне. Тактыка размеркавання сіл на кросавай дыстанцыі да 2 км (дз) і да 3 км (ю).

Аэробіка спартыўная (дзяўчаты)

Разнавіднасці крокаў. Разнавіднасці прыстаўнога кроку ўбок, асноўнага кроку, скрыжаванага кроку, крокаў ногі паасобку — ногі разам. Камбінацыі з асвоеных крокаў у спалучэнні з рухамі рук (рукі ў бакі, уверх, уперад, управа, улева, кругі рукамі, кругі перадплеччамі, кругі плячамі, згінанні і разгінанні рук).

Падскокі. Падскокі нагу ўперад, убок, назад, з нагі на нагу. Варыянты выканання базавых рухаў з падскокамі. Падскокі ногі паасобку — ногі разам.

Падскокі на месцы на дзвюх нагах у спалучэнні з рознымі рухамі рук; папераменна на левай, правай і на дзвюх нагах у спалучэнні з рознымі рухамі рук.

Спалучэнне падскокаў ногі паасобку — ногі разам з розным становішчам рук.

Пад'ём калена. Пачарговае і шматразовае выкананне пад'ёму калена. Пад'ём калена з падскокам.

Выпады. Выпады ўперад, убок, з падскокамі.

Махі. Уперад, у бакі, уперад і ўбок з падскокамі.

Элементы гібкасці. Паўшпагат на правую нагу, на левую нагу, папярочны паўшпагат і шпагат. Хвалі з зыходных становішчаў стоячы, седзячы на пятках на падлозе.

Практыкаванні ў раўнавазе. Павароты на 360° стоячы на адной назе, другая прыціснута да галёнкі. Раўнавага стоячы на насках, рукі ўверх. Раўнавага стоячы на адной назе, другую нагу ўбок, рукі ўверх або ў бакі. Утрыманне раўнавагі пасля скачкоў або падскокаў.

Комплекс, які ўключае не менш як восем вывучаных практыкаванняў*.

Акрабатыка (дзяўчаты)

Стойка на лапатках з папераменным згінаннем ног, раўнавага «ластаўка». У групоўцы два кулькі наперад разам, два кулькі назад разам, паўшпагат і шпагат, пераварот бокам («кола»).

Камбінацыя, якая ўключае не менш як шэсць вывучаных элементаў*.

Акрабатыка (юнакі)

У групоўцы два-тры кулькі наперад разам; у групоўцы два-тры кулькі назад разам; доўгі кулёк наперад штуршком дзвюма нагамі; раўнавага «ластаўка», два перавароты бокам («кола») разам; стойка на галаве і руках, на руках (з дапамогай).

Камбінацыя, якая ўключае не менш як пяць вывучаных элементаў*.

Гімнастыка атлетычная (юнакі)

Практыкаванні для развіцця сілы і сілавой трываласці двухгаловай мышцы пляча, мышцаў шыі, трапецападобнай мышцы, дэльтападобнай мышцы, вялікай грудной мышцы, мышцаў перадплечча, прамай мышцы жывата, чатырохгаловай мышцы бядра, ікраножнай мышцы, мышцаў задняй паверхні бядра, знешняй касой мышцы жывата, доўгіх мышцаў спіны, найшырэйшай мышцы спіны, трохгаловай мышцы пляча. Практыкаванні з рознымі абцяжарваннямі (вагой цела, вагой гантэлей, штангі, гіры, грузу і да т. п.); з пераадоленнем пругкіх уласцівасцей прадметаў (эластычны бінт, эспандар, пругкая спружына і да т. п.). Комплексы практыкаванняў для фарміравання мышачнай масы.

Лыжныя гонкі

Перамяшчэнне бяскрокавым, аднакрокавым, двухкрокавым адначасовымі хадамі, папераменным двухкрокавым ходам, кань-

ковым ходам; пераход ад адначасовых ходоў да папераменных і назад*. Пад'ём «лесвічкай», «паўелачкай», «елачкай»; спускі ў высокай, сярэдняй стойках; павароты ў руху. Тармажэнне «паў-плугам», «плугам». Выкарыстанне пералічаных спосабаў перамяшчэння пры праходжанні дыстанцыі* да 3 км (дз) і да 5 км (ю).

Спартыўныя гульні

(вывучаецца адна з чатырох гульняў на выбар)

Баскетбол. Перадачы мяча рознымі спосабамі на месцы, падчас руху ў адным напрамку і пры сустрэчным руху. Вядзенне мяча правай і левай рукой, папераменна правай і левай рукой, без зрокавага кантролю, са зменай хуткасці і напрамку руху; перахопы мяча падчас вядзення. Кідкі мяча па кальцы з месца адной рукой ад галавы*, штрафныя кідкі*, кідкі пасля вядзення і двух крокаў. Тактычнае ўзаемадзеянне ў нападзенні. Дзеянні іграка пры персанальнай і зоннай абароне. Гульня на адно кальцо «Стрытбол». Двухбаковая гульня.

Валейбол. Прыём мяча знізу*. Прыём мяча зверху*. Ніжняя і верхняя падачы* з пападаннем у зоны 1, 6 і 5*. Другая перадача ў зоны 4 і 2. Нападаючы ўдар. Блакіраванне нападаючага ўдару. Страхоўка пры прыёме мяча пасля падачы і пры нападаючым удары. Двухбаковая гульня.

Гандбол. Перадачы мяча адной рукой на кароткую, сярэдняю і доўгую адлегласць ад пляча, збоку, знізу і над галавой*. Перадачы і лоўля мяча ў тройках, з адскокам ад падлогі, пры сустрэчным руху*. Лоўля мяча дзвюма рукамі стоячы на месцы і ў руху. Вядзенне мяча ў спалучэнні са змяненнем хуткасці перамяшчэння, абводкай праціўніка, перадачамі і кідкамі па варотах*. Індывідуальныя дзеянні ў нападзенні, якія адцягваюць увагу. Штрафны кідок*. Кідок з апорнага становішча*. Гульня варатара: адбіванне і лоўля мяча*. Двухбаковая гульня.

Футбол. Удары правай і левай нагой па мячы, які не рухаецца, і па мячы, які коціцца, сярэдзінай пад'ёму ступні*, унутраным бокам ступні*, знешняй часткай пад'ёму, наском, удары па мячы, які ляціць. Вядзенне мяча разнастайнымі спосабамі. Жангліраванне мячом адной і дзвюма нагамі. Тэхніка-тактычныя звязкі: вядзенне — перадача, прыём — перадача, прыём — вядзен-

не — перадача*. Тактычныя дзеянні ў абароне і нападзенні пры гульні 3 на 3, 4 на 4, 5 на 5 ігракоў.

Рухавыя гульні і эстафеты на развіццё каардынацыйных здольнасцей, гібкасці, хуткасці (з вядзеннем мяча, абвядзеннем стоек, прыёмам і спыненнем мяча, ударамі па варотах), гульні з двума і трыма нападаючымі на пляцоўцы для міні-футбола, з абаронай варот (для падрыхтоўкі варатара).

Гульня ў міні-футбол і футбол па спрошчаных правілах.

Тэсціраванне ўзроўню фізічнай падрыхтаванасці вучня

Выкананне тэставых практыкаванняў плануецца настаўнікам на пачатак і заканчэнне навучальнага года. На працягу аднаго ўрока не рэкамендуецца выкарыстоўваць больш за два тэставыя практыкаванні.

Вынікі тэставых практыкаванняў (табліца 2) выкарыстоўваюцца як для вызначэння ўзроўню фізічнай падрыхтаванасці вучняў, так і для карэкціроўкі паўрочнага каляндарна-тэматычнага плана, зместу планаў-канспектаў урокаў.

Умовы выканання тэставых практыкаванняў прадстаўлены ў дадатку 2.

Пэралік тэставых практыкаванняў:

- нахіл уперад з зыходнага становішча седзячы на падлозе *або* нахіл уперад з зыходнага становішча стоячы на гімнастычнай лаўцы;
- падцягванне на перакладзіне *або* згінанне і разгінанне рук ва ўпоры на брусах (ю); падыманне тулава з зыходнага становішча лежачы на спіне за 1 мін *або* падыманне і апусканне прамых ног за 1 мін (дз);
- бег 30 м;
- чаўночны бег 4×9 м *або* скокі праз кароткую скакалку за 1 мін;
- скачок у даўжыню з месца *або* трайны скачок з месца штуршком дзвюма нагамі (ю), кідок набіўнога мяча з-за галавы дзвюма рукамі з зыходнага становішча седзячы ногі паасобку (дз);
- бег 1500 м (ю), 1000 м (дз), *або* хадзьба 3000 м (ю), 2000 м (дз), *або* 6-мінутны бег.

ВАРЬЯТЫЎНЫ КАМПАНЕНТ

Плаванне

Практыкаванні на сушы. Актыўныя і пасіўныя практыкаванні для развіцця рухомасці ступні, плечавых, тазабедраных і галёнкаступнёвых суставаў. Практыкаванні сілавога характару для развіцця сілавой вынослівасці мышцаў рук, ног, брушнаго прэса, спіны. Імітацыйныя практыкаванні для развіцця каардынацыі рухаў рук і ног. Спецыяльныя практыкаванні для адпрацоўкі павароту на сушы.

Практыкаванні ў вадзе. Каардынацыя рухаў рук і ног пры плаванні спосабам «кроль на грудзях»: плаванне з дошкай на нагах, плаванне на руках, узгадненне рухаў рук, ног і дыхання; з зыходнага становішча лежачы на грудзях, рукі ўверсе прапыванне адрэзкаў да 25 м з выкананнем грабка толькі левай рукой, затым толькі правай рукой, адначасова дзвюма рукамі з выкарыстаннем для падтрымкі ног дошкі, надзіманага круга і да т. п.; тое ж самае, але ўключаючы работу ног, з увагай да дыхання; плаванне спосабам «кроль на грудзях» у поўнай каардынацыі. Пераадоленне дыстанцыі 25—30 м без уліку часу.

Каардынацыя рухаў рук і ног пры плаванні спосабам «кроль на спіне»: з зыходнага становішча лежачы на спіне, рукі ўверсе прапыванне адрэзкаў да 25 м з выкананнем грабка толькі левай рукой, затым толькі правай рукой, адначасова дзвюма рукамі з выкарыстаннем для падтрымкі ног дошкі, надзіманага круга і да т. п.; плаванне спосабам «кроль на спіне» ў поўнай каардынацыі. Пераадоленне дыстанцыі 25—50 м без уліку часу.

Скачкі ў ваду. Скачкі ў ваду з борціка нагамі ўніз. Спад галавой уніз з зыходных становішчаў седзячы на борціку і седзячы на тумбачцы. Стартавы скачок у ваду з тумбачкі.

Аэробіка спартыўная (дзяўчаты)

Базавыя рухі, уменні і навыкі

Разнавіднасці бегу. Бег на месцы, з рухам наперад і назад. Выкананне базавых крокаў у форме бегу. Спалучэнні з розных форм бегу ў спалучэнні з воплескамі, згінаннямі і разгінаннямі рук, падыманнем і апусканнем рук і з кругамі.

Пад'ём калена. Пад'ём калена з кругам рукою. Спалучэнні бегу з падскокамі і пад'ёмамі калена.

Выпады. Спалучэнні з разнавіднасцей бегу, падскокаў, пад'ёмаў калена, падскокаў ногі паасобку — ногі разам з выпадамі.

Махі. Спалучэнні з махаў і пад'ёмаў калена з рухамі рук. Спалучэнні і звязкі з разнавіднасцей бегу, падскокаў, выпадаў, пад'ёмаў калена і махаў з рухамі рук.

Элементы цяжкасці

Элементы дынамічнай сілы. Згінанне і разгінанне рук ва ўпоры лежачы з апорай на калені, з апорай ногі паасобку.

Кругавыя рухі папераменнай правай і левай нагой з зыходнага становішча прысед на адной, другая — убок на насок.

Элементы статычнай сілы. З зыходнага становішча лежачы на спіне, рукі ўверх або за галаву пад'ём і апусканне тулава. Вугал з апорай (прыпадзьманне ног над падлогай ва ўпоры седзячы або пад'ём таза над падлогай у тым жа зыходным становішчы). Вуглы (сілавое ўтрыманне ног ва ўпоры): вугал ногі паасобку з апорай на адну руку, упор вуглом ногі паасобку, упоры вуглом ногі паасобку на гімнастычнай лаўцы.

Скачкі. Скачкі прагнуўшыся, скачкі з падкіднога мосціка, скачкі ў глыбіню (з гімнастычнай лаўкі) з прызямленнем у паўпрысед, рукі ў бакі. Скачкі з паваротам на 180°, 360°. З апорай рукамі на гімнастычную сценку скачкі ўверх з развядзеннем ног у бакі на вугал, не меншы за 90°. Скачкі «нажніцы» (з пачарговым узмахам ног уперад).

Спецыяльная фізічная падрыхтоўка

Спецыяльная сілавая падрыхтоўка. Утрыманне: упору лежачы на сагнутых руках, ног пад прамым вуглом у вісе на гімнастычнай сценцы, тулава прагнуўшыся ва ўпоры лежачы на бёдрах, ног пад прамым вуглом ва ўпоры седзячы на гімнастычнай лаўцы.

Спецыяльная хуткасна-сілавая падрыхтоўка. Згінанне і разгінанне рук ва ўпоры лежачы на каленях з воплескамі; з зыходнага становішча лежачы на спіне, рукі ўверсе пераход у сед у групоўцы і вяртанне ў зыходнае становішча, павароты кругом з упору лежачы ў правы і левы бок; скачковыя практыкаванні з выкарыстаннем падкіднога мосціка і гімнастычнай лаўкі.

Аэробіка спартыўная. Развучванне і ўдасканалванне звязак і кампазіцый аэробікі спартыўнай, якія змяшчаюць базавыя рухі, элементы цяжкасці, складзеныя ў адпаведнасці з патрабаваннямі правіл спаборніцтваў. Спаборніцтвы ў выкананні вывучаных звязак і кампазіцый.

Гімнастыка атлетычная (юнакі)

Фарміраванне правільнай паставы. Хадзьба з прадметам на галаве па лініі на падлозе, па гімнастычнай лаўцы; хадзьба з гімнастычнай палкай за спінай, за галавой, над галавой, прыстаўнымі крокамі па гімнастычнай лаўцы; па гімнастычнай лаўцы з паваротамі, прысяданнямі з захаваннем правільнай паставы.

Практыкаванні для разнастайных груп мышцаў:

для мышцаў галёнкі: пад'ёмы на наскі з абцяжарваннем;

для мышцаў спіны: нахілы ўперад са штангай за галавой, цяга штангі да грудзей у становішчы лежачы, цяга Т-падобнай штангі да грудзей у нахіле, падцягванні на перакладзіне;

для мышцаў грудзей: жым гантэлей на нахіленай лаўцы галавой уніз, жым штангі вузкім хватам, развядзенне рук з гантэлямі ў становішчы лежачы на нахіленай лаўцы галавой уніз;

для мышцаў плечаваго пояса: жым гантэлей стоячы, цяга блочнага ўстройства адной рукой, у нахіле, развядзенне рук з гантэлямі на нахіленай лаўцы, пад'ём гантэлі адной рукой у становішчы лежачы на нахіленай лаўцы пад вуглом 45°;

для мышцаў рук: згінанне рук на лаўцы пад вуглом 45°, седзячы хватам зверху, разгінанне рук са штангай з-за галавы, з-за галавы стоячы; у становішчы лежачы на нахіленай лаўцы;

для мышцаў брушнага прэса: падцягванне каленяў да грудзей седзячы, нахілы тулава ў бакі;

для мышцаў бядра: частковыя прысяданні (практыкаванне выконваецца на чвэрць, палавіну або тры чвэрці амплітуды).

Практыкаванні, комплексы і гульні для развіцця каардынацыйных і кандыцыйных здольнасцей вучняў

Кросавы бег працягласцю ад 15—20 да 30—40 мін з частатой пульсу 120—140 уд./мін; пераменны, паўторны бег; гульня ў футбол, баскетбол, гандбол.

Агульнаразвіццёвыя практыкаванні з абцяжарваннем вагой уласнага цела, з пераадоленнем супраціўлення пругкіх уласці-васцей прадметаў (экспандар). Практикаванні на гімнастычных снарадах, трэнажорах, з інвентаром, якія выконваюцца ў комплексах кругавой трэніроўкі і ўключаюць да 8—12 станцый.

Выпады ўперад са штангай на плячах у паўпрыседзе. Прысяданні са штангай на грудзях. Прысяданні з апорай на падстаўку за спінай, тулава адхілена назад, пад пяткі падкладзены брусок. Пад'ёмы на наскі ў становішчы седзячы са штангай на каленях. Цяга штангі да грудзей шырокім хватам у нахіле, у становішчы лежачы, падцягванне на перакладзіне шырокім хватам. Нахілы ўперад са штангай за галавой. Жым штангі на гарызантальнай і нахіленай лаўцы. Жым штангі вузкім хватам. Жым гантэлей у становішчы седзячы. Цяга блока адной рукой. Згінанне і разгінанне рук з гантэлямі, са штангай у локцевых суставах. Разгінанне рук у локцевых суставах з гантэлямі, са штангай з-за галавы. Пад'ёмы каленяў да грудзей у становішчы седзячы. Нахілы тулава ў бакі. Цяга блока ўніз у становішчы стоячы на каленях. Частковыя прысяданні ў становішчы стоячы са штангай на плячах, ногі на шырыні плячэй, пад пяткі падкладзці брусок вышынёй 3—5 см. Развядзенне рук з гантэлямі ў становішчы лежачы на лаўцы. Развядзенне прамых рук з гантэлямі ў становішчы лежачы тварам уніз на нахіленай лаўцы да 45°. Пад'ём гантэлі адной рукой у становішчы лежачы бокам на гарызантальнай лаўцы хватом зверху. Выпроставанне рук з гантэлямі ў становішчы нахілу ўперад. Разгінанне рук у локцевых суставах з гантэлямі ў становішчы лежачы на лаўцы.

Баскетбол

Скачкі штуршком адной і дзвюма нагамі. Спыненне крокам і скачком. Павароты ў становішчы стоячы на месцы, развароты.

Перадачы мяча дзвюма рукамі ад грудзей, дзвюма рукамі зверху, адной рукой ад пляча ў становішчы стоячы на месцы і ў руху.

Лоўля мяча дзвюма рукамі на ўзроўні грудзей, адной і дзвюма рукамі пры паралельным і сустрэчным руху, у скачку. Лоўля мяча ў спалучэнні са спыненнямі і паваротамі.

Спалучэнне прыёмаў «лоўля — перадача — паварот».

Вядзенне мяча са змяненнем вышыні адскоку і напрамку, з абвядзеннем перашкод, па крузе; са спыненнем, паваротамі, перадачамі па сігнале.

Кідкі мяча па кальцы дзвюма рукамі ад грудзей, адной ад пляча, з адскокам і без адскоку ад шчыта, пад вуглом да шчыта ў руху, пасля вядзення і двух крокаў, штрафныя кідкі.

Спалучэнне прыёмаў «перадача — лоўля — вядзенне — кідок».

Захоп мяча — вырыванне. Вырыванне і выбіванне мяча ў іграка, які спыніўся пасля вядзення. Накрыванне мяча. Перахоп мяча ў становішчы стоячы збоку, з-за спіны пры перадачы, выкананай упоперак поля. Перахоп перадачы, выкананай уздоўж пляцоўкі.

Тактычныя дзеянні іграка без мяча: выхад на свабоднае месца для атрымання мяча насустрач партнёру з мячом, у бок ад партнёра з мячом.

Вызначэнне гульнявой сітуацыі, мэтазгоднай для прымянення вядзення, перадачы, кідка па кальцы. Выбар спосабу вядзення мяча і кідка па кальцы.

Індывідуальныя дзеянні пры нападзенні: кідкі з адкрытых і закрытых пазіцый, выбар напрамку і спосабу перадачы з улікам моцных і слабых бакоў у падрыхтаванасці саперніка, выбар і прымяненне падманых дзеянняў супраць абаронцы; узаемадзеянне ігракоў нападения і абароны паміж сабой для завяршэння атакі. Камандныя дзеянні: нападзенне з выхадам у адрыў. Зонная абарона.

Прымяненне спалучэнняў вывучаных тэхнічных і тактычных прыёмаў у гульне ў баскетбол.

Валейбол

Перамяшчэнне прыстаўным, шырокім і кароткім крокам, тварам, бокам і спінай уперад, з выскокваннем і прыжамленнем на абедзве нагі. Скачок уверх штуршком адной і дзвюма нагамі. Падзенне ў правы і левы бок на бядро і тулава з месца і з кроку. Падзенне назад з перакатам на спіну.

Шматразовыя перадачы мяча зверху і знізу дзвюма рукамі над сабой, з адскокам ад сценкі, у парах і тройках, з пераменаў месцаў, праз сетку ў становішчы стоячы на месцы і з перамяшчэннем уздоўж сеткі. Перадача мяча дзвюма рукамі зверху ў скачку.

Прыём мяча знізу дзвюма рукамі пасля падачы, знізу ў падзенні ўправа і ўлева, знізу адной рукой у падзенні ўперад з апорай на другую руку. Прыём мяча, які адскочыў ад сеткі. Гульня нагой і іншымі часткамі цела.

Атакуючы ўдар у скачку штуршком адной і дзвюма нагамі з 2, 3 і 4 зоны, атакуючы ўдар з другой лініі. Падманны атакуючы ўдар. Блакіраванне атакуючага ўдару.

Ніжняя і верхняя прамае падача з пападаннем у 1, 5 і 6 зоны.

Тактыка нападения: індывідуальныя дзеянні, падманныя перадачы і ўдары; выбар напрамку перадачы і атакуючага ўдару з улікам моцных і слабых бакоў у падрыхтаванасці сапернікаў, выбар і прымяненне падманнага дзеянняў супраць канкрэтнага абаронцы; узаемадзеянне ігракоў першай і другой лініі паміж сабой для завяршэння атакі.

Тактыка абароны: блакіраванне атакуючага ўдару, узаемастрахоўка свабодных зон, атака «другім тэмпам», выкарыстанне ў гульні «лібера».

Выкарыстанне вучаных тэхнічных і тактычных прыёмаў у гульні ў валејбол.

Гандбол

Перамяшчэнне скрыжаваным, прыстаўным, шырокім і кароткім крокам, тварам, бокам і спінай уперад. Спыненне адной і дзвюма нагамі. Бег з паскарэннем на кароткіх адрэзках, бег з выскокваннем і прызямленнем на адну і абедзве нагі. Скачок убок штуршком адной нагі. Падзенне на рукі, на бядро і тулава з месца і з разбегу.

Лоўля мяча дзвюма рукамі збоку (без павароту тулава) у становішчы стоячы на месцы, у руху, у скачку. Лоўля мяча адной рукой з захопам і без захопу. Лоўля мяча на вялікай хуткасці перамяшчэння, у скачку пры непасрэднай блізкасці абаронцы.

Перадачы мяча адной рукой (хлэстам, штуршком, кісцевая) на кароткую адлегласць ва ўсіх напрамках з месца, з разбегу ў адзін, два і тры крокі, у скачку, пасля спынення, пасля лоўлі мяча з паўадскоку, пасля лоўлі ў непасрэднай блізкасці абаронцы, у барацьбе з абаронцам. Перадача мяча адной і дзвюма рукамі «ў адно дакрананне». Перадача мяча на далёкасць адной рукой хлэстам партнёру ў руху.

Вядзенне мяча аднаўдарнае без зрокавага кантролю, шматударнае на высокай хуткасці перамяшчэння з праследаваннем. Вядзенне на вялікай хуткасці, з рэзкім спыненнем і змяненнем напрамку руху, з паваротам кругом.

Кідкі мяча па варотах адной рукою хлёстам зверху і збоку, з нахілам тулава ўлева і ўправа, у апорным становішчы, у скачку ў вышыню і даўжыню, з рознымі спосабамі бегу, рознай траекторыяй (гарызантальнай, зыходзячай, узыходзячай, навеснай) палёту мяча, з далёкай і блізкай адлегласці. Кідок мяча адной рукою у падзенні з прыжамленнем на руку і бядро.

Тактыка напаўзення: індывідуальныя дзеянні, кідкі з адкрытых і закрытых пазіцый, выбар напрамку кідка з улікам моцных і слабых бакоў у падрыхтаванасці варатара, выбар і прымяненне фінта супраць канкрэтнага абаронцы; узаемадзеянне ігракоў другой лініі паміж сабой для завяршэння атакі, узаемадзеянне з лінейным іграком, крайнім іграком, узаемадзеянне крайняга іграка з лінейным. Камандныя дзеянні: пазіцыйнае напаўзенне па сістэме расстаноўкі 4:2, напаўзенне 6:0 з выходам.

Тактыка абароны: зонная абарона па сістэме расстаноўкі 3:3, абарона ў меншасці 5:6 і 4:6.

Тактыка гульні варатара: выбар пазіцыі ў варотах і ў зоне варатара, стойкі варатара, узаемадзеянне варатара з абаронцамі і нападаючымі.

Выкарыстанне вивучаных тэхнічных і тактычных прыёмаў у гульні ў гандбол.

Футбол

Гульні і эстафеты з футбольным мячом, рухавыя гульні і эстафеты на развіццё спрытнасці, гібкасці, хуткасці. Гульні з вядзеннем мяча, абвядзеннем стоек, прыёмам і затрымкай мяча, ударамі па варотах, на збліжэнне з сапернікам, з двума і трыма нападаючымі на пляцоўцы для міні-футбола, абаронай варот (для падрыхтоўкі варатара), гульні ў лабірынт (з мячом і без мяча), шматпланавыя гульні. Гульня ў футбол па спрошчаных правілах.

Разнастайныя спосабы вядзення мяча, перадачы, удары і прыёмы мяча нагой і галавой, жангліраванне мячом, гульні і эстафеты на развіццё спрытнасці, гульнявой вынослівасці, дакладнасці ўдараў па варотах і перадач мяча, фарміраванне навыкаў тактыч-

ных дзеянняў у абароне і нападзенні, спрощаныя гульні 3 на 3, 4 на 4, 5 на 5 ігракоў, гульні для каманд з 7 чалавек, тэсты на гульнявыя здольнасці, гульні ў футбол камандай з 8 чалавек з улікам раздзялення поля на ўчасткі.

Удары правай і левай нагой па мячы, які не рухаецца і коціцца, сярэдняй пад'ёму, унутраным бокам ступні, знешняй часткай пад'ёму, наском, удары па мячы, які ляціць. Практыкаванні выконваюцца ў парах, тройках, чацвёрках з выкарыстаннем тэхніка-тактычных звязак: вядзенне — перадача, прыём — перадача, прыём — вядзенне — перадача і да т. п.

Удары на далёкасць і дакладнасць, абвядзенне — адбіранне мяча, абвядзенне — адбіранне — удар па варотах, перахоп мяча, гульня галавой, камбінацыі ў тройках з мячом, дзеянні без мяча (адкрыванне, адцягненне, стварэнне колькаснай перавагі), узаемадзеянне двух нападаючых супраць аднаго абаронцы, двух абаронцаў супраць аднаго нападаючага, гульнявыя практыкаванні ў крузе, квадраце, прамавугольніку і да т. п.

Практыкаванні з мячом і без мяча, накіраваныя на развіццё каардынацыйных здольнасцей, хуткасці, спрытнасці, дакладнасці рухаў, гульні з бегам, скачкамі, перадачамі і лоўляй мяча.

Практыкаванні пераменнай інтэнсіўнасці для развіцця гульнявой вынослівасці (бег з вядзеннем мяча на дыстанцыі да 1 км з паскарэннем, рыўкамі, скачкамі і іншымі практыкаваннямі, набліжанымі па сваім характары да гульні ў футбол), хуткасці і сілавых якасцей, сілы (практыкаванні з нязначнымі абцяжарваннямі).

Выкарыстанне вывучаных тэхнічных і тактычных прыёмаў у вучэбнай гульні.

Тэніс настольны

Бег 10, 30, 60 м, бег з паскарэннем, чаўночны бег 4×9 м, 6×20 м, 10×5 м. Чаўночны бег з вар'іраваннем звычайнага бегу з бегам спінай уперад. Бег з максімальнай хуткасцю 5×30 м, 10×30 м з інтэрваламі адпачынку да 1 мін.

Скачкі трайныя і пяцярныя з месца штуршком дзвюма нагамі. Выскокванне ўверх з нізкага прыседу. Прысяданні па чарзе на правай і левай назе. Скачкі на адной назе з паваротамі на 180°. Паскарэнне пасля скачкоў з паваротамі на 180° і 360°.

Скачки з боку ў бок са спружыністымі прысяданнямі. Пераскокванне праз гімнастычную лаўку правым і левым бокам. Выскокванне ўверх з высокім падыманнем бёдраў.

Выкруты рук назад з гімнастычнай палкай з паступовым памяншэннем шырыні захопу.

Набіванне тэніснага мяча на ракетцы ў гульнявой стойцы і ў перамяшчэнні высока — нізка, па чарзе тыльным і далоневым бокам, рабром ракеткі, ручкай ракеткі, аб сценку, сценку з паваротам на 360° (з прысяданнем, перакладваннем ракеткі ў другую руку) у момант адскоку мяча.

Імітацыя ўдараў з ракеткай і без ракеткі з абцяжарвальнікам у руцэ. Імітацыя адзіночных, серыйных удараў, удараў з перамяшчэннем управа і ўлева, наперад і назад. Імітацыя падач з падманым рухам корпуса і рукі з ракеткай. Імітацыя ўдараў у розным тэмпе перад лютэткам. Імітацыя ўдараў у зададзеным тэмпе з вар'іраваннем ад павольнага да максімальнага ў становішчы стоячы на месцы і з перамяшчэннем.

Кідкі мяча ў сценку і лоўля рознымі спосабамі (правай, левай рукой, з дадатковымі скачкамі, прысяданнямі, паваротамі).

Кіданне тэніснага мяча на далёкасць і ў цэль адной кісцю, кісцю і перадплеччам, усёй рукой і корпусам.

Гульня дзвюма ракеткамі, гульня «негульнявой» рукой. Гульня двума мячамі. Гульня аднаго супраць двух чалавек.

Падача з элементамі вывучаемага ўдару. Удар на сталю па дыяганалі. Змяненне напрамку палёту па шырыні стала. Змяненне траекторыі і вышыні палёту мяча над сеткай. Змяненне даўжыні палёту мяча. Удар па зменным прыходзячым кручэнні.

Змяненне тэмпу гульні. Спаборніцтва ў працяглым утрыманні мяча ў гульні. Гульня «трохвугольнікам» з аднаго пункта ў два пункты процілеглага боку. Гульня вывучаемым ударам з двух пунктаў, трох пунктаў, з адной трэці стала, з паловы стала, дзвюх трацей стала.

Гульня вывучаемым ударам па кароткім і доўгім прыходзячых мячах. Гульня і спаборніцтва на дакладнасць пападання ў абазначаныя на сталю зоны. Гульня «васьмёркай» па чарзе па прамоі і па дыяганалі.

Удар па мячы штуршком злева ў перамяшчэнні ўправа — ўлева, наперад — назад. Гульня штуршком злева доўга — корат-

ка. Гульня па ўзыходзячым, сыходзячым мячы, у вышэйшым пункце адскоку мяча.

Падача штуршком злева ў абзначаныя на сталы зоны.

Удар накатам справа. Перамяшчэнне пры ўдары накатам справа. Хуткая падача накатам справа ў абзначаныя на сталы зоны.

Спалучэнне накатам справа і штуршка злева. Перамяшчэнне ў левай стойцы пры накаце злева. Павароты пры ўдарах накатамі справа і злева.

Падрэзка злева. Падача зрэзкай злева. Спалучэнне зрэзкі злева і накатам.

Зрэзка справа. Падача зрэзкай управа ў абзначаныя на сталы зоны. Спалучэнне зрэзкі справа і зрэзкі злева, зрэзкі і накатам.

Падача плоская і з нязначным кручэннем. Прыём падачы.

Прымяненне вывучаных тэхнічных і тактычных элементаў у вучэбнай гульні.

Прыкладныя дамашнія заданні

Комплексы ранішняй гімнастыкі з 12—14 практыкаванняў з гімнастычнай палкай, скакалкай, гантэлямі, эспандарамі. Падцягванні ў вісе са становішча стоячы на нізкай перакладзіне (дз). Згінанне і разгінанне рук ва ўпоры седзячы ззаду і ва ўпоры лежачы. Падыманне тулава са становішча лежачы на спіне, рукі за галавой. Падыманне і апусканне прамых ног са становішча лежачы на спіне з дакрананнем да падлогі за галавой. Падыманне і апусканне, развядзенне і звядзенне рук з гантэлямі 1—3 кг. З зыходнага становішча стоячы ўпор прысеўшы, упор лежачы, упор прысеўшы ўстаць у зыходнае становішча. Пачарговыя прысяданні на правай і левай назе з гантэлямі ў руках. Глыбокія прысяданні з выскокваннем уверх. Раўнавага на адной назе (стойка «Фламінга»).

Раўнамерны бег да 3 км (дз) і да 5 км (ю). Паўторны бег з высокім падыманнем бядра і максімальнай частатой рухаў. Скачкі праз кароткую скакалку.

Язда на веласіпедзе да 8—10 км.

Хадзьба на лыжах да 3—5 км.

Падрыхтоўка да ўдзелу ў спартыўных спаборніцтвах.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Патрабаванні, што прад'яўляюцца да вучняў, якія заканчваюць Х клас установы агульнай сярэдняй адукацыі, забяспечваюць да іх кампетэнтнасны падыход і з'яўляюцца крытэрыямі засваення вучэбнага матэрыялу вучэбнай праграмы.

Вучні павінны ведаць і разумець:

- ◆ тэрміны «алімпізм», «алімпійскі рух», «спорт», «фізічная культура», «Алімпійскія» і «Паралімпійскія гульні»;
- ◆ ролю і значэнне Нацыянальнага алімпійскага камітэта ў развіцці алімпійскага руху ў Рэспубліцы Беларусь;
- ◆ сацыяльную і асобасную значнасць фізічнай культуры ў сучасным грамадстве;
- ◆ назвы зімовых і летніх алімпійскіх і неалімпійскіх відаў спорту;
- ◆ змест здоровага ладу жыцця;
- ◆ уплыў заняткаў фізічнай культурай на арганізм чалавека;
- ◆ віды самакантролю ў працэсе заняткаў фізічнымі практыкаваннямі;
- ◆ спосабы рэгулявання фізічных нагурузак у працэсе самастойных заняткаў;
- ◆ прыкладное і аздаравленчае значэнне вывучаемых відаў спорту;
- ◆ правілы саборніцтваў вывучаемага гульнявога віду спорту.

Вучні павінны ведаць і выконваць:

- ◆ правілы бяспечных паводзін і папярэджання траўманебяспечных сітуацый падчас вучэбных заняткаў, наведвання спартыўных і іншых масавых мерапрыемстваў;
- ◆ правілы падрыхтоўкі месцаў заняткаў, страхоўкі, самастрахоўкі, узаемадапамогі;
- ◆ правілы асабістай і грамадскай гігіены пры занятках фізічнай культурай і спортам;
- ◆ патрабаванні да рухальнага рэжыму ў вучэбныя і выхадныя дні ў розныя перыяды года;
- ◆ патрабаванні да захавання і фарміравання правільнай паставы;

- ◆ правілы вымярэння і ацэнкі ўзроўню свайго фізічнага развіцця;
- ◆ правілы састаўлення і выканання комплексу практыкаванняў для падтрымкі разумовай працаздольнасці на працягу вучэбнага дня, тыдня, месяца, чвэрці;
- ◆ правілы вывучаных спартыўных і рухомых гульняў.

Вучні п а в і н н ы в е д а ц ь і ў м е ц ь правільна выконваць:

- ◆ комплексы практыкаванняў ранішняй гімнастыкі;
- ◆ практыкаванні для захавання правільнай паставы;
- ◆ тэставыя практыкаванні для вызначэння ўзроўню развіцця рухальных якасцей;
- ◆ кантрольныя практыкаванні для ацэнкі вучэбных нарматываў па засваенні ўменняў, навыкаў, развіццю рухальных якасцей.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь в ы к а р ы с т о ў в а ц ь набытыя кампетэнцыі ў практычнай дзейнасці і паўсядзённым жыцці:

- ◆ для захавання здаровага ладу жыцця;
- ◆ для аказання першай даўрачэбнай дапамогі пры розных траўмах;
- ◆ для пастаяннай падтрымкі правільнай паставы;
- ◆ для захавання індыўдуальнага рэжыму вучэбнага і выхаднога дня;
- ◆ для ацэнкі ўзроўню фізічнай падрыхтаванасці;
- ◆ для вымярэння і ацэнкі ўзроўню фізічнага развіцця;
- ◆ для заняткаў плаваннем (праплываць не менш за 25 м любым спартыўным спосабам плавання);
- ◆ для ўдзелу ў спартыўных і рухомах гульнях;
- ◆ для ўдзелу ў судзействе спартыўных спаборніцтваў;
- ◆ для дасягнення індыўдуальна максімальнага выніку ў тэставых і кантрольных практыкаваннях.

**10-бальная шкалы ацэнкі ўзроўню развіцця рухальных якасцей
вучняў X класа**

Тэставыя практыкаванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Юнакі										
Нахіл уперад з зыходнага становішча сядзячы на падлозе (см) <i>або</i>	17	16	14	12	10	6	3	-1	-5	-8 і менш
Нахіл уперад з зыходнага становішча стоячы на гімнастычнай лаўцы (см)	14	12	10	9	7	4	2	0	-2	-4 і менш
Падцягванне на перакладзіне (разоў) <i>або</i>	13	12	11	10	9	7	4	2	1	-
Згінаўне і разгінаўне рукава ўпоры на брусах (разоў)	15	13	12	10	9	7	5	3	2	1
Бег 30 м (с)	4,3	4,4	4,5	4,6	4,7	4,9	5,1	5,3	5,5	5,7 і больш
Чаўночны бег 4×9 м (с) <i>або</i>	8,8	8,9	9,0	9,2	9,3	9,6	9,8	10,1	10,3	10,6 і больш
Скачкі праз кароткую скакалку за 1 мін (разоў)	135	125	118	110	104	96	90	83	75	60 і менш

Тэставыя практыкаванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Скачок у даўжыню з месца (см) <i>або</i> Трайны скачок з месца штуршком дзвюма нагамі (см)	247	242	236	231	225	215	204	193	182	171 і менш
Бег 1500 м (мін, с) <i>або</i> Хадзьба 3000 м (мін, с) <i>або</i> 6-мінутны бег (м)	5.25	5.39	5.52	6.06	6.19	6.46	7.13	7.40	8.07	8.34 і больш 28.40 і больш 1170 і менш
Дзяўчаты										
Нахіл уперад з зыходнага становішча сядзячы на падлозе (см) <i>або</i> Нахіл уперад з зыходнага становішча стоячы на гімнастычнай лаўцы (см)	21	20	18	16	15	12	8	5	2	-2 і менш 2 і менш
Падыманне тулава са становішча лежачы на спіне за 1 мін (разоў) <i>або</i>	58	56	54	52	50	46	42	38	34	30 і менш

Теставыя практыкаванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Падыманне і апусканне прамых ног за 1 мін (разоў)	37	34	30	27	25	22	20	15	10	7 і менш
Бег 30 м (с)	4,9	5,0	5,1	5,2	5,3	5,5	5,7	6,0	6,2	6,4 і больш
Чаўночны бег 4×9 м (с) або	9,8	10,0	10,1	10,3	10,5	10,8	11,2	11,5	11,9	12,2 і больш
Скачкі праз кароткую скакалку за 1 мін (разоў)	139	133	126	120	114	110	104	92	85	76 і менш
Скачок у даўжыню з месца (см) або	196	191	187	182	177	168	159	149	140	131 і менш
Кідок набіўнога мяча з-за галавы дзвюма рукамі з зыходнага становішча сядзячы, ногі паасобку (см)	625	600	550	510	475	440	410	380	320	300 і менш
Бег 1000 м (мін, с) або	4.38	4.50	5.03	5.15	5.27	5.52	6.16	6.41	7.07	7.30 і больш
Хадзьба 2000 м (мін, с) або	16.0	16.35	17.05	17.40	18.0	18.25	18.50	19.10	19.20	20.0 і больш
6-мінутны бег (м)	1285	1250	1200	1170	1130	1110	1090	1040	980	910 і менш

**10-баллыя шкалы ацэнкі вучэбных нарматываў па засваенні ўменняў,
навыкаў, развіцці рухальных якасцей вучняў X класа**

Кантрольныя практыкаванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Юнакі										
Бег 100 м (с)	13,9	14,2	14,5	14,7	14,9	15,1	15,3	15,5	15,7	15,8 і больш
Бег 3000 м (мін, с)	13.20	14.05	14.45	15.25	16.05	16.50	17.40	18.30	19.20	19.21 і больш
Крос 2000 м (мін, с)	8.35	9.10	9.45	10.20	10.35	10.50	11.15	11.40	12.10	12.11 і больш
Крос 3000 м (мін, с)	13.30	14.15	14.55	15.35	16.15	17.05	17.55	18.50	19.45	19.46 і больш
Скачок у даўжыню (см)	463	450	436	423	410	382	356	330	304	303 і менш
Скачок у вышыню (см)	130	125	120	–	115	110	105	100	95	90 і менш
Кіданне мяча 150 г з разбегу (м)	47	45	43	41	40	37	34	31	28	27 і менш
Кіданне гранаты 700 г з разбегу (м)	34	32	30	28	26	24	23	22	21	20 і менш
Утрыманне ног у становішчы вугла ва ўпоры на брусах (с)	6	5	–	–	4	–	–	3	2	1 і менш
Пад'ём пераваротам на перакладзіне (разоў)	4	3	–	–	2	–	–	1	–	–

Контрольнія практикванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Пад'ём сілай на перакладзіне (разоў)	4	3	-	-	2	-	-	1	-	-
Згананне і разгананне рук ва ўпоры на брусах (разоў)	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3 і менш
Бег на лыжах 3 км (мін, с)	14.50	15.10	15.25	15.50	16.05	16.30	18.50	17.10	17.30	17.31 і больш
Бег на лыжах 5 км (мін, с)	26.10	27.00	27.50	28.40	29.30	30.00	30.30	31.00	31.30	31.31 і больш
Плаванне 50 м (мін, с); 50, 25 м – без уліку часу	1.05	1.10	1.13	1.17	1.20	1.25	1.30	50 м	-	25 м і менш
Дзяўчаты										
Бег 100 м (с)	15,7	16,0	16,3	16,5	16,7	17	17,2	17,4	17,6	17,7 і больш
Крос 2000 м (мін, с)	10.32	11.00	11.28	11.54	12.20	12.40	13.00	13.20	13.40	13.41 і больш
Скачок у даўжыню (см)	370	360	350	340	330	317	303	290	277	276 і менш
Скачок у вышыню (см)	115	110	105	-	100	95	-	90	85	80 і менш
Кіданне мяча 150 г з разбегу (м)	30	28	26	24	23	21	19	18	16	15 і менш
Згананне і разгананне рук ва ўпоры лежачы (разоў)	16	15	10	8	6	5	4	3	2	1

Контрольнія практыкаванні	Балы									
	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Падцягванне на нізкай пера- кладзіне (разоў)	24	21	19	18	17	15	12	11	10	9 і менш
Бег на лыжах 3 км (мін, с)	16.00	16.30	17.05	17.50	18.15	18.55	19.20	19.50	20.30	20.31 і больш
Плаванне 50 м (мін, с); 25, 10 м — без уліку часу	1.05	1.10	1.13	1.16	1.20	1.25	1.30	25 м	–	10 м і менш

Дадатак 1

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ
ПА ВУЧЭБНЫМ ПРАДМЕЦЕ «ФІЗІЧНАЯ КУЛЬТУРА І ЗДАРОВ'Е»**

Перечень и нормы

обеспечения спортивным инвентарем и оборудованием, необходимым для организации физического воспитания обучающихся при получении ими общего среднего, специального, профессионально-технического и среднего специального образования, проведения с ними физкультурно-оздоровительных и спортивно-массовых мероприятий¹

№ п/п	Наименование	Единица измере- ния	Количество в учреждении образования с числом учащихся (чел.):				Примечания
			до 220	до 440	до 880	свыше 880	
1	2	3	4	5	6	7	8
Спортивный инвентарь и оборудование для гимнастики, акробатики, аэробики и атлетической гимнастики							
1	Аптечка	штука	1 штука в каждом спортивном зале и помещении, приспособленном для занятий физической культурой и спортом				–

¹ Дадатак 2 да пастановы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 14.07.2014 № 105 (друкуецца на мове арыгінала).

1	2	3	4	5	6	7	8
2	Бревно гимнастическое	штука	–	1	1	1	–
3	Брусья гимнастические универсальные	штука	1	1	1	2	–
4	Гантели переменной массы (0,5—5 кг)	пара	10	20	40	40	–
5	Гриф для штанги	штука	1	1	2	2	масса до 10 кг
6	Гиря	штука	2	4	4	6	16 кг, 24 кг
7	Диски для штанги	пара	8	8	16	16	от 1 до 15 кг
8	Жерди для гимнастических брусьев	штука	1	2	3	4	каждого веса
9	Канат для лазания диаметром 30 мм	штука	1	1	2	3	–
10	Канат для перетягивания	штука	1	1	1	1	–
11	Кегли	штука	6	8	10	12	–
12	Козел гимнастический	штука	1	1	1	2	–
13	Конь гимнастический	штука	1	1	1	2	–
14	Коврик туристский	штука	12	12	24	24	для занятий спецгрупп
15	Мат гимнастический	штука	10	20	30	40	–
16	Мостик гимнастический	штука	2	2	2	4	–
17	Мяч малый резиновый	штука	10	16	16	20	–
18	Обруч гимнастический	штука	15	20	30	40	–
19	Палка гимнастическая	штука	10	20	40	40	–

1	2	3	4	5	6	7	8
20	Перекладина гимнастическая	штука	1	1	1	2	–
21	Перекладина навесная	штука	5	10	10	10	–
22	Скакалка гимнастическая	штука	20	20	40	40	–
23	Скакалка гимнастическая	штука	2	2	3	3	длина 5 м
24	Скамейка гимнастическая	штука	6	8	10	15	–
25	Стенка гимнастическая	штука	6	10	10	16	–
26	Флажок	штука	10	15	20	20	–
27	Эспандер	штука	6	10	10	20	–
Легкоатлетический спортивный инвентарь							
28	Брусok деревянный 5×510 см	пара	4	8	10	16	–
29	Канат оградительный с флажками	метр	100	100	100	200	–
30	Колодки стартовые	пара	2	4	6	8	–
31	Комплект нагрудных номеров	комплект	1	1	1	2	от 1 до 100
32	Комплект указателей метража	комплект	100	100	100	200	–
33	Мяч:	комплект	1	1	1	2	от 10 до 60 м
33.1	набивной медбол 1 кг	штука	5	10	15	20	–
33.2	набивной медбол 2 кг	штука	5	10	15	20	–
33.3	набивной медбол 3 кг	штука	5	8	10	15	–
33.4	набивной медбол 5 кг	штука	5	8	8	10	–
33.5	для метания (150 г)	штука	12	15	20	30	–

1	2	3	4	5	6	7	8
34	Планка:						
34.1	для прыжков в высоту	штука	1	1	2	3	-
34.2	измерительная для прыжков в высоту	штука	1	1	2	3	-
35	Рулетка измерительная	штука	1	1	2	4	-
36	Секундомер	штука	2	3	5	10	-
37	Стойки для прыжков в высоту	пара	1	1	2	3	-
38	Транспарант «Старт», «Финиш»	штука	1	1	2	2	-
39	Туфли беговые с шипами	пара	10	20	30	60	-
40	Эстафетная палочка	штука	8	10	16	20	-
Спортивный инвентарь для зимних видов спорта							
41	Ботинки лыжные	пара	30	60	100	150	-
42	Коньки	пара	10	20	30	50	разных размеров
43	Клюшка хоккейная	штука	12	20	30	50	-
44	Лыжи беговые	пара	30	60	100	150	-
45	Лыжные крепления	пара	30	60	100	150	-
46	Мазь лыжная	комплект	-	-	-	-	приобретается по мере необходимости
47	Палки лыжные	пара	30	60	100	150	-
48	Санки	штука	10	10	10	10	-
49	Шайба хоккейная	штука	8	12	12	18	-

1	2	3	4	5	6	7	8
Инвентарь для спортивных, подвижных и народных игр							
50	Бита для городков	штука	4	4	8	8	–
51	Волан	штука	–	–	–	–	приобретаются по мере необходимости
52	Ворога:						
52.1	гандбольные	пара	1	1	1	2	–
52.2	футбольные	пара	1	1	1	2	–
53	Городки	комп-лект	2	3	4	6	–
54	Кольцо баскетбольное	пара	4	6	8	14	–
55	Комплект для настольного тенниса	комп-лект	2	4	6	6	–
56	Мяч:						
56.1	баскетбольный	штука	10	20	30	60	–
56.2	волейбольный	штука	10	20	30	60	–
56.3	гандбольный	штука	4	6	10	20	–
56.4	малый резиновый	штука	10	20	30	60	–
56.5	настольного тенниса	штука	–	–	–	–	приобретаются по мере необходимости
56.6	теннисный	штука	–	–	–	–	приобретаются по мере необходимости

1	2	3	4	5	6	7	8
56.7	футбольный	штука	5	10	15	30	-
57	Насос	штука	1	2	2	4	-
58	Ракетка:						
58.1	бадминтонная	пара	10	15	20	30	-
58.2	настольного тенниса	пара	6	12	18	24	-
58.3	теннисная	пара	5	10	15	20	-
59	Свисток судейский	штука	2	3	4	6	-
60	Сетка:						
60.1	для бадминтона	штука	1	1	2	3	-
60.2	для баскетбольных колец	пара	6	10	15	30	-
60.3	волейбольная	пара	1	2	3	4	-
60.4	для гандбольных ворот	пара	1	1	1	2	-
60.5	теннисная	штука	2	2	3	4	-
60.6	футбольная	пара	1	1	1	2	-
61	Стойки:						
61.1	баскетбольные	пара	1	1	2	3	-
61.2	волейбольные	пара	1	1	2	3	-
61.3	для обводки	штука	8	10	15	20	-
62	Стол для настольного тенниса	штука	2	3	4	6	-
63	Флажок судейский	штука	6	6	8	8	-
64	Часы пахматные	штука	2	4	4	6	-
65	Шашки	комп-	6	8	12	20	-
66	Шахматы	лект	6	8	12	20	-
67	Щит баскетбольный	лект	2	4	6	10	-

1	2	3	4	5	6	7	8
Спортивный туристский инвентарь							
68	Аптечка походная	штука	2	2	4	4	—
69	Карабин туристский	штука	10	15	20	30	—
70	Компас	штука	6	8	12	20	—
71	Коврик туристский	штука	20	30	40	60	—
72	Комплект:						
72.1	костровых принадлежностей	штука	2	4	6	10	—
72.2	посуды для приготовления пищи	штука	2	4	6	10	—
73	Мешок спальный	штука	20	30	40	60	—
74	Палатка туристская	штука	6	10	10	20	—
75	Рюкзак туристский	штука	20	30	40	60	—
76	Топорик туристский	штука	2	4	6	10	—
77	Фал капроновый:						
77.1	диаметром 8—10 мм	метр	40	80	100	150	—
77.2	диаметром 12—14 мм	метр	40	40	50	50	—
Спортивный инвентарь для многоборий Государственного физкультурно-оздоровительного комплекса Республики Беларусь							
85	Винтовка пневматическая	штука	2	4	6	10	
86	Патроны для винтовки пневматической	штука	—	—	—	—	приобретаются по мере необходимости

1	2	3	4	5	6	7	8
Дополнительный спортивный инвентарь и оборудование, приобретаемые за счет средств приносящей доходы деятельности, безвозмездной (спонсорской) помощи юридических лиц, индивидуальных предпринимателей							
Технические средства обучения							
87	Видеокамера	штука	1	1	1	1	–
88	Компьютер	штука	1	1	1	1	–
89	Мегафон	штука	1	1	2	3	–
90	Микрофон	штука	1	1	1	2	–
91	Музыкальный центр	штука	1	1	1	1	–
92	Проектор мультимедийный	штука	1	1	1	1	–
93	Телевизор	штука	1	1	1	1	–
94	Усилитель с колонками	штука	1	1	1	1	–
95	Шнур (удлинитель) электрический	штука	1	1	1	1	до 50 м
96	Экран переносной	штука	1	1	1	1	–
Спортивный гимнастический инвентарь и оборудование							
97	Веревочка с грузом	штука	2	3	4	6	до 5 м
98	Тренажер (операционный или многофункциональный)	штука	2	4	4	6	–
99	Штанга	штука	1	2	2	3	–
100	Эспандер	штука	6	8	10	15	–
101	Гантели разборные	пара	4	8	10	12	до 10 кг

1	2	3	4	5	6	7	8
Спортивная экипировка для сборных команд учреждения образования							
102	Костюм спортивный	штука	10	18	20	20	–
103	Майка, полурубашка, футболка спортивная	штука	10	18	20	20	–
104	Трусы спортивные	штука	10	18	20	20	–
105	Кроссовки спортивные	пара	10	18	20	30	–

УМОВЫ ВЫКАНАННЯ ТЭСТАВЫХ ПРАКТЫКАВАННЯЎ

Бег 1000, 1500 метраў выконваецца на бегавой дарожцы стадыёна з высокага старту. Кожнаму вучню даецца адна спроба. Старт — групавы. Вучням, якія парушылі правілы спаборніцтваў па бегу, а таксама тым, якія не фінішавалі, у пратакол выканання кантрольных практыкаванняў выстаўляецца «0» балаў. Вынік вымяраецца з дакладнасцю да 1 секунды.

Хадзьба 2000, 3000 метраў выконваецца на бегавой дарожцы стадыёна. Рэкамендуецца выконваць тэставае практыкаванне асобна сярод юнакоў і дзяўчат. Пры невялікай напаўняльнасці класа дапускаецца выкананне практыкавання адначасова ўсімі вучнямі. Група юнакоў (дзяўчат) стартуе адначасова. Пры выкананні тэставага практыкавання не дапускаецца пераходзіць на бег, чаргаваць бег з хадзьбой, спыняцца для адпачынку або «зрзаць» дыстанцыю. Вучням, якія парушылі ўказаныя правілы, а таксама тым, якія не фінішавалі, у пратакол выканання тэставых практыкаванняў выстаўляецца «0» балаў. Час пераадолення дыстанцыі вымяраецца з дакладнасцю да 0,1 секунды.

6-мінутны бег выконваецца на бегавой дарожцы стадыёна, якая папярэдне размячаецца на кожныя 10 або 20 метраў. Рэкамендуецца праводзіць забегі асобна сярод юнакоў і дзяўчат. Група юнакоў (дзяўчат) стартуе адначасова. Падчас бегу настаўнік лічыць колькасць кругоў, якія пераадолелі вучні. Па сканчэнні шасці мінут настаўнік падае гукавы сігнал (напрыклад, свісток), пасля якога вучні пераходзяць на крок, запомніўшы месца, дзе іх застаў сігнал. Затым настаўнік кожнаму вучню індывідуальна вылічвае даўжыню пераадоленай дыстанцыі з улікам колькасці поўных кругоў і той часткі бегавой дарожкі, дзе ён перайшоў на крок.

Пры выкананні тэставага практыкавання не дапускаецца пераходзіць на крок, спыняцца для адпачынку або «зрзаць» дыстанцыю. Вучням, якія парушылі ўказаныя правілы, а таксама тым, якія не фінішавалі, у пратакол выканання тэставых практыкаванняў выстаўляецца «0» балаў. Вынік вымяраецца з дакладнасцю да 10 метраў.

Падцягванне ў вісе на высокай перакладзіне выконваецца на гімнастычнай перакладзіне з зыходнага становішча віс хватам зверху. Кожнаму вучню даецца адна спроба. Падчас выканання практыкавання не дапускаюцца згінанні тулава і ног у каленных суставах, развядзенне, скрыжаванне і іншыя рухі нагамі, рыўкі, махі і разгойданне, перахопліванні рук. Падцягванне залічваецца, калі падбародак вучня знаходзіцца вышэй за ўзровень перакладзіны, а пры апусканні рукі поўнасю выпрамяляюцца ў локцевых суставах.

Падыманне тулава за 1 мінуту выконваецца на гімнастычным маце з зыходнага становішча лежачы на спіне, рукі скрыжаваныя перад грудзямі, далоні на локцевых суставах, стопы зафіксаваныя. Вугал у каленным суставе павінен складаць 90° .

Кожнаму вучню даецца адна спроба. Падчас выканання практыкавання не дапускаюцца рыўкі рукамі. Залічваецца колькасць нахілаў тулава пры дакрананні локцевых і каленных суставаў з наступным апусканнем на спіну і дакрананнем лапаткамі да гімнастычнага мата.

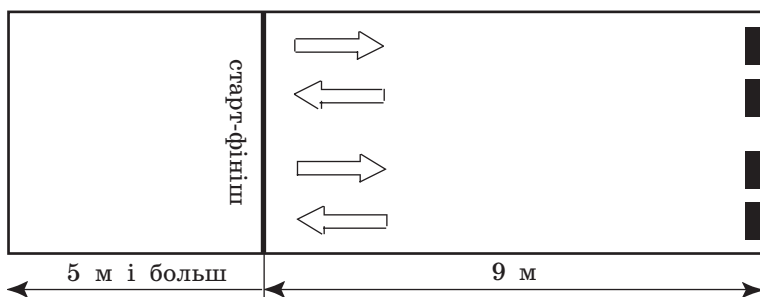
Падыманне і апусканне прамых ног за 1 мінуту выконваецца на гімнастычным маце з зыходнага становішча лежачы на спіне, рукі за галавой, прамыя ногі разам. Настаўнік ці другі вучань размяшчаецца з боку галавы тэсціруемага і ўтрымлівае яго за локцевыя суставы. Па сігнале настаўніка (адначасова ўключаецца секундамер) вучань падымае прамыя ногі да вугла 90° да моманту дакранання галёнкай да гімнастычнай палкі, загадзя замацаванай у нерухомым становішчы або ўтрымліваемай настаўнікам. Затым падыспытны апускае ногі да дакранання пяткамі да гімнастычнага мата. Залічваецца колькасць поўных цыклаў (падыманне і апусканне) на працягу 1 мінуты.

Згінанне і разгінанне рук ва ўпоры на паралельных брусах. Вучань скачком прымае зыходнае становішча ўпор на паралельных брусах, рукі выпрамяленыя ў локцевых суставах, ногі паралельныя. Захоўваючы прамое становішча тулава і ног, вучань згінае рукі ў локцевых суставах да вугла, не меншага за 90° , і, выпрамяляючы рукі, вяртаецца ў зыходнае становішча. Не дапускаецца згінаць ногі і тулава, скрыжоўваць ногі, а таксама выконваць рыўковыя рухі. Залічваецца колькасць згінанняў і разгінанняў рук без парушэння ўказаных патрабаванняў.

Бег 30 метраў праводзіцца на прамой бегавой дарожцы стадыёна. Дапускаецца выкарыстанне высокага або нізкага старту. Кожнаму вучню даецца адна спроба. Вучню, які парушыў правілы спаборніцтваў па бегу (фальстарт), можа быць дадзена адна дадатковая спроба. Вынік бегу вымяраецца з дакладнасцю да 0,1 секунды.

Скачкі праз кароткую скакалку за 1 мінуту выконваюцца на цвёрдым пакрыцці (у спартыўнай зале, на гульнявой пляцоўцы або бегавой дарожцы стадыёна). Кручэнне скакалкі выконваецца толькі наперад. Скачкі выконваюцца з абавязковай апорай на абедзве нагі адначасова. Дапускаецца выкарыстоўваць любыя скакалкі прамысловай вытворчасці або самаробныя (напрыклад, з турысцкага фала). Забараняецца выкарыстоўваць на скакалцы ўстаўкі-абцяжарвальнікі. Пры памылцы ў час скачкоў секундамер не спыняецца, а вучань працягвае выконваць скачкі. Залічваецца сумарная колькасць скачкоў на працягу 30 секунд або 1 мінуты.

Чаўночны бег 4×9 метраў выконваецца ў спартыўнай зале на палавіне валебольнай пляцоўкі. Колькасць удзельнікаў у адным забегу — не больш за 2 чалавекі. Кожнаму вучню даецца 2 спробы запар. Па камандзе «Падрыхтавацца!» вучні падыходзяць да лініі старту (як правіла, гэта сярэдзіна валебольнай пляцоўкі) і прымаюць становішча высокага старту ў напрамку пярэдняй лініі, дзе насупраць кожнага вучня ляжаць два брускі 50×50×100 мм на адлегласці 100 мм адзін ад аднаго.

Па камандзе «Марш!» вучні бягуць да пярэдняй лініі, бяруць кожны па адным бруску (не закрануўшы другі), паварочваюцца і бягуць назад. Падбегшы да лініі «старт-фініш», кладуць на яе

(ці за яе) брусок (кідаць нельга!), разварочваюцца і бягуць за бруском, які застаўся на лініі. Падбегшы да лініі, бяруць свой другі брусок, разварочваюцца, бягуць да лініі «старт-фініш» і, не зніжаючы скорасць, перасякаюць яе з бруском у руках.

Час выканання чаўночнага бегу кожным вучнем фіксуецца з дакладнасцю да 0,1 секунды. Залічваецца лепшы вынік з двух спроб.

Скачок у даўжыню з месца выконваецца штуршком дзвюма нагамі на падлозе спартыўнай залы. Кожнаму вучню даецца 3 спробы запар. Не дапускаецца выконваць скачкі ў яму з пяском. Вынік вымяраецца з дакладнасцю да 1 сантыметра. Залічваецца лепшы вынік з трох спроб.

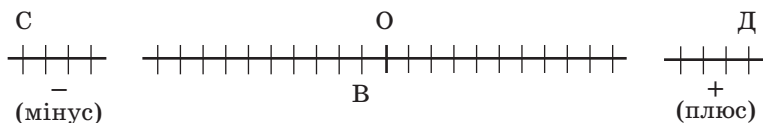
Трайны скачок у даўжыню з месца штуршком дзвюма нагамі выконваецца на падлозе спартыўнай залы або на дарожцы стадыёна з прызямленнем пасля трэцяга скачка ў скачковую яму. Скачкі выконваюцца штуршком дзвюма нагамі злітна без затрымак і спыненняў. Кожнаму вучню даецца 3 спробы запар. Вынік вымяраецца з дакладнасцю да 1 сантыметра. Залічваецца лепшы вынік з трох спроб.

Кідок набіўнога мяча з-за галавы дзвюма рукамі выконваецца ў спартыўнай зале з зыходнага становішча седзячы, ногі паасобку, пяткі на кантрольнай лініі. Выкарыстоўваецца мяч вагой 1 кг. Вучань утрымлівае мяч дзвюма рукамі над галавой, затым згінае рукі ў локцевых суставах, апускае мяч за галаву і рэзкім рухам кідае яго ўперад — уверх. Кожнаму вучню даецца 3 спробы запар. Вынік вымяраецца з дакладнасцю да 1 сантыметра. Залічваецца лепшы вынік з трох спроб.

Нахіл уперад з зыходнага становішча седзячы на падлозе. Вучань садзіцца на падлогу з боку знака «-» (мінус), пяткі на шырыні таза на лініі ОВ упіраюцца ва ўпоры для ног, стопы вертыкальна. Два партнёры з двух бакоў прыціскаюць яго калені да падлогі, не дазваляючы згінаць ногі ў каленных суставах.

Вучань кладзе адну далонь на тыльны бок другой далоні, апускае рукі на падлогу, выконвае два папярэднія нахілы, слізгаючы далонямі рук уздоўж вымяральной лінейкі па лініі СД. На трэцім нахіле вучань максімальна нахіляецца ўперад і ў гэтым становішчы затрымліваецца на 3 секунды. Вынік фіксу-

ецца па метцы, дасягнутай кончыкамі самкнутых (!) сярэдніх пальцаў рук, і вызначаецца з дакладнасцю да 1 сантыметра.

Нахіл уперад з зыходнага становішча стоячы на гімнастычнай лаўцы. Для ацэнкі выніку выкарыстоўваецца вымяральная лінейка, прымацаваная вертыкальна да гімнастычнай лаўкі. Вучань прымае зыходнае становішча, пяткі і наскі ног разам. Наскі не выходзяць за край гімнастычнай лаўкі. Вучань кладзе адну далонь на тыльны бок другой далоні, выконвае два папярэднія нахілы, слізгаючы далонямі рук уздоўж вымяральной лінейкі. На трэцім нахіле вучань максімальна нахіляецца ўперад і ў гэтым становішчы затрымліваецца на 3 секунды. Не дапускаецца згінанне ног у каленных суставах. Вынік фіксуецца па метцы, дасягнутай кончыкамі самкнутых (!) сярэдніх пальцаў рук, і вызначаецца з дакладнасцю да 1 сантыметра.

Дадатак 3

ГАДЗІНА ЗДAROЎ'Я І СПОРТУ

(35 вучэбных гадзін)

Баскетбол

Інвентар для гульні ў баскетбол, яго захоўванне і догляд за ім. Абсталяванне месцаў заняткаў баскетболам у спартыўнай зале і на адкрытай пляцоўцы.

Правілы гульні. Правы і абавязкі ігракоў. Памеры гульнявой пляцоўкі і баскетбольнага мяча. Гульнявы час. Пачатак гульні. Спрэчны мяч. Укідванне мяча з-за бакавой і перадняй ліній. Парушэнні правіл: прабежка, дваіное вядзенне.

Стойка баскетбаліста — высокая, сярэдняя, нізкая. Хадзьба, бег, перамяшчаючыся тварам наперад. Перамяшчэнні прыстаўнымі крокамі тварам, правым, левым бокам наперад, спінай наперад. Бег па перыметры пляцоўкі з паскарэннямі і запавольваннямі, чаўночны бег. Скачкі з кароткага разбегу штуршком

дзвюма нагамі, штуршком адной нагі. Спыненне скачком. Спыненне двума крокамі. Павароты стоячы на месцы наперад і назад. Павароты ў спалучэнні з рухамі і спыненнямі.

Стойка абаронцы з выстаўленай нагой наперад, з размяшчэннем ступняў ног на адной лініі. Рознае становішча рук падчас перамяшчэння тварам наперад, спінай наперад. Перамяшчэнні прыстаўнымі крокамі ў бакі, назад, наперад. Спалучэнне спосабаў рухаў са спыненнямі і паваротамі. Перамяшчэнні ў абароннай стойцы па сігналах.

Перадачы мяча дзвюма рукамі. Лоўля мяча дзвюма рукамі на ўзроўні грудзей. Лоўля мяча дзвюма рукамі і адной рукой пры сустрэчным руху. Лоўля мяча, які коціцца, дзвюма і адной рукой. Лоўля мяча, які ляціць нізка. Лоўля мяча ў скачку. Лоўля мяча ў спалучэнні са спыненнямі, паваротамі.

Перадачы мяча дзвюма рукамі зверху, адной рукой ад пляча з месца і ў руху. Спалучэнне прыёмаў «лоўля — перадача — паварот», «паварот — лоўля — перадача».

Вядзенне мяча з высокім адскокам на месцы, у руху са змяненнем напрамку і вышыні адскоку. Вядзенне мяча з абводкай перашкод. Вядзенне мяча ў спалучэнні са спыненнямі і паваротамі, кідком мяча ў кошык. Эстафеты з вядзеннем мяча.

Захоп мяча. Вырыванне і выбіванне мяча ў іграка, які стаяў на месцы, які зрабіў спыненне пасля вядзення. Супрацьдзеянне вядзенню. Накрыванне мяча. Перахоп мяча, стоячы з боку, з-за спіны пры перадачы, выкананай упоперак поля або ўздоўж пляцоўкі.

Кідкі мяча па кальцы дзвюма рукамі ад грудзей. Кідок мяча адной рукой ад пляча. Кідкі мяча па кальцы з блізкай адлегласці. Кідкі мяча пад вуглом да шчыта з адскокам ад шчыта, у руху. Кідкі мяча з наступным рухам за кідком. Штрафныя кідкі. Спалучэнне прыёмаў «перадача — вядзенне — кідок».

Тактыка нападения — дзеянні ігракоў без мяча і з мячом.

Выбар спосабу, напрамку і хуткасці перамяшчэння. Спалучэнне вывучаных спосабаў перамяшчэння з мэтай вызвалення ад апекі абаронцы. Выхад на свабоднае месца для атрымання мяча насустрач партнёру з мячом, убок ад партнёра з мячом.

Прымяненне паваротаў з мэтай прыкрывання мяча ад праціўніка.

Выкарыстанне вивучаных спосабаў перадачы мяча ў залежнасці ад адлегласці і напрамку, становішча абаронцы. Мэтазгоднасць вядзення мяча, выбар напрамку вядзення мяча.

Выбар спосабу выканання кідка мяча па кальцы з ліку вивучаных кідкоў у залежнасці ад гульнявой сітуацыі.

Прымяненне вивучаных спосабаў абароннай стойкі ў залежнасці ад месца становішча нападаючага, які валодае мячом і без мяча.

Супрацьдзеянне выхаду на свабоднае месца для атрымання мяча.

Выбар моманту і прымяненне вырвання і выбівання мяча з рук іграка, для перахопаў мяча. Дзеянні аднаго абаронцы супраць двух нападаючых. Дзеянні абаронцаў пры абароне зоннай 2:1:2. Пераход ад асабістай аховы да зоннай.

Абарона пры вядзенні мяча з-за бакавой, пярэдняй ліній, пры спрэчным. Расстаноўка і групавыя дзеянні пры выкананні штрафнога кідка.

Шматразовае паўтарэнне вивучаных тактычных дзеянняў (індывідуальных, групавых, камандных) у абароне і нападзенні без супраціўлення і з супраціўленнем.

Эстафеты з выкананнем асобных тэхнічных баскетбольных прыёмаў у розных спалучэннях. Гульні, якія падводзяць да баскетбола, — «Мяч капітану», «Барацьба за мяч».

Выкарыстанне спалучэнняў вивучаных прыёмаў тэхнікі ў гульнявых сітуацыях. Вучэбныя гульні па правілах міні-баскетбола.

Валейбол

Агульная фізічная падрыхтаванасць — фундамент спартыўнага майстэрства. Узроставыя асаблівасці выхавання фізічных якасцей. Паказанні і проціпаказанні да заняткаў валеяболам.

Значэнне фізічнай падрыхтоўкі валеябалістаў для развіцця спецыяльных фізічных якасцей. Агульныя паняцці аб рухальным уменні і рухальным навыку, ступені гатоўнасці да авалодання тэхнічным прыёмам. Паняцце аб спартыўнай трэнероўцы і спартыўнай форме. Паняцце аб стомленасці і ператамленні. Меры папярэджання ператрэніраванасці.

Правілы гульні. Правы і абавязкі ігракоў і суддзяў. Пачатак гульні, колькасць партый, правіла трох дотыкаў, лік гульні. Пераможца і той, хто прайграў.

Папярэдняя падрыхтоўка, накіраваная на выхаванне «пачуцця мяча»: практыкаванні, рухомыя гульні і эстафеты з кідкамі, перадачамі, лоўляй, перакочваннем, жангліраваннем мяча з рознага зыходнага становішча, на месцы і ў руху.

Перамяшчэнні іграка ў высокай, сярэдняй, нізкай стойках: прыстаўныя крокі, двайны крок, скачок, бег, скачкі, спыненні пасля перамяшчэнняў. Перамяшчэнні па арыенцірах, па гукавым сігнале, спалучэнне перамяшчэнняў са спыненнямі.

Перадача мяча дзвюма рукамі зверху на месцы: з ударам аб сцяну, з адскокам ад падлогі; у пары з адскокам ад падлогі, у пары, над сабой.

Перадача мяча дзвюма рукамі знізу на месцы: з ударам аб сцяну, з адскокам ад падлогі; у пары (з адскокам ад падлогі і без), над сабой (з адскокам ад падлогі і без).

Падача ніжняя прамая: у сцяну, у пары, праз сетку ў 3—6 метрах ад яе, паступова павялічваючы адлегласць, праз сетку ў 8 метрах ад яе, з месца падачы. Верхняя прамая перадача на сілу і дакладнасць у зоны 1, 6, 5 пляцоўкі. Падача ў скачку.

Прамы нападаючы ўдар з розных зон пярэдняй лініі з перадач, розных па вышыні і хуткасці. Нападаючыя ўдары з пераводам направа з паваротам і без павароту тулава. Удары слабай рукой. Кісцевыя і падманныя ўдары.

Блакiраванне нападаючага ўдару: адзіночнае, групавое, зоннае. Страхоўка і самастрахоўка дзвюма і адной рукой.

Прыём падач і нападаючых удараў знізу дзвюма рукамі. Прыём мяча знізу адной рукой, накіраваны ў зону становішча «сувязнога» іграка. Прыём падманных нападаючых удараў і мячоў, якія адскочылі ад сеткі.

Эстафеты і спаборніцкія заданні з выкананнем тэхнічных валебольных прыёмаў у розных спалучэннях.

Выкарыстанне спалучэнняў вывучаных прыёмаў тэхнікі ў гульнявых сітуацыях і ў вучэбнай гульні.

Гандбол

Зараджэнне гандбола як спартыўнай гульні. Правілы гульні ў гандбол. Жэсты суддзяў у гульні. Гісторыя беларускага гандбола. Гандбол у праграме Алімпійскіх гульняў. Рэспубліканскія і міжнародныя спаборніцтвы па гандболе. Пляцоўка і мяч для

гульні ў гандбол і міні-гандбол. Прафілактыка траўматызму: размінка, выкананне патрабаванняў да месцаў правядзення заняткаў, інвентару, аддзення і абутку.

Бег са змяненнем хуткасці перамяшчэння, па прамой і зігзагам з выскокваннем на адной назе; бег зігзагам з рэзкім змяненнем напрамку руху (выпадам убок); пераход ад бегу спінай наперад да бегу тварам наперад і наадварот.

Скачкі ў правы і левы бок (у вышыню і даўжыню) штуршком адной і дзвюма нагамі. Падзенне на рукі і грудзі, падзенне на бядро з перакатам на спіну.

Вядзенне мяча штуршком, ударам, падкідваннем адной рукою, папераменна правай і левай рукою пры руху па прамой, змейкай, васьмёркай, чаўнаком. Вядзенне адначасова двух мячоў. Вядзенне з праследаваннем. Увядзенне мяча ў гульню перадачай адной рукою з-за бакавой лініі.

Жангліраванне двума мячамі. Спыненне мяча, які коціцца, правай і левай рукою.

Перадачы мяча правай і левай рукою пры паралельным і сустрэчным руху. Перадача мяча адной рукою хлэстам зверху, збоку з месца і з разбегу, у апорным становішчы і ў скачку партнёру, які рухаецца ў адным напрамку, у процілеглым напрамку. Перадача мяча з пераадоленнем перашкод (стойкі, шырмы, абаронца актыўны і пасіўны).

Лоўля мяча, які ляціць, адной і дзвюма рукамі ў руху, скачку, які ляціць на розным узроўні і з розных напрамкаў. Лоўля мяча адной рукою без захопу пальцамі (выцягнуць руку, перасякаючы напрамак палёту мяча).

Кідкі мяча па варотах левай і правай рукою з апорнага становішча і ў скачку. Кідок адной рукою хлэстам зверху з адбітым адскокам; кідок хлэстам збоку са слізгальным адскокам у апорным становішчы. Кідок у скачку хлэстам зверху, штурхаючыся рознаіменнай нагой, з прамога разбегу і пад вуглом у адносінах да варот. Кідок у падзенні з прыямленнем на рукі. Сямімятровы штрафны кідок у апорным становішчы.

Супрацьдзеянні: выбіванне мяча адной рукою пры шматударным вядзенні праціўніка на месцы, перамяшчаючыся крокам, бегам; блакіраванне мяча дзвюма рукамі зверху, збоку, знізу на месцы, з разбегу, у скачку.

Гульня варатара: перамяшчэнні прыстаўным крокам у плошчы варот, стойка на сагнутых і прамых (пры кідку з краю) нагах, адбіванне мяча дзвюма рукамі знізу і зверху, адной рукой збоку, адной нагой (выпад). Выбар пазіцыі ў варотах адносна напрамку кідка.

Тактыка нападения. Скрыты адыход ад абаронцы без мяча і выбар месца для ўзаемадзеяння з партнёрам. Падманныя дзеянні перамяшчэннем і адкрыты адыход з мячом і без мяча. Паралельныя ўзаемадзеянні двух і больш нападаючых «на сцяжку» і «без сцяжкі» абаронцаў. Унутранае крыжовае ўзаемадзеянне.

Камандныя дзеянні ў нападенні: узаемадзеянне пры вуглавым, бакавым, вольным кідках; імклівае нападенне «адрыў»; пазіцыйнае нападенне з пачатковай расстаноўкай 1:5.

Тактыка абароны. Апека ігракоў без мяча: выбар адлегласці да нападаючага адносна хуткасці яго перамяшчэння і становішча іграка з мячом; асабістая абарона па ўсім полі. Пераключэнне на апеку іншага іграка змяненнем паміж двума абаронцамі падапечных нападаючых.

Эстафеты і саборніцкія заданні з выкананнем вывучаных тэхнічных і тактычных прыёмаў у розных спалучэннях.

Выкарыстанне спалучэнняў вывучаных прыёмаў тэхнікі ў гульнявых сітуацыях і ў вучэбнай гульні.

Футбол

Узнікненне і развіццё гульні ў футбол у Рэспубліцы Беларусь (1906—1941 гг.). Пасляваенны футбол у рэспубліцы: стварэнне спартыўных школ, удзел ва ўсесаюзных і рэспубліканскіх саборніцтвах (ад «Скуранага мяча» да чэмпіянату Рэспублікі Беларусь у 1982 г.) дзяцей, юнакоў, дарослых (1945—1991 гг.). Сучасны стан футбола ў Рэспубліцы Беларусь. Фактары развіцця самай папулярнай гульні ў Беларусі, Еўропе і іншых рэгіёнах свету. Асноўныя рэспубліканскія і міжнародныя саборніцтвы.

Прычыны, якія прыводзяць да футбольнага траўматызму. Найбольш тыповыя траўмы футбалістаў. Прафілактыка траўматызму: патрабаванні да месцаў правядзення заняткаў, інвентару, адзення і абутку.

Правілы гульні ў футбол. Гульнявое поле (памеры, гульнявая паверхня, лініі на поле, зоны і месцы). Памеры футбольных і міні-футбольных варот. Памеры, вага, стандарты футбольных мячоў. Удзельнікі гульні (склад каманды, асноўны склад, запасныя ігракі, капітан каманды, судзі). Гульнявая форма. Замена ігракоў. Гульнявы час. Перапынкі і затрымкі. Паводзіны ігракоў (сумленная гульня, парушэнні і санкцыі). Пераможца і той, хто прайграў у гульні, нічыйны вынік.

Вядзенне мяча адной нагой рознымі часткамі і бокам ступні з рознай хуткасцю, у розных напрамках.

Вядзенне мяча папераменна правай і левай нагой па прамой, змейкай, васьмёркай, чаўнаком.

Вядзенне адначасова двух мячоў.

Перадачы, удары і спыненні мяча правай і левай нагой.

Спыненне мяча, які ляціць, нагой, грудзямі.

Падманныя дзеянні і адбор мяча выбіваннем, блакіраваннем ступні, штуршком у плячо.

Удары па нерухомым мячы сярэдзінай пад'ёму, унутраным бокам ступні, наском з трапленнем у вароты.

Жангліраванне мячом адной нагой, папераменна правай і левай нагой, нагамі і галавой.

Гульня варатара: лоўля мячоў, якія коцяцца і ляцяць насустрэч, лоўля і адбіванне мяча рукамі, стоячы на месцы і ў руху, лоўля мяча рукамі ў падзенні, увядзенне мяча ў гульню кідком адной рукой, ударам нагой па нерухомым мячы і пасля накідвання.

Эстафеты і рухомыя гульні з вядзеннем і перадачамі мяча.

Дзеянні з мячом (вядзенне, перадачы, спыненні, прыём мяча і інш.) у спалучэнні з выкананнем заданняў па зрокавым сігнале; перадачы мяча ў парах, тройках у руху; гульнявыя практыкаванні ў розных нераўналікіх саставах на пляцоўках розных памераў і канфігурацый з рознымі задачамі атакуючага або абарончага плана; азнаямленне з фазамі гульні (пачатак, развіццё і завяршэнне атакі; дзеянні пасля зрыву атакі і метады арганізацыі абароны); удзел у спаборніцкіх гульнях у малых саставах, на паменшаных палях.

Гульня ў футбол і міні-футбол па спрошчаных правілах 3 на 3, 4 на 4, 5 на 5 ігракоў.

Тэніс настольны

Асноўныя напрамкі і этапы развіцця настольнага тэніса ў Беларусі. Кароткія звесткі аб стане настольнага тэніса за мяжой. Настольны тэніс у праграме Алімпійскіх гульняў. Міжнародная федэрацыя настольнага тэніса (ITTF), еўрапейская федэрацыя настольнага тэніса (ETTU). Дасягненні беларускіх спартсменаў.

Правілы гульні. Удасканаленне інвентара. Відазмяненне тэхнікі настольнага тэніса. Віды спаборніцтваў: асабістыя, камандныя, асабіста-камандныя першынствы, розыгрыш кубкаў, чэмпіянаты. Сістэмы розыгрышу: з выбываннем, кругавая, змешаная. Правілы бяспекі на занятках настольным тэнісам. Рацыянальная тэхніка — неабходная ўмова дасягнення высокіх спартыўных вынікаў у настольным тэнісе.

Абсталяванне спартыўнай залы для гульні ў настольны тэніс. Тэнісныя стол, сетка, ракеткі, мячы. Тэхнічныя сродкі (прыстасаванні і трэнажоры).

Стылі гульні. Хуткая, стабільная, актыўная, разнастайная, дакладная гульня — аснова майстэрства ў настольным тэнісе.

Набіванне тэніснага мяча на ракетцы высока — нізка; па чарзе тыльным альбо далоневым бокам і кантам ракеткі; аб сцяну з паваротам на 360° у момант адскоку мяча, з прысяданнем, з перакладваннем ракеткі ў іншую руку.

Кідкі мяча ў сцяну і лоўля рознымі спосабамі (правай, левай рукой, з дадатковымі скачкамі, прысяданнямі, паваротамі).

Тэхнічная падрыхтоўка іграка: стойкі, хваткі ракеткі, аднакрокавы спосаб перамяшчэння і паваротаў, размеркаванне цэнтра цяжару пры выкананні ўдараў. Зыходнае становішча рук, ног, тулава, ракеткі пры выкананні пэўных тэхнічных прыёмаў. Месца ўдару мяча на ракетцы. Замах. Рухі кісці, перадплечча, пляча, тулава, рух ракеткі. Выхад з удару.

Падрэзка справа і злева (падрэзка накату і топ-спіна). Пачатковае становішча рук, ног, тулава, ракеткі. Месца ўдару мяча на ракетцы. Замах. Рухі кісці, перадплечча, пляча, тулава, ракеткі.

Топ-спін справа і злева. Адрозненні ад накату справа і злева. Пачатковае становішча рук, ног, тулава, ракеткі. Замах. Месца ўдару мяча на ракетцы. Рухі кісці, перадплечча, пляча, тулава пры топ-спіне.

Топ-спін-удар. Востры ўдар. Адрозненні ў выкананні ўдараў па дыяганалі, па прамой, у цэнтр стала. Адрозненні ў выкананні ўдараў у вышэйшым пункце адскоку, з паўлёту і па мячы, які апускаецца. Адрозненні ў выкананні ўдараў з блізкай, сярэдняй, далёкай зон. Адрозненні ў выкананні ўдараў па падрэзцы, накаце, топ-спіна.

Падачы. Кароткія, доўгія. З верхнім, ніжнім, бакавым кручэннем. Падачы з высокім падкідваннем мяча. Правілы і тэхніка падкідвання. Правіла адкрытай падачы. Імітацыя складаных падач з падманым рухам корпуса і рукі з ракеткай.

Імітацыя ўдараў з ракеткай і без ракеткі з абцяжарвальнікам у руцэ.

Імітацыя адзіночных удараў, серыйных удараў, удараў з перамяшчэннем направа — налева, наперад — назад, удараў у розным тэмпе, стоячы перад люстэркам, удараў у зададзеным тэмпе з вар’іраваннем ад павольнага да максімальнага на месцы і ў руху.

Асновы тэхнікі штуршка злева. Выкананне штуршка злева ў перамяшчэнні направа — налева, наперад — назад. Гульня штуршком злева доўга — каратка. Гульня па мячы, які ўзыходзіць, апускаецца, у вышэйшым пункце адскоку мяча.

Падача штуршком злева ў абазначаныя на сталі зоны (па шырыні і даўжыні стала). Імітацыя штуршка злева ля стала з ракеткай у руцэ. Паэтапнае выкананне ўдару: замах, момант удару, выхад з удару, вяртанне ў зыходнае становішча.

Асновы тэхнікі наката справа. Віды перамяшчэнняў у правай стойцы пры накаце справа. Хуткая падача накатам справа, падача накатам у абазначаныя на сталі зоны.

Спалучэнне накатам справа і штуршка злева.

Асновы тэхнікі наката злева. Перамяшчэнні ў левай стойцы пры накаце злева. Павароты пры ўдарах накатамі справа і злева. Спалучэнне накатаў справа і злева.

Асновы тэхнікі зрэзкі (падрэзкі) злева. Падача зрэзкай злева, направа ў абазначаныя на сталі зоны. Спалучэнне зрэзкі злева і накатам.

Накат справа па кручэнні, якое змяняецца (накат па штуршку, па накаце і па зрэзцы).

Гульня ў «млын» у адзін бок, у другі. Гульня дзвюма ракеткамі, гульня «негульнявой» рукой. Гульня на двух сталах па

чарзе, гульня адначасова двума мячамі. Гульня аднаго супраць двух, трох чалавек. Гульня вывучаемым ударам «трохвугольнікам» з аднаго пункта ў два пункты процілеглага боку (напрыклад, з правага вугла направа і налева); з двух пунктаў, трох пунктаў, з адной трэці стала, з паловы стала, з дзвюх трацей стала; па кароткім і доўгім прыходзячым мячам.

Гульня і спаборніцтвы на дакладнасць пападання ў абазначаныя на сталі зоны. Гульня «васьмёркай» па чарзе па прамой і па дыяганалі.

Этафеты і гульні з элементамі гульні ў настольны тэніс.

== ДАПРЫЗЫЎНАЯ І МЕДЫЦЫНСКАЯ == ПАДРЫХТОЎКА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дапрызыўная падрыхтоўка арганізуецца і праводзіцца з юнакамі (з дзяўчатамі па жаданні) на аснове Закона Рэспублікі Беларусь «Аб ваінскім абавязку і ваінскай службе» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі, установах прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі.

Мэтай вучэбнага прадмета з'яўляецца патрыятычнае выхаванне юнакоў, фарміраванне ў іх высокіх маральна-псіхалагічных якасцей, інтэлектуальнае, культурнае, фізічнае і маральнае развіццё, фарміраванне ў вучняў ведаў і ўменняў, неабходных для абароны суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

Задачамі вывучэння вучэбнага прадмета «Дапрызыўная і медыцынская падрыхтоўка» з'яўляюцца:

у сферы адукацыі: атрыманне асноўных агульных і спецыяльных ведаў, якія ўключаюць у сябе асновы ваеннай справы, уяўленне аб гераізме і мужнасці беларускага народа ў справе абароны Айчыны, веданне канстытуцыйнага абавязку грамадзян па абароне Рэспублікі Беларусь, азнаямленне з гісторыяй і сучасным станам нацыянальных Узброеных Сіл, веданне асноў аказання першай і даўрачэбнай дапамогі;

у сферы развіцця: развіццё вынослівасці, стойкасці, дысцыплінаванасці і адказнасці, пазнавальных інтарэсаў вучняў;

у сферы выхавання: выхаванне ў вучняў патрыятызму, гуманнасці, маральнасці, духоўнасці, калектывізму, узаемадапамогі і ўзаемапавагі, пачуцця асабістай адказнасці за выкананне канстытуцыйнага доўгу па абароне Рэспублікі Беларусь.

Змест навучання накіраваны на фарміраванне ў вучняў высокіх маральна-псіхалагічных якасцей, выхаванне культуры зносін, падрыхтоўку вучняў да выканання доўгу па абароне Айчыны, раз-

віццё ў іх навыкаў паводзін і дзеянняў у адпаведнасці з патрабаваннямі агульнавайсковых статутаў.

На ўроках па дапрызыўнай і медыцынскай падрыхтоўцы неабходна ўжываць разнастайныя формы і метады навучання, якія выклікаюць цікавасць вучняў да вывучаемага матэрыялу, прывіваюць ім любоў да ваеннай справы, забяспечваюць свядомае, трывалае засваенне вучэбнай праграмы, якія спрыяюць выпрацоўцы навыкаў самастойнай працы і ўменню прымяняць на практыцы атрыманыя веды.

Кіраўніку ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі дазваляецца змяняць колькасць гадзін на вывучэнне тэм (у межах агульнай колькасці) пры забеспячэнні атрымання вучнямі глыбокіх, трывалых ведаў, уменняў і навыкаў у поўным аб'ёме праграмы.

Выніковая адзнака па прадмеце «Дапрызыўная і медыцынская падрыхтоўка» за ўвесь курс навучання выстаўляецца на аснове адзнак: гадавых за X і XI класы і выніковай за вучэбна-палявы збор.

Юнакі, якія не прайшлі вучэбна-палявы збор, па дапрызыўнай падрыхтоўцы не ацэньваюцца. У выключных выпадках (пры прадаўленні апраўдальнага дакумента) выніковая адзнака ім можа быць выстаўлена рашэннем педагагічнага савета ўстаноў агульнай адукацыі па выніках гадавых адзнак.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ♦ мэту і задачы дапрызыўнай падрыхтоўкі;
- ♦ прызначэнне агульнавоінскіх статутаў, правілы воінскай ветлівасці, воінскія званні;
- ♦ парадак паступлення ў ваенныя навучальныя ўстановы Рэспублікі Беларусь;
- ♦ тэкст Ваеннай прысягі і парадак яе прыняцця;
- ♦ характар і асноўны змест ваеннай палітыкі Рэспублікі Беларусь;

пералічваць:

- ♦ асноўныя вехі ваеннай гісторыі нашай дзяржавы;

- ◆ подзвігі нашых продкаў, якія праявілі мужнасць і гераізм пры абароне Айчыны;
- ◆ правы, абавязкі і адказнасць прызыўніка; парадак прыпіскі да прызыўных участкаў і прызыву на ваенную службу, службу ў рэзерве;
- ◆ асноўныя палажэнні Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь аб абароне Рэспублікі Беларусь, Законаў Рэспублікі Беларусь «Аб абароне», «Аб Узброеных Сілах Рэспублікі Беларусь», «Аб воінскім абавязку і воінскай службе»;

назваець:

- ◆ азначэнне войнаў і іх класіфікацыю;
- ◆ асаблівасці сучасных войнаў;
- ◆ патрабаванні бяспекі пры абыходжанні са зброяй;
- ◆ дзеянні салдата ў абароне і падчас наступлення;
- ◆ арганізацыю, узбраенне і баявы парадак мотастралковага аддзялення;
- ◆ кароткую характарыстыку зброі масавага паражэння; сродкі індывідуальнай аховы;
- ◆ прызначэнне і склад сутачнага нарада роты;
- ◆ абавязкі днявальнага па роце;
- ◆ прызначэнне, устройства і асноўныя характарыстыкі пнеўматычнай вінтоўкі;
- ◆ асновы, прыёмы і правілы стральбы;
- ◆ гісторыю стварэння беларускай арміі; прызначэнне, састаў і структуру Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь, асноўныя віды ўзбраення і баявой тэхнікі;

адрозніваець:

- ◆ віды Узброеных Сіл і роды войскаў;
- ◆ стралковая зброя Сухапутных войскаў Рэспублікі Беларусь;
- ◆ ваенную тэхніку Сухапутных войскаў і войскаў Супрацьпаветранай абароны;
- ◆ ваенную тэхніку краін НАТА;

тлумачыць:

- ◆ сутнасць і значэнне воінскай дысцыпліны; заахвочванні, якія прымяняюцца да салдат; дысцыплінарныя спагнанні, якія накладваюцца на салдат;
- ◆ парадак арыентавання на мясцовасці без карты і рух па азімутых; тапаграфічную карту і тапаграфічныя знакі.

умець:

- ◆ страляць з пнеўматычнай вінтоўкі і выконваць устаноўленыя праграмай практыкаванні стрэльбаў;
- ◆ карыстацца сродкамі індывідуальнай аховы — процівагазам і рэспіратарам;
- ◆ аказваць першую дапамогу пры раненнях, пераломках, пры спыненні сардэчнай дзейнасці і спыненні дыхання;
- ◆ складаць схему маршруту руху па азімутах, рухацца па азімутах, чытаць тапаграфічную карту;

выконваць:

- ◆ абавязкі прызыўніка, устаноўлены парадак прыпіскі да прызыўных участкаў;
- ◆ правілы воінскай ветлівасці;
- ◆ каманды «СТАНАВІСЯ», «РАЎНЯЙСЯ», «СМІРНА», «ВОЛЬНА»; павароты на месцы, рухацца страявым крокам; страявыя прыёмы: выхад са строю і вяртанне ў строй, павароты ў руху, падыход да начальніка і адыход ад яго;

абыходзіцца:

- ◆ са сродкамі імабілізацыі;
- ◆ сродкамі транспарціроўкі параненага;
- ◆ сродкамі абароны ад зброі масавага паражэння;
- ◆ сродкамі аказання першай дапамогі пры паражэнні;

валодаць паняццямі:

- ◆ воінскі абавязак;
- ◆ воінская служба;
- ◆ ваенная служба;
- ◆ служба ў рэзерве;
- ◆ дапрызыўнік, прызыўнік, ваеннаслужачы;
- ◆ агульнавоінскія статуты;
- ◆ начальнікі і падначаленыя, старшыя і малодшыя;

карыстацца:

- ◆ тапаграфічнай картай, кампасам;
- ◆ сродкамі спецыяльнай апрацоўкі;
- ◆ сродкамі аказання даўрачэбнай дапамогі і транспарціроўкі;
- ◆ вучэбнымі дапаможнікамі, дадатковай і даведачнай літаратурай, электроннымі адукацыйнымі рэсурсамі.

ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

№ п/п	Назва раздзелаў і тэм	Колькасць гадзін	
		Х клас	вучэбна- палявы збор
1	Абарона Айчыны Абарона Рэспублікі Беларусь — наш святы абавязак	4 1	
2	Узброеная барацьба пры абароне нашай Айчыны	1	
3	Воіны-беларусы ў Вялікай Айчыннай вайне	1	
4	Гераізм і мужнасць у мірных дні	1	
1	Ваенная палітыка Рэспублікі Беларусь Войны і ваенныя канфлікты	3 2	
2	Заканадаўства Рэспублікі Беларусь па ваенных пытаннях	1	
1	Дапрызыўнік і прызыўнік Прыпіска да прызыўных участкаў і пры- зыў на ваенную службу, службу ў рэзерве	2 1	
2	Правы, абавязкі і адказнасць прызыўніка	1	
1	Узброеныя Сілы Рэспублікі Беларусь Узбраенне і ваенная тэхніка		1 1
1	Асновы ваеннай справы Тактычная падрыхтоўка	23 2	26 6
2	Агнявая падрыхтоўка	6	4
3	Страявая падрыхтоўка	3	1
4	Статуты Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь	4	4
5	Радыяцыйная, хімічная і біялагічная ахова	4	2
6	Ваенная тапаграфія	3	2
7	Выжыванне і дзейнасць у экстрэмальных умовах		4
8	Ваенна-медыцынская падрыхтоўка		2
9	Ваенна-прыкладная фізічная падрыхтоўка	1	1
	Падагульняльныя заняткі	3	3
	У с я г о г а д з і н	35	30

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(1 гадзіна на тыдзень; усяго 35 гадзін)

АБАРОНА АЙЧЫНЫ (4 гадзіны)

Абарона Рэспублікі Беларусь — наш святы абавязак. Патрабаванні Закона Рэспублікі Беларусь «Аб воінскім абавязку і воінскай службе» аб абавязковай і дабравольнай падрыхтоўцы грамадзян да ваеннай службы. Змест праграмы дапрызыўнай падрыхтоўкі, задачы навучання па кожным раздзеле. Парадак правядзення заняткаў па дапрызыўнай падрыхтоўцы. Абавязкі вучняў і правілы іх паводзін на занятках.

Узброеная барацьба пры абароне нашай Айчыны. Мужнасць нашых продкаў пры абароне сваёй Радзімы. Бітва на рацэ Няве, Кулікоўская і Грунвальдская бітвы. Доблесць і слава беларускіх палкоў.

Воіны-беларусы ў Вялікай Айчыннай вайне. Усенародны характар адпору, дадзенага савецкім народам фашыстам у Вялікай Айчыннай вайне. Воіны-беларусы, партызаны і падпольшчыкі на акупіраванай тэрыторыі і здзейснення імі гераічныя подзвігі. Прычыны ўзнікнення партызанскага руху і дзейнасці падпольшчыкаў. Беларускі народ шануе памяць сваіх герояў.

Гераізм і мужнасць у мірныя дні. Радзіма. Бацькаўшчына. Айчына. Грамадзянскасць, патрыятызм. Мужнасць воінаў-сапёраў. Адданасць воінскаму абавязку воінаў-інтэрнацыяналістаў. Беларускія касманаўты. Герой Беларусі Уладзімір Карват. Працяг традыцыі мужнасці і гераізму.

Ордэны і медалі Рэспублікі Беларусь за мужнасць і адвагу, праяўленыя пры абароне Айчыны і яе дзяржаўных інтарэсаў, узорнае выкананне воінскага абавязку.

ВАЕННАЯ ПАЛІТЫКА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ (3 гадзіны)

Войны і ваенныя канфлікты. Паняцце, віды, класіфікацыя войнаў і ваенных канфліктаў. Спецыфіка і характар сучасных войнаў. Трансфармацыя зместу ўзброенай барацьбы ў сучасных умовах ад узброенай барацьбы да інфармацыйна-псіхалагічнага проціборства.

Псіхалагічныя войны. Паняцце, гісторыя, мэты правядзення псіхалагічнай вайны. Маніпуляцыя свядомасцю, арганізацыя «Каларовай рэвалюцыі», вынікі псіхалагічнай вайны.

Заканадаўства Рэспублікі Беларусь па ваенных пытаннях. Асноўныя палажэнні Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, Канцэпцыі нацыянальнай бяспекі Рэспублікі Беларусь і Законаў Рэспублікі Беларусь «Аб абароне», «Аб Узброеных Сілах Рэспублікі Беларусь», «Аб воінскім абавязку і воінскай службе», «Аб статусе ваеннаслужачых» аб абароне Рэспублікі Беларусь.

ДАПРЫЗЫЎНІК І ПРЫЗЫЎНІК, ПАДРЫХТОЎКА ГРАМАДЗЯН ДА ПРАХОДЖАННЯ ВАЕННАЙ СЛУЖБЫ (2 гадзіны)

Прыпіска да прызыўных участкаў і прызыў на ваенную службу, службу ў рэзерве. Абавязковая і дабравольная падрыхтоўка грамадзян да ваеннай службы. Прызыўныя камісіі. Апавяшчэнне прызыўнікоў аб яўцы для прызыву. Абавязковасць яўкі на прызыўны ўчастак па павестцы. Медыцынскі агляд. Дазвол на адтэрміноўку і вызваленне ад прызыву.

Правы, абавязкі і адказнасць прызыўніка. Правы прызыўніка. Абавязкі прызыўніка. Адміністрацыйная адказнасць за невыкананне абавязкаў прызыўніка. Крымінальная адказнасць за ўхіленне ад прызыву.

АСНОВЫ ВАЕННАЙ СПРАВЫ

Тактычная падрыхтоўка (2 гадзіны)

Сучасны агульнавайсковы бой. Азначэнне бою. Характарыстыка сучаснага агульнавайсковага бою. Віды бою. Абавязкі салдата і камандзіра аддзялення ў баі.

Мотастралковае аддзяленне. Арганізацыя і ўзбраенне. Баявыя магчымасці. Паходны і баявы парадак мотастралковага аддзялення.

Агнявая падрыхтоўка (6 гадзін)

Стралковая зброя. Гісторыя ўзнікнення і развіцця стралковай зброі. Патрабаванні бяспекі пры абыходжанні са зброяй і з выбуховымі рэчывамі.

Прызначэнне, характарыстыкі і агульнае ўстройства пнеўматычнай і малакалібернай вінтоўкі. Прызначэнне і баявыя ўласцівасці. Агульнае ўстройства. Зараджанне вінтоўкі. Догляд і захоўванне.

Асновы стральбы. З'ява стрэлу. Пачатковая хуткасць кулі. Адача. Элементы траекторыі. Прамы стрэл. Прыкрытая, мёртвая (непаражальная) і паражальная прастора.

Прыёмы стральбы. Гатоўнасць да стральбы. Прыцэльванне. Спуск курка. Арганізацыя дыхання пры стрэле (*практычны занятак*).

Практычная стральба. Патрабаванні бяспекі пры правядзенні стрэльбаў. Выкананне практыкавання № 1 стрэльбаў з пнеўматычнай вінтоўкі (*практычны занятак*).

Практычная стральба. Патрабаванні бяспекі пры правядзенні стрэльбаў. Выкананне практыкавання № 2 стрэльбаў з пнеўматычнай вінтоўкі (*практычны занятак*).

Страявая падрыхтоўка (практычны занятак — 3 гадзіны)

Страі і іх элементы. Кіраванне строем. Папярэднія і выканаўчыя каманды. Абавязкі ваеннаслужачых перад пастраеннем і ў страі (*практычны занятак*).

Страявая стойка. Выкананне каманд «СТАНАВІСЯ», «РАЎНЯЙСЯ», «СМІРНА», «ВОЛЬНА», «ЗАПРАВІЦЦА», «АДСТАВІЦЬ». Павароты на месцы (*практычны занятак*).

Рух страйвым і паходным крокам (*практычны занятак*).

Статуты Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь (4 гадзіны)

Прызначэнне і агульны змест агульнавоінскіх статутаў. Правілы воінскай ветлівасці. Воінскія званні і знакі адрознення. Форма адзення ваеннаслужачых. Узаемаадносіны паміж ваеннаслужачымі. Зварот да начальнікаў і старшых.

Ваенная прысяга. Змест Ваеннай прысягі. Парадак прыняцця Ваеннай прысягі. Баявы Сцяг воінскай часці Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь — знак воінскага гонару, доблесці і славы. Апісанне, парадак уручэння і захоўвання Баявога Сцяга воінскай часці. Воінскія рытуалы.

Адаптацыя ваеннаслужачага ў калектыве. Правілы паспяховай адаптацыі. Асабісты рэйтынг ваеннаслужачага. Лідарства ў калектыве. Працідзеянне негатыўным тэндэнцыям у адносінах паміж членамі калектыву.

Сутачны нарад роты. Прызначэнне, склад, узбраенне сутачнага нарада. Абавязкі днявальнага па роце.

Радыяцыйная, хімічная і біялагічная ахова (4 гадзіны)

Кароткая характарыстыка зброі масавага паражэння. Паражаючыя фактары ядзернага выбуху.

Хімічная зброя. Класіфікацыя атрутных рэчываў па фізіялагічным уздзеянні на арганізм. Біялагічная зброя, паняцце пра карантын і абсервацыю.

Сродкі аховы органаў дыхання. Прызначэнне і ўстройства фільтруючых процівагазаў. Карыстанне процівагазам. Прызначэнне, ўстройства і правілы выкарыстання рэспіратара (*практычны занятак*).

Сродкі аховы скуры. Прызначэнне і агульнае ўстройства агульнавайсковага ахоўнага камплекта (ААК). Выкарыстанне ААК у выглядзе «камбінезона», «плашча ў рукавы», «накідкі». Медыцынскія сродкі аховы і прафілактыкі (*практычны занятак*).

Ваенная тапаграфія (3 гадзіны)

Арыентаванне на мясцовасці без карты. Вызначэнне бакоў гарызонту па кампасе, сонцы, сонцы з дапамогай гадзінніка, нябесных свяцілах, прыметах мясцовых прадметаў. Вызначэнне свайго месцазнаходжання. Асаблівасці арыентавання ў розных умовах (уначы, у лесе, узімку).

Магнітны азімут і яго вызначэнне. Рух па азімутах. Складанне схемы маршруту або табліцы для руху па азімутах.

Тапаграфічныя карты. Маштаб карты. Умоўныя тапаграфічныя знакі. Вымярэнне адлегласцей па карце. Арыентаванне па карце.

ВАЕННА-ПРЫКЛАДНАЯ ФІЗІЧНАЯ ПАДРЫХОЎКА

(практычны занятак — 1 гадзіна)

Пераадоленне паласы перашкод. Вывучэнне тэхнікі пераадолення перашкод: скачком — рова шырынёй 2,5 м; праходаў

лабірынта; плота; вертыкальнай лесвіцы; бегам — балак разбуранага моста; трох прыступак разбуранай лесвіцы з дакрананнем да зямлі паміж прыступкамі; пралому сценкі; траншэі; ходу зносін (*практычны занятак*).

ПАДАГУЛЬНЯЛЬНЫЯ ЗАНЯТКІ (практычны занятак — 3 гадзіны)

На абагульняючыя заняткі выносяцца асноўныя пытанні ўсіх пройдзеных тэм.

ВУЧЭБНА-ПАЛЯВЫ ЗБОР (5 дзён па 6 гадзін; усяго 30 гадзін)

УЗБРОЕННЫЯ СІЛЫ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ (1 гадзіна)

Узбраенне і ваенная тэхніка. Агляд узбраення і ваеннай тэхнікі ваінскай часці.

АСНОВЫ ВАЕННАЙ СПРАВЫ

Тактычная падрыхтоўка (практычны занятак — 6 гадзін)

Інжынернае абсталяванне пазіцыі аддзялення. Самаакопванне. Спосабы маскіроўкі на полі бою. Дзеянні салдата ў абароне. Выкананне нарматыву № 1 (*практычны занятак — 2 гадзіны*).

Перамяшчэнне салдата на полі бою. Дзеянні салдата падчас наступлення. Выкананне нарматываў № 2, 4 (*практычны занятак — 2 гадзіны*).

Дзеянні салдата, назначанага назіральнікам або дзорным. Выкананне нарматыву № 3 (*практычны занятак — 2 гадзіны*).

Агнявая падрыхтоўка

Практычныя стрэльбы. Патрабаванні бяспекі пры правядзенні стрэльбаў. Выкананне практыкавання № 1 стрэльбаў з малакалібернай (пнеўматычнай або мультымедыйнага трэнажора) вінтоўкі (*практычны занятак — 2 гадзіны*).

Вывучэнне прыёмаў і правіл кідання ручных гранат. Патрабаванні бяспекі пры абыходжанні з гранатамі. Выкананне практыкаванняў № 1 і 2 у кіданні ручных гранат (*практычны занятак — 2 гадзіны*).

Страявая падрыхтоўка (практычны занятак — 1 гадзіна)

Рух аддзялення страйвым і паходным крокам. Воінскае прывітанне ў страі. Адказ на прывітанне і віншаванне (*практычны занятак*).

Выкананне патрабаванняў Статутаў Узброеных Сіл Рэспублікі Беларусь (практычны занятак — 4 гадзіны)

Размяшчэнне ваеннаслужачых, якія праходзяць тэрміновую ваенную службу. Утрыманне памяшканняў казармы, вучэбных класаў, вучэбных гарадкоў, клуба, салдацкай сталовай. Распарадак дня воінскай часці. Захаванне і ўмацаванне здароўя ваеннаслужачых. Парадак мыцця ў лазні. Амбулаторны прыём. Дыспансерызацыя. Парадак звальнення салдат і сяржантаў тэрміновай службы з размяшчэння воінскай часці. Наведванне ваеннаслужачых. Адпачынкі ваеннаслужачых тэрміновай службы. Нормы забеспячэння ваеннаслужачых тэрміновай службы прадуктамі харчавання, рэчавай маёмасцю. Грашовае забеспячэнне (*практычны занятак — 3 гадзіны*).

Каравул. Прызначэнне, склад і ўзбраенне. Абавязкі вартавога (*практычны занятак*).

Радыяцыйная, хімічная і біялагічная ахова (2 гадзіны)

Выкананне нарматываў. Па выкарыстанні сродкаў індывідуальнай аховы № 1—5 (*практычны занятак*).

Правядзенне частковай спецыяльнай апрацоўкі. Дэзактывацыі і дэзінфекцыі адзення, абутку, сродкаў індывідуальнай аховы. Выкананне нарматываў № 6, 7 (*практычны занятак*).

Ваенная тапаграфія (2 гадзіны)

Арыентаванне на мясцовасці без карты. Арыентаванне па кампасе, нябесных свяцілах, прыметах мясцовых прадметаў. Арыентаванне па карце. Выкананне нарматываў № 1—3 (*практычны занятак*).

Складанне схем руху па азімутах. Рух па азімутах. Выкананне нарматыву № 4 (*практычны занятак*).

Выжыванне і дзейнасць у экстрэмальных умовах (4 гадзіны)

Здзяйсненне маршу. Спосабы пераходаў у розных умовах мясцовасці. Псіхалагічная падрыхтоўка да ўздзеянняў экстрэмальных сітуацый на псіхіку чалавека. Павышэнне псіхічнай устойлівасці. Арганізацыя лагера. Выбар месца для лагера з улікам рэльефу мясцовасці і наяўнасці водных крыніц. Нарыхтоўка паліва. Здабыванне агню. Раскладванне і падтрыманне вогнішча. Здабыванне, ачышчэнне і абеззаражванне вады. Здабыванне і прыгатаванне ежы (*практычны занятак — 4 гадзіны*).

Ваенна-медыцынская падрыхтоўка (2 гадзіны)

Першая дапамога пры крывацёках. Спосабы часовага спынення крывацёкаў. Пункты пальцавага прыціскання артэрыяў. Правілы накладання кроваспыняльнага жгута і закруткі з падручных сродкаў. Выкананне нарматываў № 3, 4 (*практычны занятак*).

Першая дапамога пры спыненні сардэчнай дзейнасці і спыненні дыхання. Спосабы і парадак правядзення штучнай вентыляцыі лёгкіх і непрамога масажу сэрца. Першая дапамога пры пераломках касцей. Табельныя і падручныя сродкі імабілізацыі. Першая дапамога пры ўдары, вывіху, расцяжэнні звязак (*практычны занятак*).

ВАЕННА-ПРЫКЛАДНАЯ ФІЗІЧНАЯ ПАДРЫХОЎКА (1 гадзіна)

Вывучэнне тэхнікі кідання гранат. Пераадоленне паласы перашкод. Кіданне гранат з траншэі з месца. Вывучэнне тэхнікі пераадолення паласы перашкод (*практычны занятак*).

ПАДАГУЛЬНЯЛЬНЫЯ ЗАНЯТКІ (3 гадзіны)

На абагульняючыя заняткі выносяцца асноўныя пытанні ўсіх пройдзеных тэм. Асноўнай формай кантролю на вучэбна-палявым зборы з'яўляецца прыём залікаў па нарматывах (*практычны занятак*).

МЕДЫЦЫНСКАЯ ПАДРЫХТОЎКА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Медыцынская падрыхтоўка арганізуецца і праводзіцца з дзяўчатамі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі, установах прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі.

Мэта медыцынскай падрыхтоўкі — фарміраванне ведаў і ўменняў па аказанні першай дапамогі пацярпелым у надзвычайных сітуацыях, доглядзе за хворымі, прапагандзе здаровага ладу жыцця сярод падростаючага пакалення.

Задачы медыцынскай падрыхтоўкі:

- навучанне аказанню першай дапамогі пры адкрытых і закрытых пашкоджаннях, раптоўнай страце прытомнасці, крывацёках, апёках, пашкоджаннях электратокам, утапленні, паражэнні маланкай, цеплавым і сонечным ударам;
- навучанне прыёмам імабілізацыі і транспарціроўкі пацярпелага пры розных траўмах і іншых няшчасных выпадках;
- навучанне аказанню першай дапамогі пры ўкусах жывёл;
- азнаямленне з лекавымі прэпаратамі і раслінамі, іх уплывам на арганізм чалавека;
- азнаямленне з узростава-палавымі асаблівасцямі развіцця чалавечага арганізма.

Планаванне. Планаванне медыцынскай падрыхтоўкі ажыццяўляецца ў адпаведнасці з патрабаваннямі вучэбнай праграмы. Яно павінна быць накіравана на ўсебаковую і якасную падрыхтоўку дзяўчат па асновах медыцынскіх ведаў, комплекснае вывучэнне ўсіх тэм вучэбнай праграмы, фарміраванне ў падростаючага пакалення здаровага ладу жыцця. На медыцынскую падрыхтоўку, якая праводзіцца на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі ўсіх тыпаў, адводзіцца 100 гадзін, з іх 30 гадзін — на практычныя заняткі. Вучэбныя заняткі праводзяцца па 1 гадзіне на тыдзень.

У канцы навучальнага года з вучнямі X класа праводзяцца практычныя заняткі (5 дзён) на базе ўстаноў аховы здароўя або непасрэдна ў вучэбных установах.

Арганізацыя вучэбных заняткаў. Заняткі з дзяўчатамі праводзяцца ўрачамі, выкладчыкамі медыцынскіх дысцыплін або на-

стаўнікамі, якія атрымалі медыцынскую падрыхтоўку па праграме асноў медыцынскіх ведаў у педагагічнай ВНУ.

Тэарэтычны матэрыял выкладаецца ў аб'ёме, неабходным для выканання практычных работ. Пры выкананні практычных работ настаўнік спачатку паказвае і тлумачыць тэхніку выканання прыёмаў або дзеянняў, а затым трэніруе вучняў. Практычныя заняткі нельга замяняць тэарэтычнымі.

Вынікі выканання вучнямі прыёмаў і нарматываў на практычных занятках (5 дзён) заносяцца ў асобную ведамасць, а выніковая адзнака (бал) ставіцца ў журнал з пазнакай «Практычныя заняткі».

Вучэбная дзейнасць вучняў ацэньваецца па дзесяцібальнай сістэме. Ацэнка праводзіцца па агульнапрынятых методыках. Адзнака за чвэрць выстаўляецца на аснове вынікаў тэматычнага кантролю з улікам вынікаў пазаняткавага кантролю. Гадавая адзнака за X клас выстаўляецца на аснове адзнак за чвэрці.

ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

Назва раздзела	Колькасць гадзін	
	X клас	Практычныя работы
Мэты і задачы медыцынскай падрыхтоўкі	1	
Першая дапамога пры траўмах і няшчасных выпадках	19	4
Лекавыя прэпараты і расліны	6	
Медыка-біялагічныя аспекты палавога выхавання	8	
Рэзервовы час	1	
У с я г о	35	4

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(1 гадзіна на тыдзень; усяго 35 гадзін,
у тым ліку 1 гадзіна — рэзервовы час)

Мэты і задачы медыцынскай падрыхтоўкі (1 гадзіна)

Мэты і задачы, прадмет медыцынскай падрыхтоўкі. Асноўныя напрамкі медыцынскай падрыхтоўкі вучняў. Значэнне курса ў жыцці чалавека.

Першая дапамога пры траўмах і няшчасных выпадках (19 гадзін)

Агульныя прынцыпы аказання першай дапамогі. Непрытомнасць. Прычыны страты прытомнасці. Першая дапамога пры раптоўнай страце прытомнасці. Прыметы жыцця і смерці. Рэанімацыя. Паказанні да рэанімацыі. Іншароднае цела ў дыхальных шляхах: сімптомы, аказанне першай дапамогі. Транспарціроўка пацярпелых.

Адкрытыя пашкоджанні, крывацёкі. Паняцце пра рану, класіфікацыя ран. Магчымыя ўскладненні пасля раненняў. Першая дапамога пры раненнях.

Крывацёкі. Віды крывацёкаў. Насавы крывацёк. Спосабы часовага спынення крывацёку.

Перавязачны матэрыял. Агульныя правілы накладання мяккай бінтавой павязкі. Тэхніка накладання мяккіх бінтавых павязак на розныя часткі цела. Правілы выкарыстання падручнага матэрыялу для накладання павязак.

Пашкоджанні мяккіх тканак, суставаў і касцей. Віды і характарыстыка пашкоджанняў. Удары мяккіх тканак. Расцяжэнні і разрывы звязак, сухажылляў і мышцаў. Вывіхі. Першая дапамога.

Траўматычны таксікоз (сіндром працяглага сціскання), аказанне першай дапамогі на месцы здарэння. Правілы выцягвання пацярпелага з завалаў.

Пераломы. Віды, класіфікацыя. Характарыстыка. Пашкоджанне пазваночніка.

Асаблівасці пераломаў у дзяцей і дарослых. Прыметы пераломаў. Траўматычны шок. Першая дапамога пры пераломках і правілы яе аказання. Імабілізацыя.

Апёкі і адмарожванні. Апёкі. Тэрмічныя і хімічныя апёкі, іх характарыстыка. Прыметы апёкавага шоку. Апёкавая хвароба. Прафілактыка ўзнікнення апёкавага шоку.

Першая дапамога пры апёках і правілы транспарціроўкі пацярпелых. Правілы накладання павязак на абпаленую паверхню.

Адмарожванні. Фактары, спрыяльныя адмарожванню. Класіфікацыя адмарожвання. Замярзанне. Першая дапамога ў палявых і хатніх умовах.

Утапленне. Віды ўтаплення, сімптомы. Першая дапамога пры розных відах утаплення і правілы яе аказання. Прафілактыка ўтаплення.

Электратраўмы і паражэнне маланкай. Прыметы паражэння. Мясцовыя і агульныя з'явы пры паражэнні электрычным токам. Першая дапамога пры электратраўме і правілы яе аказання.

Сонечныя і цеплавыя ўдары. Прычыны сонечнага і цеплавага ўдараў. Асноўныя прыметы. Першая дапамога. Прафілактыка цеплавых і сонечных удараў.

Ўкусы жывёл (насякомых, ядавітых змей). Асноўныя прыметы і асаблівасці аказання першай дапамогі пры паражэннях ядамі жывёл. Асаблівасці ўскладненняў раны пры ўкусах.

Атручэнне. Атручэнне хімічнымі рэчывамі. Асноўныя прыметы атручэння. Першая дапамога пры вострым атручэнні ўгарным газам, прэпаратамі бытавой хіміі, алкаголем і яго сурагатамі, моцнадзейнымі атрутнымі рэчывамі (МДАР) і іншымі хімічнымі рэчывамі. Прафілактыка.

Харчовае атручэнне. Асноўныя прыметы атручэння. Першая дапамога. Прафілактыка харчовага атручэння.

Атручэнне ядавітымі раслінамі і ядавітымі грыбамі. Асаблівасці паражэння, асноўныя прыметы. Першая дапамога пры атручванні ядавітымі раслінамі і ядавітымі грыбамі, правілы яе аказання. Прафілактыка.

Практычныя работы

1. Вывучэнне метадыкі правядзення штучнай вентыляцыі лёгкіх і непрамога масажу сэрца.

2. Вывучэнне правіл накладання кроваспыняльнага жгута (закрыткі) на бядро і плячо.

3. Раскрыццё пакета перавязачнага індывідуальнага. Накладанне першаснай асептычнай павязкі на розныя часткі цела.

4. Вывучэнне правіл імабілізацыі верхняй і ніжняй канечнасцей з дапамогай шын і падручных сродкаў пры пераломках, ударах, расцяжэннях, вывіхах.

Лекавыя прэпараты і расліны (6 гадзін)

Паняцці пра лекавыя прэпараты. Лекавыя формы. Асноўныя групы лекавых прэпаратаў.

Уплыў знешніх і ўнутраных фактараў на дзеянні лекаў на арганізм. Спосабы ўвядзення лекавых сродкаў у арганізм. Магчымыя рэакцыі арганізма на лекі, ускладненні. Першая дапамога ў выпадках алергічнай рэакцыі і атручэння.

Утрыманне хатняй аптэчкі і дарожнай аптэчкі вадзіцеля. Правілы захоўвання лекавых сродкаў у хатніх умовах.

Роля лекавых раслін у жыцці чалавека. Правілы і тэрміны збору лекавых раслін, правілы захоўвання, паказанні да ўжывання. Правілы падрыхтоўкі настойў і адвараў. Лекавыя расліны: маліна звычайная, чарніцы, шыпшына карычная, трыпутнік вялікі, рамонак аптэчны, валяр'ян лекавы, зверабой прадзіраўлены, адуванчык лекавы, крапіва двухдомная, дзівасіл высокі, мята перачная, каліна звычайная, бяроза адвіслая, ліпа драбналістая, сасна звычайная.

Медыка-біялагічныя аспекты палавога выхавання (8 гадзін)

Праблемы ўзаемаадносін юнакоў і дзяўчат. Рэпрадуктыўнае здароўе.

Гігіена і культура палавых адносін. Кантрацэпцыя, яе віды і метады ўжывання.

Цяжарнасць. Найбольш спрыяльны ўзрост для шлюбу і цяжарнасці. Фізіялагічныя і псіхалагічныя асаблівасці працякання цяжарнасці. Гігіена цяжарнай жанчыны. Уплыў алкаголю, нікаціну і таксічных рэчываў на развіццё плода.

Аборт і яго вынікі для маладога арганізма. Магчымыя ўскладненні.

Венерычныя захворванні (ганарэя, сіфіліс, трыхаманоз). СНІД. Крыніцы заражэння, шляхі перадачы, асноўныя прыметы. Прафілактыка.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні п а в і н н ы:

пералічваць:

- ♦ мэты і задачы першай дапамогі;
- ♦ мэты і задачы медыцынскай падрыхтоўкі дзяўчат ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі;
- ♦ змесціва хатняй аптэчкі і дарожнай аптэчкі вадзіцеля;

назваць:

- ♦ віды ран;
- ♦ віды крывацёкаў і спосабы іх спынення;
- ♦ віды і асаблівасці закрытых пашкоджванняў;
- ♦ прыметы клінічнай смерці (спыненні дыхання і сардэчнай дзейнасці); правілы правядзення сардэчна-лёгачнай рэанімацыі;
- ♦ віды апёкаў і адмарожвання;
- ♦ асаблівасці паражэння электратокам і маланкай;
- ♦ віды і сімптомы пераломаў;
- ♦ асноўныя прыметы пры паражэнні чалавека ядамі жывёл;
- ♦ асноўныя прыметы пры паражэнні чалавека ядавітымі раслінамі і грыбамі;
- ♦ віды лекавых раслін, правілы збору і захоўвання, правілы падрыхтоўкі адвараў і настояў;
- ♦ магчымыя ўскладненні медыкаментознай тэрапіі;
- ♦ віды лекавых прэпаратаў.

Вучні павінны ў м е ц ь:

аказваць першую дапамогу:

- ♦ пры траўмах, пераломках, крывацёках, ударах, расцяжэннях, вывіхах, раптоўнай страце прытомнасці;
- ♦ пры апёках, адмарожванні, паражэнні электратокам і маланкай;
- ♦ пры цеплавым і сонечным ударах;
- ♦ пры ўтапленні;
- ♦ пры ўкусах жывёл;
- ♦ пры харчовым атручэнні;
- ♦ пры атручэнні ядавітымі грыбамі і раслінамі;
- ♦ у выпадку алергічнай рэакцыі на лекавы сродак;

тлумачыць:

- ◆ негатыўны ўплыў курэння, алкаголю, наркатычных сродкаў на арганізм чалавека;
- ◆ ролю лекавых прэпаратаў у лячэнні захворванняў;
- ◆ асаблівасці асабістай гігіены юнакоў і дзяўчат;
- ◆ фізіялагічныя і псіхалагічныя асаблівасці працякання цяжарнасці;

выконваць:

- ◆ штучную вентыляцыю лёгкіх і непрамы масаж сэрца пацярпеламу;
- ◆ транспарціроўку пацярпелых на насілках і з дапамогай падручных сродкаў;
- ◆ накладанне мяккіх бінтавых павязак, жгута, закруткі;
- ◆ ужываць мясцова халадовыя і цеплавыя працэдуры;
- ◆ напаўненне шпрыца лекавым сродкам;
- ◆ унутрымышачную і падскурную ін'екцыі;

абходзіцца:

- ◆ са сродкамі імабілізацыі;
- ◆ з санітарнымі насілкамі;

адрозніваць:

- ◆ лекавыя формы;
- ◆ віды крывацёкаў;

карыстацца:

- ◆ вучэбным дапаможнікам, дадатковай і даведачнай літаратурай, электроннымі адукацыйнымі рэсурсамі.

Дадатак 1

**УМОВЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ СТРЭЛЬБАЎ
З ПНЕЎМАТЫЧНАЙ І МАЛАКАЛІБЕРНАЙ ВІНТОВАК
І Ў КІДАННІ РУЧНЫХ ГРАНАТ**

Практыкаванні стрэльбаў з пнеўматычнай вінтоўкі

1-е практыкаванне

Цэль — мішэнь з кругамі № 8, усталяваная на ўзроўні вачэй страляючага.

Далёкасць цэлі — 10 м.

Колькасць куль — 5 шт.

Час на стральбу — не больш за 3 мін.

Становішча для стральбы — лежачы (стоячы, седзячы) з упору.

Адзнака:

9—10 балаў — трапіць у цэль (чорны круг) пяццю кулямі;

7—8 балаў — трапіць у цэль чатырма кулямі;

5—6 балаў — трапіць у цэль трыма кулямі;

3—4 балы — трапіць у цэль дзвюма кулямі;

1—2 балы — трапіць у цэль адной куляй.

Найвышэйшы бал адзнакі характарызуе кучнасць стральбы (прабоіны змяшчаюцца ў круг дыяметрам 15 мм).

2-е практыкаванне

Цэль — мішэнь з кругамі № 8, усталяваная на ўзроўні вачэй страляючага.

Далёкасць цэлі — 10 м.

Колькасць куль — 5 шт.

Час на стральбу — не больш за 3 мін.

Становішча для стральбы — лежачы (стоячы, седзячы) з упору.

Адзнака:

Выбіта ачкоў	40	36	32	28	24	20	16	12	8	4
Адзнака (балы)	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

Мішэнь для выканання практыкаванняў стрэльбаў з пнеўматычнай вінтоўкі

Мішэнь № 8.

Памеры дадзены ў мм

Практыкаванні стрэльбаў з малакалібернай вінтоўкі

1-е практыкаванне

Стральба з месца па нерухомай цэлі днём.

Цэль — грудная фігура з кругамі (мішэнь № 4, паменшаная ў 4 разы), усталяваная на вышыні вачэй страляючага, нерухомая.

Далёкасць цэлі — 25 м.

Колькасць патронаў — 3 шт.

Час на стральбу — не больш за 2 мін.

Становішча для стральбы — лежачы з упору.

Адзнака:

8—10 балаў — трапіць у цэль трыма стрэламі;

5—7 балаў — трапіць у цэль двума стрэламі;

2—4 балы — трапіць у цэль адным стрэлам;

0—1 бал — у цэль не патрапілі.

Найвышэйшы бал адзнакі характарызуе кучнасць стральбы (прабоіны змяшчаюцца ў круг дыяметрам 60 мм).

2-е практыкаванне

Стральба з месца па нерухомай цэлі днём.

Цэль — грудная фігура з кругамі (мішэнь № 4, паменшаная ў 4 разы), усталяваная на вышыні вачэй страляючага, нерухомая.

Далёкасць цэлі — 25 м.

Колькасць патронаў — 5 шт.

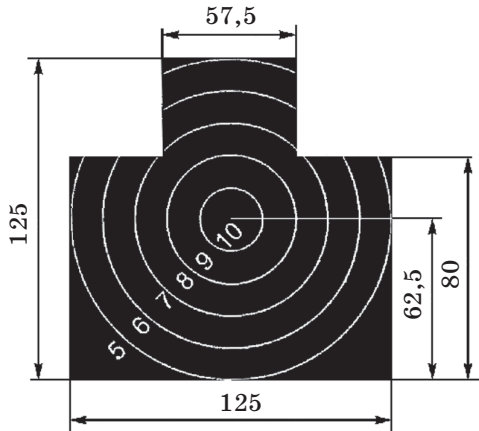
Час на стральбу — не больш за 3 мін.

Становішча для стральбы — лежачы з упору.

Адзнака:

Выбіта ачкоў	45	41	36	32	27	23	18	14	9	5
Адзнака (балы)	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

**Мішэнь для выканання практыкаванняў стрэльбаў
з малакалібернай вінтоўкі**

Мішэнь № 4, паменшаная
ў 4 разы.

Памеры дадзены ў мм

Практыкаванні ў кіданні ручных гранат

1-е практыкаванне

Кіданне гранаты на далёкасць.

Выконваецца з месца або з разбегу.

Вага гранаты — 560 г (± 20 г).

Кіданне выконваецца ад планкі (лініі) даўжынёй 4 м і шырынёй 7 см па калідоры шырынёй 10 м, які пазначаецца паралельнымі лініямі ў адпаведнасці з нарматывам.

Выконваецца 3 спробы запар, залік па лепшым выніку.

Вынік кідка не залічваецца, калі вучань:

- у момант кідка або пасля яго кране якой-небудзь часткай цела або адзеннем грунт за планкай;
- наступіць на планку;
- выпусціць падчас разбегу (размахвання) гранату;
- заступіць за планку наперад пасля кідка да дотыку гранатай зямлі;
- кіне гранату за межы калідора.

Адзнака:

Далёкасць, м	37	36	35	34	33	32	31	30	29	28
Адзнака (балы)	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

2-е практыкаванне

Кіданне гранаты на дакладнасць.

Выконваецца з месца або з разбегу.

Вага гранаты — 560 г (± 20 г).

Кіданне выконваецца ад планкі (лініі) даўжынёй 4 м і шырынёй 7 см трыма гранатамі ў круг дыяметрам 4 м (шырыня лініі (5 см), якая абмяжоўвае габарыт круга, уваходзіць у дыяметр круга).

Адлегласць ад планкі да цэнтра круга — 28 м.

Вынік кідка залічваецца пры прамым пападанні ў круг, калі пры гэтым не парушаны правілы кідання.

Адзнака:

10 балаў — за пападанне трыма гранатамі;

9 балаў — за пападанне дзвюма, першай і другой, гранатамі;

8 балаў — за пападанне дзвюма, першай і трэцяй, гранатамі;

7 балаў — за пападанне дзвюма, другой і трэцяй, гранатамі;

6—5 балаў — за пападанне першай гранатай;

4—3 балы — за пападанне другой гранатай;

3—2 балы — за пападанне трэцяй гранатай;

1 бал — у цэль не патрапілі.

Найвышэйшы бал адзнакі характарызуе дакладнасць (граната не закрунула абмежаваны круг) пападанняў.

НАРМАТЫВЫ

Дапрызыўная падрыхтоўка
А. Асновы ваеннай справы

Нумар і назва нарматыву	Парадак (умовы) выканання нарматыву	Памылкі, якія зніжаюць адзнаку. Адзнака
1	2	3
Тактычная падрыхтоўка		
1. Выбар месца для вядзення агню, траціроўка акопа	Вучань уводзіцца ў тактычнае становішча, перад ім ставіцца задача на выбар месца і траціроўку акопа для вядзення агню. Акоп траціроўца ляжаць. Час (да 2 мін) адлічваецца ад каманды «Да адпрацоўкі нарматыву прыступіць» да дакладна аб гагоўнасці	<i>Памылкі:</i> дапушчаны памылкі пры выбары месца для вядзення агню; не вытрыманы памеры акопа; не вялося назіранне за траціроўкам; адсутнічала пастаянная гагоўнасць да адкрыцця агню; дзеянні няўпэўненыя. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 2 мін. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзнакі) выстаўляецца пры захаванні мер маскіроўкі пры выкананні нарматыву

1	2	3
2. Перамяшчэнне на полі бою перабжамі і перапаўзаннем (скрытнае перамяшчэнне да аб'екта праціўніка)	Вучань увадзіцца ў тактычнае становішча, перад ім ставіцца задача на перамяшчэнне. Участак мясцовасці глыбінёй 100 м ён пераадолявае: перабжжай — 30 м, перапаўзаннем па-пластунску — 40 м, перабжжай — 30 м. Час (да 2 мін 30 с) адлічваецца ад каманды «Наперад» да дасягнення пазазанай мяжы і падрыхтоўкі да стральбы лежачы	<i>Памылкі:</i> галава і цела пры перапаўзанні паднімаюцца адзямлі; даўжыня перабжжак паміж прыпынкамі большая за ўсталяваную; вучань падчас прыпынку пасля перабжжкі не адпоўз убок і не падрыхтаваўся для вядзення агню; для прыпынкаў пры перабжжцы не выкарыстоўваліся наяўныя прыкрытыя месцы (сховішчы); перамяшчэнне вядзецца без уліку асаблівасцей рэльефу мясцовасці; не вядзецца назіранне за мясцовасцю і праціўнікам. <i>Адзнакі:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 2 мін 30 с. Найніжэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзнакі) выстаўляецца пры нядабайным абыходжанні са зброяй
3. Выяўленне цэлей, вызначэнне іх месцазнаходжання і даклад аб выніках назірання	У сектары назірання на адлегласці 300—1500 м ад назіральніка размешчаны 5 цэлей. Вучань увадзіцца ў тактычнае ста-	<i>Адзнакі:</i> 9—10 балаў — выяўлены 5 цэлей, памылкі ў вызначэнні адлегласцей не большыя за 5 %, даклад упэўнены і выразны;

1	2	3
	новішча, перад ім ставіцца задача на назіранне: выявіць цэлі, вызначыць іх месцазнаходжанне адносна арыенціраў і мясцовых прадметаў, вызначыць адлегласці да іх, дакладна вызначыць вынікі назірання. Час (да 8 мін) адлічваецца ад каманды «Да разведкі цэлей прыступіць» да заканчэння даклада аб выніках назірання	7—8 балаў — выяўлены 4 цэлі, памылкі ў вызначэнні адлегласцей не большыя за 10 %, даклад няўпэўнены; 5—6 балаў — выяўлены 3 цэлі, памылкі ў вызначэнні адлегласцей не большыя за 15 %, пры дакладзе дапушчаны нязначныя недакладнасці; 3—4 балы — выяўлены 2 цэлі, памылкі ў вызначэнні адлегласцей не большыя за 20 %, пры дакладзе дапушчаны недакладнасці; час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышаны (да 7 мін); 1—2 балы — выяўлена 1 цэль; памылкі ў вызначэнні адлегласцей не большыя за 25 %; пры дакладзе дапушчаны значныя недакладнасці; час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 8 мін. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца пры захаванні мер маскіроўкі пры выкананні нарматыву
4. Перамяшчэнне на полі бою перабжамі	Падроздзяленне пераадольвае ўчастак мясцовасці глыбінёй 300 м кароткімі перабжамі (у аддзяленнях па аднаму)	<i>Памылкі і адзнака аналагічныя нарматыву 2</i>
Агнявая падрыхтоўка		
1. Няпоўная разборка аўтамага	Вучань стаіць каля стала. Зброя ў сабраным выглядзе	<i>Памылкі:</i> не агледжаны патроннік на праדмет адсутнасці ў ім патрона; парушана паслядоўнасць

1	2	3
	глядзе ляжыць на сталe. Час адлічваецца ад каманды «Да няпоўнай разборкі аўтамата прыступіць» да даклада аб гатоўнасці	разборкі; асобныя часткі раскладзены неакуратна; даставанне частак выконваецца з вялікім намаганнем. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылкаў; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 1 мін. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца пры перакрыцці часу нарматыву на 10 с
2. Зборка аўтамага пасля няпоўнай разборкі	Вучань стаіць каля стала. Часткі аўтамага раскладзены на сталe ва ўсталяваным парадку. Час адлічваецца ад каманды «Да зборкі аўтамата прыступіць» да даклада аб гатоўнасці	<i>Памылкі:</i> парушана паслядоўнасць зборкі; злучэнне частак праводзіцца з намаганнем; не праварана работа частак і механізмаў; не зроблены спуск курка пасля зборкі; аўтамат не пастаўлены на засцерагальнік. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылкаў; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 1 мін.

1	2	3
3. Зараджанне ма- газіна патронамі	Вучань стаіць каля стала (перад падсілкай), на падсілцы размешчаны вучэбныя патроны (30 шт., россыпам) і магазін. Час адлічваецца ад каманды «Да падрыхтоўкі магазіна прыступіць» да дакладна аб гатоўнасці	Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца пры перакрыцці часу нарматыву на 10 с <i>Адзнакі:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы дакладна, упэўнена, хутка (да 1 мін); 7—8 балаў — нарматыў выкананы, прыёмы правільныя, але тэмп запаволены (да 1 мін 10 с); 5—6 балаў — нарматыў выкананы, але дзеянні няўпэўненыя, тэмп запаволены (да 1 мін 20 с); 3—4 балы — нарматыў выкананы, але дзеянні няўпэўненыя, патроны ўкладваюцца ў прыёмнік з вялікім намаганнем, тэмп павольны (да 1 мін 30 с); 1—2 балы — нарматыў выкананы, але дзеянні няўмелыя, няўпэўненыя; тэмп павольны (да 1 мін 45 с). Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі становіцца магазіна правільнае, са стала бярэцца адна-часова некалькі патронаў
Радзяцыйная, хімічная і біялагічная ахова		
1. Надзяванне процівагаза	У вучня ёсць процівагаз у паходным стане. Па камандзе «Газы» надзяваецца процівагаз. Час ад-	<i>Памылкі:</i> пры надзяванні вучань не запллошчыў вочы і не затрымаў дыханне; пасля надзявання процівагаза не зроблены выдых; шлем-маска надзета з перакосам.

1	2	3
2. Карыстанне няспраўным процівагазам у заражанай атмасферы	лічvaeцца ад моманту падачы каманды да ўзнаўлення дыхання пасля надзявання процівагаза	<i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 8 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 9 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 10 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 11 с; 1—2 балы — пашкоджаны процівагаз, або нарматыў выкананы больш чым за 11 с. Кожная памылка зніжае адзнаку на 1 бал
2. Карыстанне няспраўным процівагазам у заражанай атмасферы	У вучня ёсць процівагаз у баявым стане. Кіраўнік даводзіць да вучня характар пашкоджання процівагаза: пашкоджана фільтрующая каробка; пашкоджана шлем-маска. Час адлічваецца ад моманту падачы каманды «Да ўстанавлення няспраўнасці прыступіць» да ўзнаўлення дыхання	<i>Памылкі:</i> вучань не заплюшчыў вочы і не затрымаў дыханне; пасля ўстаранення няспраўнасці не зрабіў поўны выдых; не цалкам навінчана фільтрующая каробка на шлем-маску; дзеянні няўмелыя, няўпэненыя. <i>Адзнака:</i> 1. Пры замене фільтрующей каробкі: 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 15 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 16 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 17 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 18 с; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 18 с. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзнакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без

1	2	3
		памылак, кожная дапушчаная памылка зніжае адзнаку на 1 бал. 2. Пры здыманні шлема-маскі: 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 8 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 9 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 10 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 11 с; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 11 с. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню аднакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылак, кожная дапушчаная памылка зніжае адзнаку на 1 бал.
3. Надзяванне рэспіратара	У вучня ёсць рэспіратар у паходным стане. Па камандзе «Рэспіратар надзець» вучань надзявае рэспіратар. Час адлічваецца ад моманту падачы каманды да надзявання рэспіратара і поўнага выдыху	<i>Памылкі:</i> Пры надзяванні рэспіратара вучань не затрымаў дыханне; пасля надзявання не зроблены поўны выдых; канцы насавага заціску рэспіратара не прыцінуты да носа; дзеянні няўмелыя, няўпэўненыя. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 8 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 9 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 10 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 11 с; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 11 с, пашкоджаны рэспіратар.

1	2	3
		Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню аднакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылка, кожная дапушчальная памылка зніжае адзнаку на 1 бал
4. Надзяванне агульнавайскавага ахоўнага камплекта	У вучня ёсць сродкі аховы ў паходным стане. Час адлічваецца ад пачатку каманды «Плешч у рукавы, панчохі, пальчаткі надзець. Газы» да поўнага надзявання сродкаў аховы і дакладу «Гатоў»	<i>Памылкі:</i> надзяванне ахоўных пантох праводзілася з зашпіленымі хлясціцамі; панчохі не падвязаны, няправільна зашпілены барты плашча або не цалкам надзеты панчохі; не замацаваны закрэпкамі трывалыя шпывы; або не зашпілены 2 шпывы; дапушчаны памылкі пры надзяванні процівагаза. <i>Адзнакі:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 3 мін 30 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 4 мін; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 4 мін 30 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 5 мін; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 5 мін, або пашкоджаны сродкі засяродкі. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню аднакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылка, кожная дапушчальная памылка зніжае адзнаку на 1 бал

1	2	3
5. Дзеянні па сігнале «Хімічная трывога»	У вучня ёсць сродкі аховы ў паходным стане. Вучань надзявае процівагаз, плашч у выглядзе накідакі і вядзе назіранне за мясцовасцю. Час адлічваецца ад падачы каманды, сігналу «Хімічная трывога» да надзявання сродкаў аховы і дакладу «Гатоў»	<i>Памылкі:</i> не надзеты капялюш на галаву; не захінуты барты плашча; дапушчаны памылкі пры надзяванні процівагаза; не вядзецца назіранне за мясцовасцю. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 50 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 10 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 1 мін 20 с; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 1 мін 20 с, або пашкоджаны сродкі аховы. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзнакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылак, кожная дапушчаная памылка зніжае адзнаку на 1 бал
6. Частковая спецыяльная апрацоўка пры заражэнні радыеактыўнымі рэчывамі	Вучань знаходзіцца на пляцоўцы для спецыяльнай апрацоўкі. Сродкі аховы ў баявым стане. У кожнага вучня — пляшча з вадой, тампона (рызэ). Вучань выконвае працэдуру і ін-	<i>Памылкі:</i> паверхні апрацаваны някасна; не закапана выкарыстаная рызэ; не апрацаваны адкрытыя ўчасткі рук, шыі або тваравая частка процівагаза; не абмыты вадой твар або не прапаласканы рот і горла. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 13 мін; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 14 мін;

1	2	3
7. Частковая спе- цияльная апрацоў- ка пры заражэнні агруктнымі рэчы- вам і або біялагіч- нымі (бактэрыяла- гічнымі) сродкамі	Вучань знаходзіцца на пляцоўцы для спецыяль- най апрацоўкі. Сродкі аховы ў баявым стане. У кожнага вучня ІСП-8 (флаккон запоўнены ва- дой) і тампоны. Вучань	5—6 балаў — нарматыву выкананы за 15 мін; 3—4 балы — нарматыву выкананы за 16 мін; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарма- тыву, перавышае 16 мін. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзна- кі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылкаў, кожная дапушчальная памылка зніжае ад- знаку на 1 бал
		<i>Памылкі:</i> не закапаны (не спалены) выкарыстаны тампоны (рызэ); не апрацаваны бачныя кроплі агруктных рэчываў (нанесеныя меткі); дакрананне апраца- ванымі або чыстымі часткамі цела або адзення заражаных сродкаў аховы; процівагаз зняты да каманды кіраўніка.

1	2	3
	выконвае дэгазацыю ўсёй паверхні асабістай зброі, сухімі тампонамі (рызэ́м) працірае, затым змазвае зброю, збірае і закопвае (пры дэзінфекцыі спалывае) выкарыстаныя тампона (рызэ́), затым здымае заражаныя сродкі аховы і ў процывагазе са зброяй адыходзіць на 10 м у наветраны бок, з дапамогай ІСП апрацоўвае шую, кісці рук, каўнер, абшлагі рукавоў, пярэдняю частку процывагаза і здымае іх. Час адлічваецца ад падачы каманды «Да частковай спецыяльнай апрацоўкі прыступіць» да дакладна аб заканчэнні апрацоўкі	<i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 16 мін 30 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 17 мін; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 17 мін 30 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 18 мін; 1—2 балы — час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 18 мін. Найвышэйшы бал адзнакі (у межах узроўню адзнакі) выстаўляецца пры выкананні нарматыву без памылкаў, кожная дапушчальная памылка зніжае адзнаку на 1 бал

1	2	3
1. Страявая стойка	Вучні знаходзяцца на пляцы ў двухшарэгангавым страі. Па камандзе кіраўніка заняткаў вучань выходзіць са строю і выконвае страявыя прыёмы па патрабаванні кіраўніка	Страявая падрыхтоўка
		<i>Памылкі:</i> наскі разгорнуты не па лініі фронту і не на шырыню ступні; абцасы не пастаўлены разам; кісці рук не па сярэдзіне бёдраў, трымаюцца далонямі назад; грудзі не прыўзняты; жывот не падабраны; цела не пададзена ўперад; галава апушчана; рукі сагнуты ў локцях. <i>Адзнака:</i> 10 балаў — прыём выкананы ў строгай адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, дакладна, упэўнена, прыгожа; 9 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем; 8 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 1 памылка; 7 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 2 памылкі; 6 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 3 памылкі;

1	2	3
		5 балаў — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дапушчана 2 памылкі; 4 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 3 памылкі; 3 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 4 памылкі; 2 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушчана 5 памылак; 1 бал — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушчана больш за 5 памылак
2. Павароты на месцы	Вучні знаходзяцца на пляцы ў двухшарэнтавым страі. Па камандзе кіраўніка заняткаў вучань выходзіць са строю і выконвае страявыя прыёмы па патрабаванні кіраўніка	<i>Памылкі:</i> пасля павароту не захоўваецца правільнае становішча рук і ног; ногі ў каленях згінаюцца; рукі адходзяць ад бедраў; нага прыстаўляецца не найкарцейшым шляхам; паварот выкананы не на 90° або 180°. <i>Адзнака:</i> 10 балаў — прыём выкананы ў строгай адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, дакладна, упеўнена, прыгожа; 9 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем;

1	2	3
		8 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з па-трабаваннямі страйвога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 1 памылка; 7 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з па-трабаваннямі страйвога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 2 памылкі; 6 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з па-трабаваннямі страйвога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 3 памылкі; 5 балаў — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дапушчана 2 памылкі; 4 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 3 памылкі; 3 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 4 памылкі; 2 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапу-шчана 5 памылак; 1 бал — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушча-на больш за 5 памылак
3. Страйвы крок	Вучні знаходзяцца на пля-цы ў двухшарэнгавым страі. Па камандзе кіраў-	<i>Памылкі:</i> корпус адведзены назад; адсутнічае каардынацыя ў руху рук і ног; галава апушчана ўніз; рух рукамі

1	2	3
	ніка заняткаў вучань вы- ходзіць са строю і вы- конвае страявыя прыёмы па папрабаванні кіраўніка	каля цела выконваецца не ад пляча, а за кошт згінання ў локцях; пад'ём ног ад зямлі ніжэйшы за 15 см; памер кроку меншы (большы) за 70—80 см; нага заносіцца за нагу; рух рук наперад выконваецца ніжэй (вышэй) за ўсталяваную вышыню, пры руху назад рука не выпраўлена. <i>Адзнака:</i> 10 балаў — прыём выкананы ў строгай адпаведнасці з папрабаваннямі страявога статута, дакладна, упеўнена, прыгожа; 9 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з папрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем; 8 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з папрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 1 памылка; 7 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з папрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 2 памылкі; 6 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з папрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 3 памылкі; 5 балаў — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дапушчана 2 памылкі; 4 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 3 памылкі;

1	2	3
		3 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 4 памылкі; 2 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушчана 5 памылак; 1 бал — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страявая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушчана больш за 5 памылак
4. Павароты ў руху	Вучні знаходзяцца на пляцы ў двухшарэнгавым строі. Па камандзе кіраўніка заняткаў вучань выходзіць са строю і выконвае страявыя прыёмы па патрабаванні кіраўніка	<i>Памылкі:</i> паварот выкананы несвоечасова; паварот направа, налева выконваецца не на наскох абедзвюх ног; рух рукамі пры павароце выконваецца не ў такт кроку; пры руху галава апушчана ўніз; адсутнічае каардынацыя ў руху рук і ног; корпус цела пры павароце пададзены назад. <i>Адзнака:</i> 10 балаў — прыём выкананы ў строгай адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, дакладна, упеўнена, прыгожа; 9 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем; 8 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з патрабаваннямі страявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 1 памылка;

1	2	3
		7 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з па-трабаваннямі стралявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 2 памылкі; 6 балаў — прыём выкананы ў адпаведнасці з па-трабаваннямі стралявога статута, але недастаткова дакладна, з намаганнем, дапушчана 3 памылкі; 5 балаў — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дапушчана 2 памылкі; 4 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 3 памылкі; 3 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, дрэнная рэакцыя, дапушчана 4 памылкі; 2 балы — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушча-на 5 памылак; 1 бал — дзеянні недакладныя, млявыя, адсутнічае страйвая падцягнутасць, дрэнная рэакцыя, дапушча-на больш за 5 памылак
Ваенная тапаграфія		
1. Вызначэнне ба-коў гарызонту па кампасе	У вучня ёсць кампас. З дапамогай кампаса вы-значае бакі гарызонту. Час (да 2 мін) адлічва-	<i>Памылкі:</i> памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту (5—10°); час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавыша-ны (да 2 мін 30 с); у якасці арыенціра выбраны

1	2	3
2. Визначенне бакоў гарызонту па сонцы і гадзінніку	еца ад каманды «Да арыентавання прыступіць» да паказу на мясцовасці напрамкаў бакоў гарызонту па мясцовых прадыметах (арыенцірах)	дрэнна прыметныя на мясцовасці прадметы; няўменне карыстацца кампасам, няўпэўненыя дзеянні. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылкаў; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана больш за 3 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 3 мін; памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту перавышае 10°. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту не перавышае 3°
2. Визначенне бакоў гарызонту па сонцы і гадзінніку	У вучня ў руках знаходзіцца гадзіннік або макет цыферблата гадзінніка. На небе відаць сонца. Вучань вызначае бакі гарызонту па сонцы з выкарыстаннем гадзінніка. Час (да 2 мін) адлічваецца ад каманды «Да арыентавання прыступіць»	<i>Памылкі:</i> памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту (10—15°); час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае (да 2 мін 30 с); у якасці арыенціра выбраны дрэнна прыметныя на мясцовасці прадметы; няправільна размешчаны гадзіннік у адносінах да сонца; вучань не ведае, які вугал на цыферблале палавіняць да поўдня і пасля поўдня. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылкаў;

1	2	3
3. Визначенне бакоў гарызонту па нябесных свяцілах і мясцовых прадметах	Вучань вызначае бакі гарызонту па нябесных свяцілах (Сонцы, Палярнай зорцы), мясцовых прадметах. Час (да 3 мін) адлічваецца ад каманды «Да арыентавання прыступіць» да паказу на мясцовасці напрамкаў бакоў гарызонту па мясцовых прадметах (арыенцірах)	7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышаны (да 3 мін), памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту перавышае 15°. Найвышэйшы бал аднакі выстаўляецца, калі памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту не перавышае 6° <i>Памылкі:</i> памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту (15—20°); час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышаны (да 2 мін 30 с); у якасці арыенціра выбраны дрэнна прыметныя на мясцовасці прадметы; не выкарыстаны ў поўным аб'ёме відэочыныя ўласцівасці мясцовых прадметаў. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышаны (да 3 мін), памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту перавышае 20°.

1	2	3
4. Визначенне магнітнага азімута на ўказаны прадмет па компасе	Кіраўнік заняткаў паказвае мясцовы прадмет і ставіць задачу — вызначыць па компасе азімут кірунку на гэты прадмет. Час (да 3 мін) адлічваецца ад ukazання мясцовага прадмета да даклада вучня «Гатова»	Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі памылка ў вызначэнні бакоў гарызонту не перавышае 9°
4. Визначенне магнітнага азімута на ўказаны прадмет па компасе	Кіраўнік заняткаў паказвае мясцовы прадмет і ставіць задачу — вызначыць па компасе азімут кірунку на гэты прадмет. Час (да 3 мін) адлічваецца ад ukazання мясцовага прадмета да даклада вучня «Гатова»	<i>Памылкі:</i> памылка ў вызначэнні магнітнага азімута перавышае 10°; час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 3 мін; няўменне карыстацца візірам компаса; няўменне выканаць адлік па компасе. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылка; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі, або час, затрачаны на выкананне нарматыву, перавышае 4 мін, памылка ў вызначэнні магнітнага азімута перавышае 15°. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі памылка ў вызначэнні магнітнага азімута не перавышае 5°
Ваенна-медыцынская падрыхтоўка		
1. Раскрыццё пакета перавязачнага індывідуальнага	Вучань ляжыць, у руцэ трымае пакет. Па камандзе «Да выканання нар-	<i>Памылкі:</i> не вынута і не прышпілена да адзення шпілька; не разгорнуты цалкам падушачкі; няправільнае

1	2	3
	матыву прыступіць» рас- крывае пакет. Вымае шпілку і прышпільвае яе да свайго адзення не запільваючы. Падрых- тоўвае пакет да аказання першай медыцынскай да- памогі	палажэнне бінта ў руках; парушана стэрэльнасць пакета перавязачнага індывідуальнага. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 20 с, стэ- рыльнасць не парушана; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 22 с, стэ- рыльнасць не парушана; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 24 с, стэ- рыльнасць не парушана; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 26 с, стэ- рыльнасць не парушана; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 28 с, пару- шана стэрэльнасць. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца пры вы- кананні нарматыву без памылкаў, кожная дапушча- ная памылка зніжае адзнаку на 1 бал
2. Накладанне пер- шаснай павязкі: павязка на правае (левае) вока;	Вучань ляжыць каля «па- раненага». Час, затрача- ны на агаленне раны, не ўлічваецца (дапускаецца бінтаванне на абмундзі- раванне). Перавязачны ма- тэрыял знаходзіцца ў ру- ках вучня або побач з ім. Час адлічваецца ад ка-	<i>Памылкі</i>, якія зніжаюць адзнаку на 2 балы: па- вязка накладзена слаба (спаўзае) або пры яе накла- данні ўтвараюцца «кішэні», зморшчыны; павязка не замацавана або замацавана вузлом над ранай. <i>Адзнака па часе:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 40 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 50 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 2 мін; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 2 мін 10 с;

1	2	3
павязка на праве (леве) вуха; павязка на локтевы (каленны) сустаў; павязка на плечавы сустаў;	манды «Да выканання нарматыву прыступіць» (ад пачатку разгортвання перавязачнага матэрыялу да замацавання павязкі (шпількай або канцамі надарванай стужкі бінта)	1—2 балы — нарматыў выкананы за 2 мін 20 с. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 20 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 30 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 40 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 1 мін 50 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 2 мін. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 20 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 30 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 40 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 1 мін 50 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 2 мін. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 25 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 35 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 45 с;

1	2	3
«васьміпадобная» павязка на грудзі (накладаецца адным пакетам і бінтам); павязка на галён-каступнёвы сустай		3—4 балы — нарматыў выкананы за 1 мін 55 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 2 мін 05 с. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 2 мін 40 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 2 мін 50 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 3 мін; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 3 мін 10 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 3 мін 20 с. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 15 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 25 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 1 мін 35 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 1 мін 45 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 2 мін. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі павязка накладзена роўна, без перакосаў і скручвання
3. Накладанне гумавага краваспыняльнага жгута на бядро (плячо)	Вучань ляжыць каля «па-раненага» і трымае ў рукавах жгут. Час адлічваецца ад каманды «Да выканання нарматыву пры-	<i>Памылкі</i>, якія зніжаюць адзнаку на 2 балы: накладанне жгута на вобласць ранення або ніжэй; накладанне жгута на аголены ўчастак цела без падкладкі, ушчамленне жгутом скуры; вучань не пазначыў час накладання жгута.

1	2	3
4. Накладанне закруткі з дапамогай хусткі і іншых падручных сродкаў на бядро (плячо)	ступіць» да замацавання жгута і пазначэння часу яго накладання	<i>Адзнака па часе:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 25 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 27 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 30 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 32 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 35 с, няправільнае накладанне жгута (расслабленне або саслігванне), што можа выклікаць паўторны крывацёк. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі адсутнічае празмернае перацягванне жгутом канечнасці
	Вучань ляжыць каля «па-раненага». Побач размешчаны падручныя сродкі для спынення крывацёку. Час адлічваецца ад каманды «Да выканання нарматыву прыступіць» да замацавання закруткі і пазначэння часу яе накладання	<i>Памылкі, якія зніжаюць адзнаку на 2 балы:</i> накладанне закруткі на вобласць ранення або ніжэй; падкладкі, ушчамленне скуры закруткай; вучань не пазначыў час накладання закруткі. <i>Адзнака па часе:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы за 40 с; 7—8 балаў — нарматыў выкананы за 43 с; 5—6 балаў — нарматыў выкананы за 45 с; 3—4 балы — нарматыў выкананы за 50 с; 1—2 балы — нарматыў выкананы за 55 с, няправільнае накладанне закруткі (расслабленне або саслігванне), што можа выклікаць паўторны крывацёк. Найвышэйшы бал адзнакі выстаўляецца, калі адсутнічае празмернае перацягванне хусткай канечнасці

МЕДЫЦЫНСКАЯ ПАДРЫХТОЎКА

Нумар і назва нарматыву	Парадак (умовы) выканання нарматыву	Памылкі, якія зніжаюць адзнаку. Адзнака
1	2	3
1. Раскрыццё паке-та перавязачнага	Вучань трымае пакет у левай руцэ і па каман-дзе настаўніка раскрывае яго. Вымае шпільку і прышпільвае яе да свай-го адзення не зашпільва-ючы. Чахол пакета кла-дзе вонкавым бокам на стол	<i>Памылкі:</i> не вынята і не прышпілена да свайго адзення шпілька; не разгорнуты цалкам дапушчакі; ня-правільнае палажэнне бінта ў руках; парушана стэ-рыльнасць пакета перавязачнага. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка, стэрыльнасць не парушана; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі, стэрыльнасць не парушана; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі
2. Накладанне пер-шаснай павязкі на галаву «чашом», на перадплечча, лок-цёвы, каленны і га-	Перавязачны матэрыял (бінты нестэрыльныя, за-горнутыя ў паперу, лі-чацца ўмоўна стэрыль-нымі) ляжыць на сталe побач са статыстам, яко-	<i>Памылкі:</i> парушэнне стэрыльнасці перавязачнага матэрыялу; не выканана тэхналогія накладання павязкі; накла-данне павязкі не на тую вобласць (бок); няправіль-нае трыманне бінта ў руках; ненадзейнае зама-цаванне павязкі.

1	2	3
лёнкаступнёвы суставы	му накладаецца павязка. Дапушкаецца накладанне павязкі на адзенне. Ста- тыст размяшчаецца ў зручным для накладан- ня павязкі становішчы. Па заданні і камандзе настаўніка вучні накладаюць паказаную павязку. Выкананне нарматы- ву завяршаецца замаца- ваннем канца бінта	<i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка, стэрэльнасць не парушана; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі, стэрэльнасць не парушана; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі, парушана стэ- рыльнасць; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі
3. Накладанне кроваспыняльнага жгута (закруткі) на бядро і плячо	Статыст ляжыць у зруч- ным становішчы. Вучань трымае разгорнуты жгут у руках, на стале побач ляжаць матэрыял для на- кладання закруткі, блак- нот і аловак. Жгут (за- крутку) накладваюць на адзенне. Па заданні і ка- мандзе выкладчыка ву- чань накладае жгут (за- крутку) на паказаную воб-	<i>Памылкі:</i> накладанне жгута (закруткі) не на тую вобласць (бок); празмернае перацягванне канечнасці або наяўнасць пульсу на перыферычным сасудзе; не запісаны час накладання жгута (закруткі); накладанне жгута (закруткі) на голае цела. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылак; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі

1	2	3
4. Імабілізацыя пляча, перадплечча, бядра, галёнкі падручных сродкамі пры пераломках	лаць, паказвае час яго накладання (гадзіны, хвіліны), падкладвае запіску пад апошні ход жгута і кантралюе адсутнасць пульсу на перыферычным сасудзе	
4. Імабілізацыя пляча, перадплечча, бядра, галёнкі падручных сродкамі пры пераломках	Статыг пры імабілізацыі верхняй канечнасці ся-дзіць, пры імабілізацыі ніжняй канечнасці — ляжыць. Падручныя сродкі імабілізацыі (палоскі фанеры, рэйкі і інш. даўжынёй 30—50 см, 70—150 см, а таксама бінты, хустка і вата) ляжаць на сталё. Вучні падбіраюць і падганяюць сродкі імабілізацыі ў адпаведнасці з заданнем. Імабілізацыя пры пераломках праводзіцца без накладання павязкі і на адзенне	<i>Памылкі:</i> дрэна падабраныя і падагнаныя падручныя сродкі імабілізацыі; канечнасці нададзена няправільнае становішча; назіраецца рухомасць у двух бліжэйшых да месца пералому суставах (пры пераломках бядра нерухомымі павінны быць тазабедраны, канчаты і галёнкаступнёвыя суставы); пры імабілізацыі пляча і перадплечча рука не падвешана на хустцы. <i>Адзнака:</i> 9—10 балаў — нарматыў выкананы без памылкаў; 7—8 балаў — дапушчана 1 памылка; 5—6 балаў — дапушчана 2 памылкі; 3—4 балы — дапушчана 3 памылкі; 1—2 балы — дапушчана 4 памылкі

Вучэбнае выданне

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ
ПА ВУЧЭБНЫХ ПРАДМЕТАХ
ДЛЯ ЎСТАНОЎ АГУЛЬНАЙ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ
З БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ НАВУЧАННЯ І ВЫХАВАННЯ

Х КЛАС
(БАЗАВЫ ЎЗРОВЕНЬ)

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка*

Рэдактар *Н. М. Мамчыц*

Мастацкі рэдактар *Л. М. Рудакоўская*

Камп'ютарная вёрстка *А. М. Кісялёва*

Карэктар *Д. Р. Лосік*

Падпісана ў друк 24.07.2015. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.

Ум. друк. арк. 17,2. Ул.-выд. арк. 16,15.

Тыраж 3000 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/263 ад 02.04.2014.

Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

ААТ «Прамдрук». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 2/21 ад 23.11.2013.

Вул. Чарняхоўскага, 3, 220049, г. Мінск